

OudRhenen

jaargang 34 – maart 2015 – nr. 2 extra uitgave

Over een torenbrand en een Zandheuvel



Voorwoord

In onze historische vereniging zijn sinds enige decennia enkele serieuze onderzoekers enthousiast bezig met historisch onderzoek op allerlei gebieden, en in veel gevallen worden de resultaten hiervan gepubliceerd.

In het huidige extra-nummer van Oud Rhenen zijn twee artikelen opgenomen, die beide aan een markant bouwwerk van Rhenen speciale aandacht schenken.

Het betreft de rampzalige torenbrand die in 1897 grote schade heeft toegebracht aan de Cuneratoren, maar ook aan de Cunerakerk. De meeste gegevens zijn verkregen door nauwkeurig oude kranten uit het Regionaal Historisch Centrum in Wijk bij Duurstede door te spitten, maar ook dankzij de mogelijkheid de collectie van een grote verzamelaar te bestuderen. De eind negentiende-eeuwse pers heeft omstandig verhaald hoe de Cuneratoren door het hemelvuur werd geteisterd en hoe traag daarna de restauratie zich voltrok.

Het tweede artikel beschrijft de geschiedenis van een voormalige molenaarswoning, waarvan reeds sprake is in de veertiende eeuw en welke werd afgebroken in 1972, met vermelding van alle bekende eigenaren en bewoners. Gegevens werden verkregen uit het Rhenens stadsarchief en vooral ook uit de sinds 1832 bewaard gebleven kadastrale administratie en via advertenties die op Internet zijn te vinden. De geschiedenis werd aangevuld met materiaal verkregen dankzij persoonlijke contacten, waardoor een overzicht kon worden samengesteld van de geschiedenis van één gebouw. Aangezien elk van deze beide artikelen de normale grootte voor reguliere opname in ons tijdschrift Oud Rhenen te boven gaat, hebben beide auteurs, in overleg met de redactie, voor extra financiële middelen gezorgd, zodat een extra uitgave van ons tijdschrift mogelijk werd.

Dr. H.P. Deys

Erevoorzitter van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Prof. Dr. W. van den Berg

Inhoud

2. *Willem van den Berg*

Brandgevaarlijk! De Cuneratoren in 1897

30. *Henk P. Deys*

Het huis Zandheuvel, alias het Teldershuis

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor
de Historie van Rhenen, uitgegeven
door de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter dr. H.P. Deys
Ereleden W.H. Strous
Ing. H.B. Gieszen

bestuur
voorzitter
drs. W. A. van Ommeren

secretaris
ir. G.H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 61 4273

penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 74 12 03,
ING-bank: NL70ING000 1211163

ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 74 10 82

leden
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar
N.G. van den Oosterkamp
A.P. de Ridder
mr. C. Waiboer

redactiecommissie
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar

redactie-assistent
E. A. M. Vlak-Derksen

inleveren kopij
Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

grafisch ontwerp
Michel Backus ('Idee en Ontwerp')

lay-out
B.W. van Laar

druk
Cunera b.v., Rhenen

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag
worden overgenomen dan na schriftelijke,
voorafgaande toestemming van de
redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publiceren
geven daarmee onvoorwaardelijk
toestemming tot het in digitale vorm
opnemen in openbare databases.



Jaargang 34, maart 2015, nr. 2

Brandgevaarlijk! De Cuneratoren in 1897.

Willem van den Berg

Wie op zaterdagochtend 4 september 1897 de krant opsloeg en naar het weerbericht zocht, kon in *De Telegraaf* lezen: 'Voorlopig nog buiig en regenachtig weder.' *Het Nieuws van den Dagsprak* over 'Veranderlijk buiig weder. Regen.' *Het Rotterdamsch Nieuwsblad* voorspelde als enige zwaar weer, gepaard met onweerbuien en bliksem. Frederik van Eeden, de bekende Tachtiger, pent die avond in zijn dagboek: 'Het weer is slechter geworden. Van daag scheen het eerst mooi, hoewel 54 graden [kennelijk rekent Van Eeden in Fahrenheit, omgerekend dus ongeveer ruim 12 graden Celsius], toen kwamen zware onweerbuien met regen en hagel.' Een dag later noteert hij: 'Zeer slecht weer, gisteren gestadig bliksem en donder en regen. Van daag een aanhoudende storm en regen.' Het noodweer, dat op die zaterdagavond over Nederland trok, trof onder meer de houtzaagmolen in Den Helder, die totaal afbrandde, de toren van de Hervormde kerk te Hem en een boerenbehuizing te Terwispe. Het natuurgeweld ging echter nergens zo meedogenloos vernielend te keer als in Rhenen, waar de Cuneratoren en kerk het slachtoffer werden.

Over die torenbrand is zo langzamerhand veel bekend geworden. H.P. Deys heeft in de bundel *500 jaar Cuneratoren te Rhenen* uitvoerig de brand en restauratie beschreven, terwijl Wies van Leeuwen in de *Geschiedenis van Rhenen* het herstel van de Cuneratoren na 1897 in kaart heeft gebracht.

Minder aandacht heeft gekregen, dat de torenbrand wel zo veel indruk maakte, dat er sprake was van wat men tegenwoordig wel een mediahype noemt. In de plaatselijke, regionale en ook de landelijke pers leidde deze calamiteit tot uitvoerige, vaak emotioneel getinte, soms bijna literaire verslagen, waarin feit en fictie, maar ook mythe- en legendevorming, ja zelfs verdachtmaking over elkaar buitelden.

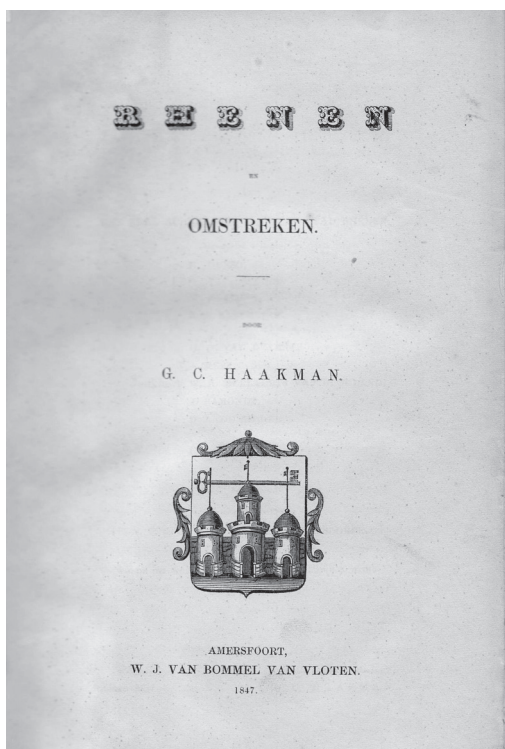
Hieronder volgt allereerst een keuze van de berichtgeving over de brand zelf in de pers vanaf de eerste vermelding op maandag 6 september 1897 tot ongeveer veertien dagen

later. Daarna wordt het moeizame proces van de restauratie van toren en kerk, zoals dat in de krant tot eind 1902 werd opgetekend, gerapporteerd. Kranten schrijven elkaar vaak over en komen steeds met dezelfde feiten. Om redundantie en monotonie van die verslaglegging te vermijden wordt uit latere verslagen weggelaten wat in eerder verschenen kranten al was gemeld. Dat geldt in het bijzonder voor de verschaft informatie over de geschiedenis van kerk en toren, veelal door de journalisten ontleend aan een tweetal publicaties van de Rhenenaren G. C. Haakman (1783-1866) en C. J. Voortman (1846-na 1900) uit respectievelijk 1847 en 1890.

De berichtgeving in de regionale en plaatselijke pers krijgt in dit overzicht de meeste aandacht. De verslaggevers van die kranten waren immers ooggetuigen en sterk betrokken bij het gebeuren. Zij verschafften de lezers weliswaar geen

nieuwe feiten over de brand, maar kleuren hun emotioneel getoonzette berichtgeving met saillante details rond personen en feiten. Er wordt dan ook ruimschoots geciteerd uit de regionale *Amerongsche Courant* en voorts uit een tweetal wekelijks verschijnende kranten, die wel heel dicht op de brandhaard zaten en waarvan het bestaan tot voor kort vrijwel onbekend was: de *Wageningsche Courant* en de plaatselijke bron bij uitstek het *Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad*. De citaten staan in de toen gehanteerde spelling. Bij een onjuiste vermelding van een naam of feit wordt de correctie tussen vierkante haken er achter geplaatst.

'Rhenen en omstreken' van G.C. Haakman



'Rhenen en de Grebbe' van C.J. Voortman



1. DE BRAND IN DE KRANT

De Telegraaf heeft de primeur:

Een gebeuren, dat op zaterdagavond ontsteltenis te weeg brengt, kan pas op maandag aandacht in de krant krijgen. Onder het kopje 'Onweer' bericht het landelijke blad *De Telegraaf* als eerste op maandag 6 september kort en zakelijk, niettemin met vrijwel alle achtergrondinformatie die in de latere krantenverslagen in de brede zal worden herhaald:

'Zaterdagavond is de bliksem ingeslagen in den Cuneratoren te Rhenen, met het gevolg dat in korten tijd het prachtige gebouw in volle vlam stond. Aan blusschen viel op zulk een hoogte niet te denken. De koepel viel al spoedig en kwam terecht op een drietal huizen, die totaal uitbrandden. Het houtwerk in den toren brandde verbazend snel. Spoedig viel het speelwerk en langzaam kwamen de kleine en groote klokken naar beneden.

Ook de Wageningsche brandweer werd te hulp geroepen, die te half twee 's nachts arriveerde. Deze heeft zich zo goed gehouden, dat de kerk niet geheel verbrandde.

De brandende toren leverde een prachtig gezicht op. Telkens verspreidde zich een regen van vonken over de stad, waardoor nog op twee plaatsen een begin van brand ontstond.

Tegen 3 uur vatte ook de kerk vuur en de vlammen grepen zoo snel om zich heen, dat de brandweer er niets tegen vermocht. Het kostbare orgel werd weldra een prooi der vlammen. De toren was niet verzekerd, wel het dak der kerk voor

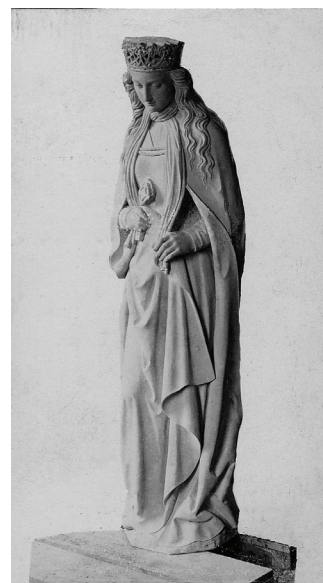
f 40.600. De aangerichte schade is aanzienlijk en het zal jaren duren eer alles weer in zijn vorigen toestand is teruggebracht.

De toren was niet van een bliksemafleider voorzien. Toen voor een tiental jaren een voorstel daartoe in den Raad kwam, werd het afgewezen.

Volgens een inscriptie in den toren, begon men den bouw op 11 Mei 1492 en was hij voltooid op 28 Mei 1531. In een beschrijving der stad Amersfoort leest men, dat de torens te Amersfoort, te Antwerpen en te Rhenen door één meester gebouwd zijn.

Een legende vertelt dat de Arnhemsche en Rhenensche torens gelijktijdig zijn gebouwd door vader en zoon; de vader die de Arnhemsche bouwde, was zoo teleurgesteld over het betere werk van zijn zoon te Rhenen, dat hij zich van den toren stortte.

Zij die den toren hebben gezien, zullen begrijpen, dat voor



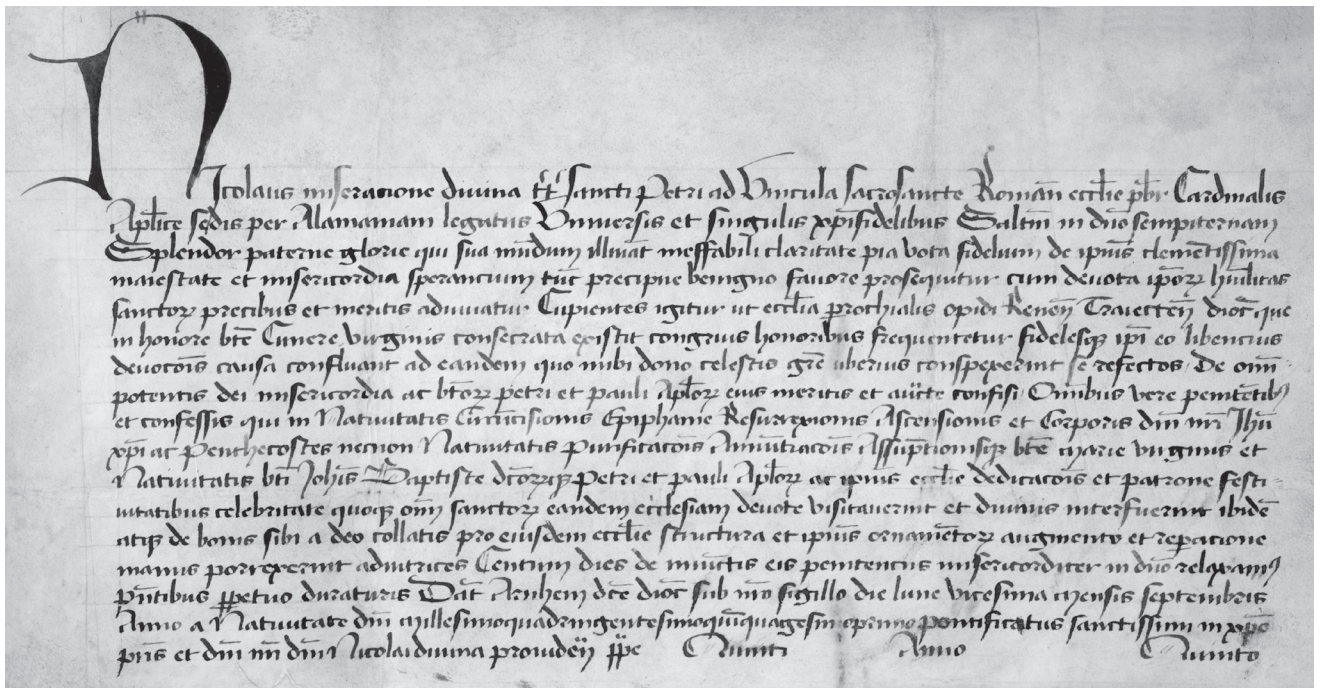
Het beeld van Cunera uit 1906

De Cuneratoren in 1896, voor de brand



De toren na de brand gezien vanuit de Torenstraat. Rechts het pand van slager Baars met het slachthuis





De aflatbrief uit 1451

den bouw van dit meesterstuk van Gothische bouworde een groote som is noodig geweest. Wanneer de kerk te Rhenen werd gesticht is niet met zekerheid bekend.

In een werkje van Meinwerk, bisschop van Paderbron, wordt gemeld, dat te Rhenen reeds in de 10^e eeuw een kerk was, die echter in de 14^e of 15^e eeuw voor de tegenwoordige plaats maakte.

Voor een groot gedeelte schijnt de toren van offergelden gebouwd. Men verhaalt dat aflatbrieven werden uitgereikt aan hen, die tot de stichting bijdroegen, en zulk een aflatbrief van den kardinaal van Casa [Cusa] bevindt zich nog in het Rhenensche archief [Deze aflatbrief, in het latijn en in 'translaat', werd opgenomen in Haakman (1847) en ook in de facsimile-uitgave van 1975/1978].

Twee paards stoomspuit Amstel, opbouw Shand, Mason & Co oefening Van Baerlestraat Amsterdam circa 1900



De toren was ruim 300 voet hoog en verdeeld in 5 transen, in het 3^e gedeelte bevond zich het fraaie klokkenspel.

Toren en kerk maakten één geheel uit.

Het tegenwoordige orgel was een schoon instrument, waarin het wapen van Paus Adriaan van Utrecht, die vroeger een orgel had ten geschenke gegeven.

Het Nieuws van den Dag van 7 september:

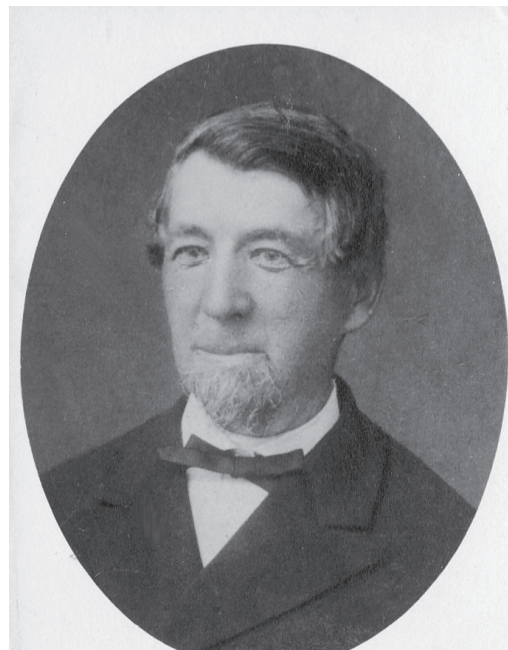
'Bij het hevig onweder van Zaterdag sloeg des avonds omstreeks halfnegen de bliksem in den fraaijen Cunera-toren te Rhenen, met het gevolg, dat men aan de spits reeds spoedig kleine vlammen zag uitslaan. In korten tijd stond het schoone gebouw in volle vlam, en aan blusschen viel op zulk eene hoogte niet te denken. De spits van den toren was al spoedig afgevallen, en het houtwerk binnen in den toren brandde verbazend snel. Weldra viel het speelwerk dat zich tusschen half elf en elf uur voor het laatst had doen hooren – en daarna eenige groote en kleine klokken.

De Wageningsche brandweer werd te hulp geroepen en zelfs werd het denkbeeld geopperd een stoomspuit uit Amsterdam te verzoeken.

Aan dat plan werd, toen de brand steeds heviger werd, ook gevolg gegeven, en des nachts, ongeveer 4 uur, kreeg de Amsterdamsche brandweer van den burgemeester van Rhenen een telegraphisch verzoek om hulp. Reeds stond een stoomspuit met de noodige bemanning gereed om met den eerstvertrekkende trein de reis te aanvaarden, toen een tweede draadbericht kwam melden, dat het gevaar voor de omgeving geweken was en dus voor de aangevraagde hulp bedankt werd. Ruim half twee kwam de Wageningsche brandweer met den burgemeester dier gemeente. Die brandweer



Burgemeester G.J.A. Schimmelpenninck



Dirk Sandbrink

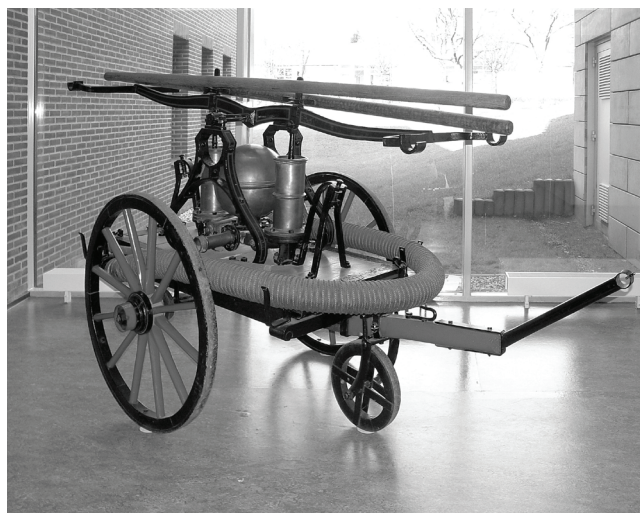
heeft zich flink gehouden, en haar is het zeker voor een groot deel te danken dat de kerk niet geheel verbrand is.

Reeds vroeg viel de koepel van den toren en kwam neer op de omstaande huizen, waarvan drie geheel zijn uitgebrand.

De brand leverde een prachtig gezicht op: telkens werd eene zee van vonken over de stad verspreid, ten gevolge waarvan nog op twee plaatsen een begin van brand werd veroorzaakt, o.a. in het hooi bij D. Baars [Dirk Baars, 1856-1908, sigarenmaker, woonachtig in de Torenstraat]. Indien niet alles zoo nat was geweest, zou hoogstwaarschijnlijk een deel van Rhenen in vlammen zijn opgegaan.

Tegen 3 uren begon ook de kerk te branden, en de vlammen namen zoo snel toe, dat de brandweer niets daartegen vermocht. Ook het kostbare orgel werd weldra aangetast en

De aanjager met zuig- en persvermogen, door B&W aangekocht in 1885. Thans staat deze in de kelder van het gemeentehuis

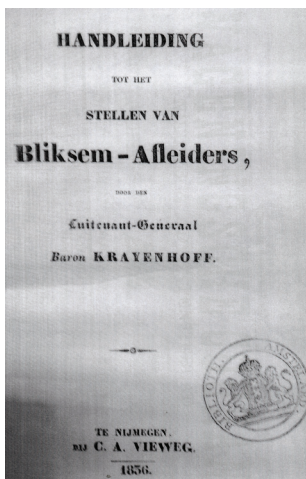


geheel door het vuur vernield.

Opmerkelijk is het, dat op zulk een kostbaar gebouw in het geheel geen bliksemafleider was. Tien jaar geleden heeft de Heer Le Cavalier in den Gemeenteraad een voorstel gedaan om een afleider op den toren te plaatsen. Dat voorstel werd toen met op één na algemeene stemmen verworpen! Kunnen de namen dezer heeren niet worden ontrukkt aan de vergeetelheid? En de namen der burgers, die hunne candidatuur aanbevelen? En de namen der kiezers, die hen kozen? Het niet begeeren van een bliksemafleider op een zoo kostbaar gebouw kan toch aan niets anders worden toegeschreven dan aan beginselvastheid, en mannen van zoo groote beginselvastheid zijn te zeldzaam, dan dat hunne namen mogen verloren gaan.

Ook al neemt men in aanmerking, dat in het laatst der 15^e en het begin der 16^e eeuw de arbeidsloonen en bouwmaterialen waarschijnlijk veel minder kostbaar waren dan in dezen tijd, toch zullen allen, die dezen toren hebben gezien, begrijpen, dat er een groote som noodig is geweest, om dit meesterstuk van gothische bouworde te doen oprichten.

Volgens het werkje van den Heer C.J. Voortman over 'Rhenen en de Grebbe' was de toren ruim 300 voet hoog en verdeeld in drie transen. Eene trap van 296 treden bracht de bezoekers op den bovensten trans. Het eerste gedeelte, bestaande uit 115 treden, was uit gewonen steen opgemetseld; het tweede gedeelte, bestaande uit 101 treden, was geheel van Bentheimer steen opgetrokken en bevatte het gewone uurwerk en 3 groote en 2 kleinere klokken. Het derde stuk telde 80 treden en was voor het grootste deel van zeshoekigen vorm, met openingen alsof 't kerkraden zijn, opgetrokken van Bentheimer steen en waarin het fraaie klokkenspel zich bevond. Hoewel de kerk veel ouder is dan de toren, maken



Handleiding voor bliksemafleidings

kerk en toren één geheel uit. Even boven den tweeden omgang zijn zestien levensgroote beelden van heiligen nog duidelijk zichtbaar. De beelden, zoowel in het bovenals in het benedengedeelte, zijn aanmerkelijk beschadigd. Het tegenwoordige orgel was een schoon klankvol instrument, waaronder het wapen van Paus Adriaan van Utrecht ter linkerszijde was aangebracht. Een vroeger orgel was door Paus Adriaan ten geschenke gegeven.

Honderden personen uit den omtrek hebben gisteren een bezoek aan Rhenen gebracht, om den uitgebranden toren te bezichtigen.

In het bovenstaande verslag van de brand in *Het Nieuws van den Dag* wordt in veel agressievere bewoordingen dan in *De Telegraaf* de Rhenense gemeenteraad nalatigheid verweten. Deze kritiek van kennelijk een insider vraagt om nadere toelichting:

Ruim tien jaar eerder, op 12 januari 1886, vraagt het raadslid Le Cavelier [R.T. le Cavelier, commissionair, 1820-1910; van augustus 1883 tot augustus 1889 gemeenteraadslid; zie H.P. Deys, *Achter Berg en Rijn. Over boeren, burgers en buitenlui in Rhenen*, Wageningen 1981, in het vervolg afgekort als ABR, afbeelding 626, geheel rechts], het woord 'en bekomen hebbende komt [hij] terug op de aanbrenging van bliksemafleidings op den toren en het Raadshuis en zegt dat hem een deskundige heeft geadviseerd dat de gebouwen in de nabijheid van een bliksemafleider door die afleider eerder gebaat zijn dan dat zulks gevaar zoude opleveren, dat de kosten betrekkelijk klein zijn, dat in de eerste tien jaren de afleidings niet behoeven te worden onderzocht en later de kosten van onderzoek gering zijn, waarom het ZEd. wenschelijk voorkomt dat dit in de volgende vergadering wordt behandeld. Waarop door den voorzitter de Heer Le Cavelier wordt te kennen gegeven dat wanneer ZEd. daarvan een voorstel wenst te maken dit schriftelijk en ondertekend wordt ingezonden.' In de volgende Buitengewone vergadering van 10 Februari 1886 is Le Cavelier afwezig. Zijn schriftelijk ingediende voorstel wordt voorgelezen en 'op voorstel des Voorzitters besloten dit voorstel in eene volgende vergadering in behandeling te nemen.'

Die volgende vergadering vindt plaats op 17 maart 1886. Alle raadsleden, G.J.A. Schimmelpenninck [burgemeester en voorzitter, 1854-1929. Zie diens afbeelding op pagina 5], D.M.A. van Holst [koopman, 1809-1900], G. J. Ramondt [winkelier, 1823-1902], H.G.J. Mos [notaris, 1829-1902], R. van Voorthuisen [koopman en wethouder, 1812-1889], D.

Sandbrink [gemeentesecretaris, 1817-1891], G.J. Roghair [houtkoper en oud-burgemeester, eigenaar van de houtzaagmolen op Spitsbergen 1833-1906, zie afbeelding ABR 657], J.A. Leccius de Ridder [wethouder, 1837-1901] J. de Haas [steenfabrikant, 1844-1916], H.J. de Ridder [tabaksplanter, 1829-1909] en R.T. Le Cavelier, 1820-1910] zijn dan aanwezig.

Van die gemeenteraadsvergadering is het volgende verslag genotuleerd:

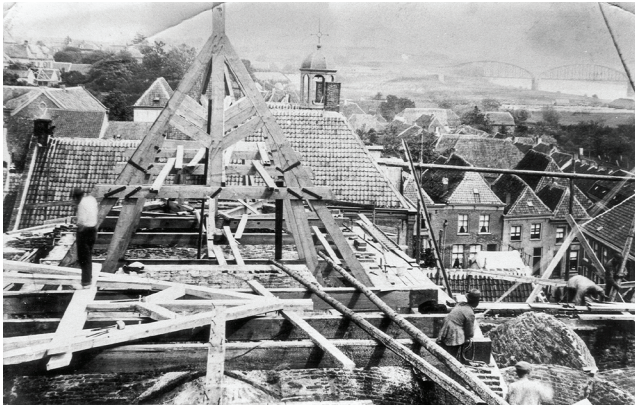
'De voorzitter stelt aan de orde het in de vorige zitting door het raadslid den Heer Le Cavelier ingediende schriftelijk voorstel om op den gemeentetoren en op het raadhuis een bliksemafleider daar te stellen en geeft aan den voorsteller het woord om zijn voorstel te kunnen toelichten. Die daarop te kennen geeft tot het doen van het voorstel te zijn overgegaan omdat vroeger bijna nooit van het inslaan van de bliksem in en nabij deze stad werd vernomen doch in den laatsten tijd dit gedurig heeft plaats gehad, waarom hij zich om advies gewend had tot den heer Dr. Snellen Directeur van het Metereologisch Instituut te Utrecht die ten sterksten aanraadt om tot die daarstelling overtegaan en geeft aan dat volgens algemeen aangenomen regel den toren alhier de gebouwen in den kring van omstreeks 100 Mr van den toren geplaatst door den afleider zouden beveiligd zijn alsmede dat wanneer een bliksemafleider goed in orde is afgeleverd deze in de eerste tien jaren niet behoeft te worden onderzocht. Waarom de voorsteller moet aandringen niet alleen om tot de daarstelling te besluiten, maar om reeds spoedig tot de uitvoering daarvan over te gaan.

De heer Sandbrink zegt een werk dat over dit onderwerp schrijft te hebben nagezien en daarin onder anderen het navolgende te hebben gevonden. De maatregelen van voorzichtigheid (het gedurig onderzoek naar de deugdelijkheid van den afleider) mogen nimmer verzuimd worden. Hierover is weinig zwaarigheid in de groote steden, waar commissien van deskundigen met het plaatsen van en het toezigt op den afleider zijn belast, maar in dorpen en gehuchten worden zij wel eens uit het oog verloren zoodat men hier aan den gewaanden beschermer het zwaard der vernieling in handen geeft.

Het is zeer moeilijk de grootte te bepalen van den kring waaraan de afleider veiligheid schenkt. Men is gemeen van gevoelen dat de afleider een kring beveiligd, wiens middellijn viermaal de lengte heeft van den stang. Op grond daarvan verklaart de spreker tegen het voorstel van den Heer Le Cavelier te zullen stemmen.

De Voorzitter kan ook niet gelooven dat de afleidings een kring van 100 Mr in middellijn beveiligen daar op uitgebreide gebouwen die van bliksemafleidings voorzien zijn, deze op geen grooteren afstand dan 12 meter van elkaar geplaatst zijn.

De Heer Ramondt is van oordeel dat dewijl de bliksem slechts in een beperkte kring door een afleider wordt aangetrokken hierdoor degenen die om die kring hunne eigendommen hebben, bezwaard zouden worden, en zoude er niet tegen zijn indien er overal afleidings konden worden aange-



Restauratie van het kerkdak na de brand in 1897

Slechts de ruïnen zijn overgebleven van de gewrochten van vernuft en den arbeidzamen geest des menschen. Wat voor eeuwen door stalen volharding werd opgericht in innige dévotie voor den Schepper van het Heelal, is in één nacht verwoest, vernietigd door het vuur des hemels. Tegen die Kracht staat geen kracht.

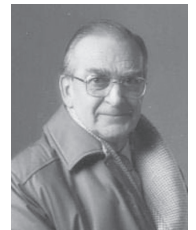
Klein van aanzien het plaatsje, -stoffend op zijne rijkdom van toren en kerk was zijne bevolking. Zij waren zijne trots door alle eeuwen heen. [...] Zij konden wijzen op vooruitgang in handel en industrie, zich ontplooiden om de beschaving en de hervorming van begrippen in zich op te nemen, - de ouderwetsche geest der stad Rhenen bleef immer dezelfde. Zij had immers haar glorie, die wijd uitstak boven het gewurm der mensen; - de gedenknaald van de energie harer Voorvaderen beschermde haar immers voor de aanklacht van onvolkomen bloei. Stond Rhenen niet vermeld in de geschiedenis? Heeft de navorscher zich niet aangetrokken gevoeld door de legende van de schoone Cunera, die als een weldoende geest onder de bevolking rondwaarde, offers van goedheid bracht en als een offer der wrake viel?

Er was poëzie in de harten dier menschen, die penning voor penning offerden om een groot denkbeeld te verwezenlijken, het nageslacht getuigenis te geven van het Heilige vuur van den godsdienst, welke zij beleden. Schriel waren zij niet. Breed van opvatting, ruim van beurs, bouwden zij het schoone monument aan de heilige Cunera, de vrouwe van goedheid en liefde gewijd, - aan het nageslacht den duren plicht opleggend om dat Kostbare te bewaken, te beschermen met de middelen, die de eeuwen na hun zouden opleveren.

Want hadden ook zij niet de bronnen van kennis en macht van hunnen tijd nagespeurd om het bouwsel een grondslag te geven van hechtheid, die duren zou meer dan hun leeftijd. Waren zij niet opgetogen en opgetogener geworden naar mate het kunstig samenstel het blauw des hemels naderde, al meer en meer de glorie der volmaaktheid bereikte. Wat zouden hunne gedachten zijn geweest bij het schouwen in de verre, verre toekomst? Eeuwen heeft kerk en toren de tand des tijds weerstaan, - bleven zij gespaard voor de elementen

der natuur. Maar wat de mensch uit het nageslacht deed om de grootheid van het voorgeslacht te huldigen was niets. Wat hebt gij gedaan om haar te beschermen, gij, die zoo roemdet op uwe schoone bezitting? Er ging één stem uit uw midden op: beschermt haar met de middelen, die de wetenschap u thans geeft! Gij deedt het niet. Het offer van goedheid en liefde door de Vaderen gebracht, het is gevallen.- Het vuur des hemels, het kon worden, maar werd niet afgewend door de Kinderen van dezen tijd.

De Wageningsche brandweer werd tegen half twaalf in den nacht te hulp geroepen. Tegen half twee aangekomen op het terrein van den brand, deed zij uitmuntend haar best. Te bejammeren valt, dat de leiders de hh.: S. Bitters en B.D. van der Laag in hunne werkzaamheden werden bemoeilijkt door het volk, dat zich weinig gezind toonde voor de door Rhenensche autoriteit aangevraagde hulp. Wij houden er ons van overtuigd, dat het betere deel van de ingezetenen die assistentie op prijs zal stellen: door haar optreden toch bleef een groot deel van de kerk behouden.[In H.P. Deys, *Brandalarm in de Grebbestad. 80 jaar vrijwillige brandweer in Rhenen*, Rhenen 2004, p. 26 wordt over dat incident het volgende opgemerkt: 'Het verhaal gaat dat jaloerse individuen de brandslangen van de Wageningers doorsneden omdat men het niet kon verdragen dat de Wageningse brandweer beter was toegerust, maar in ons archief is daar niets over te vinden. De burgemeester van Rhenen bedankte de Wageningse brandweer schriftelijk, zonder ergens ook maar melding van het doorsnijden te doen'. Het archief mag zwijgen, echter niet het JUBILEUMNUMMER van OUD RHENEN, tweede jaargang nummer 1, februari 1983. Daarin staat een fraai staaltje van oral history, waarin het verhaal van jaloerse inwoners die de Wageningse brandweer tegenwerkten door een gezaghebbende zegsman lijkt bevestigd. A.J. Bovenschen, die in het toenmalige bestuur van de *Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken* de perscontacten verzorgde, vertelt in dat jubileumnummer onder de titel 'Cuneratoren 85 jaar geleden door bliksem getroffen' hoe hij vlak na de *Tweede Wereldoorlog* uit de mond van een toen nog levende ooggetuige van de brand, de ondercommandant van de Rhenense vrijwillige brandweer, Hendrik de Rhoter, allerlei interessante details over de torenbrand optekende. Over de tegenwerking die de Wageningse brandweer in Rhenen ondervond, heeft De Rhoter in dat interview te melden: 'De Wageningsche brandweer had intussen slangen uitgelegd. Daar waren heel wat meters voor nodig. Doch er werd vergeefs op water gewacht. De brandweermannen pompten zich bijkans 'lens', maar er kwam geen druppel op de bestemde plek. Hoe kon het ook anders. Want toen men ging onderzoeken waar de fout schuldde, bleek dat de slangen waren doorgesneden....Hier kwam waarschijnlijk



A.J. Bovenschen



Aanspreker en lijkbezorger Johannes van Hernen op de hoek van de Cuneralaan en de Herenstraat

een soort rivaliteit tussen de bevolkingsgroepen van Rhenen en Wageningen om het hoekje kijken. De Rhenenaren hadden misschien zelf de brand willen blussen, om de eer aan zich zelf te houden. Hoe het ook zij, dit voorval kwam het blussingswerk bepaald niet ten goede en de enorme vuurzee, die inmiddels was ontstaan, kende geen grenzen meer. Het was een verloren zaak.' Aldus de vroegere ondercommandant van de Rhenense brandweer Hendrik de Rhoter in 1947. Resteert de vraag, waarom de archieven er niet over reppen. Deed men uit gêne over zoveel Rhenense obstructie er maar het zwijgen toe of verwarde de bejaarde De Rhoter na een halve eeuw verhaal en werkelijkheid en kregen de lezers van het jubileumnummer toch een broodje Aap voorgeschoteld?

De Amerongsche Courant van 9 september:

De *Amerongsche Courant* verscheen als wekelijkse periodiek op donderdag en kon zo pas op 9 september ingaan op de torenbrand. De Rhenense correspondent [helaas viel zijn naam niet te achterhalen] had dus tijd genoeg gehad voor zijn verslag en hij deed dat dan ook welbespraakt:

'Zaterdagavond, tegen half negen uren, werden de bewoners dezer gemeente opgeschrikt door een knetterende onweerslag, die onmiddellijk volgde op een fellen bliksemstraal, terwijl het zeer sterk woei! De vrees, dat de bliksem ergens in Rhenen zou zijn ingeslagen, werd, helaas spoedig bevestigd. Precies klokke half negen luidde de brandklok. Ontsteld ging men ter deure uit en weldra was overal de roep verspreid (sic): 'De toren staat in brand!'. Werkelijk was dit het geval. Het trotsche monument der oudheid: een waar kunststuk en een der schoonste, zoo niet de schoonste toren van ons land, was door den bliksem getroffen, en wel zóó getroffen, dat binnen korten tijd het binnenwerk ervan in lichtelaie stond. Hoe spoedig men ook met de brandspuiten uit onze gemeente toesnelde, terwijl ook weldra nog eene groote brandspuit, op verzoek uit Wageningen zich, met den Wageningschen burgemeester aan 't hoofd op de plaats des onheils gekomen was, toch vermocht men het niet om iets tot blussing van den brand in den toren te kunnen aanwenden, eenvoudig omdat men er onmogelijk kon bijkomen.- Waar

men zich dus toe moest bepalen, was om de omliggende woningen nog te kunnen behouden. Niettegenstaande dat, brandden toch nog een drietal huisjes, eigendom van den heer Van Lutterveld [in 1884 bouwer van 11 huisjes] door neêrvallend brandend hout uit den toren, dat door de daken viel, geheel uit, tengevolge waarvan de bewoners dier huisjes in allerijl moesten vluchten, alles achterlatende, om aan de vlammen te worden prijs gegeven. Alleen kon uit de woning van den aanspreker en lijkbezorger Johannes van Herne [Jan van Hernen (1854-1929). Zie over hem H. Blankestijn e.a., *Begraven in Rhenen*, Rhenen 2006, p. 29-30], in overgrooten haast en met veel inspanning een kist met mantels worden gered. 't Was een vreeselijk, doch aan den anderen kant ook een prachtig gezicht om den toren te zien branden.' Geen illuminatie, hoe schoon ook, kan met zoo iets wedijveren', zoo zeide men ons, en we moesten het, hoe droevig wij ook gestemd waren, toestemmen.

Nooit is prachtiger vuurwerk te zien geweest, dan die zee van vonken, tegen die diep donkere achterlucht. De geheele omtrek werd verlicht alsof 't klaar dag was; de stukken vuur vlogen over de stad en vielen zelfs op den stationsweg. Dit gedeelte van den schoonen toren, geheel van Bentheimer steen opgetrokken bevatte 't samenstel van ijzerdraden, dat bij feesten en op elken Donderdag van 11 tot 12 uren, het fraaie klokkenspel in beweging bracht. Doch het allesverslindende vuur wist zich een doortocht te banen tot het derde gedeelte, dat, ook geheel van Bentheimer steen gebouwd, het gewone uurwerk bevatte: drie groote en twee kleine klokken. Vreeselijk sloegen de vlammen uit alle gaten en openingen van Rhenen's monument en kwamen al lager en lager.

Om half elf had 't uurwerk zijn laatste plicht volbracht, 't had voor 't laatst gespeeld, doch vóór de slagen te doen hooren, had 't zijn krachten verloren; - nu en dan werden door enkele klokken nog wel pogingen aangewend zich te doen hooren, maar die pogingen mislukten; weldra lagen ze, die honderden jaren in den toren hadden gehangen, in den alles verwoestenden vuurgloed.

'De toren in brand! O, wat een schouwspel, Och, dat we de kerk nog maar mogen blijven behouden', zoo was het bij iedereen: maar die stille hoop werd weldra verijdeld; ook de kerk, waaruit men in allerijl alles in de school had opgeborgen, werd door het vuur aangetast, en binnen korten tijd was het zoo bij uitnemendheid schoone orgel vernield en het geheele dak tot op de kluis afgebrand. Het huis van den heer G.J. Lammens [1841-?, kruidenier, woonde naast De Waag] liep ook groot gevaar; door er aanhoudend op te spuiten, mocht dit pand echter gelukkig gespaard blijven.

Zondag konden uit den aard der zaak geen godsdienst-oefeningen worden gehouden. Heeren kerkvoogden zullen alles in het werk stellen om zoo spoedig mogelijk in de behoefte der gemeente te voorzien.

Mageen woord van lof niet worden onthouden, dan moet dat vooral worden gebracht aan onzen waardigen burge-

meester en het verdere bestuur der gemeente; den ganschen nacht waren ze op het terrein van den brand aanwezig; voorts een woord van lof aan onzen gemeente-opzichter, den heer Huiting [bedoeld is D. Hoiting, 1863-1928, en den logementshouder H.P. van Noort [1859-1913, café- en logementshouder in de Torenstraat], die na het ontdekken van den brand het eerst boven in den toren met een lantaarn was en zich den ganschen nacht zeer kranig gedroeg; maar ook ten slotte een woord van lof aan den burgemeester en andere heeren uit Wageningen, benevens aan de spuitgasten uit die gemeente; ieder hunner deed als om strijd zijn best om den brand in zijne vaart te beteugelen.

Tot op dit oogenblik is er op het brandterrein nog altijd eene spuit aanwezig. De beneden inden toren liggende gloeiende en gedurig weêr opvlammende massa moet nog van tijd tot tijd nat worden gehouden. 't Is een totale verwoesting, en doordat ook de klokken zijn naar beneden gestort, weet men in onze gemeente van geen anderen tijd dan die door de zak- en andere uurwerken aangegeven. Voor zeker een groot ongerief voor velen.

Gisteren, Dinsdag, werd het terrein van de ramp door Z.E. den heer Commissaris der Koningin in deze provincie bezocht.' [Baron A. Schimmelpenninck van der Oye, 1839-1918].

Het Nieuws van den Dag van 9 september heeft aanvullende informatie:

'Uit Rhenen schrijft men ons: Was het Zondag verbazend druk geweest van belangstellenden, die naar den verbranden toren en kerk kwamen zien, niet minder op Maandag en Dinsdag. Zondagavond omstreeks 7 uur smeulde de kerk nog sterk en was hier en daar aan den toren nog een vlammetje te ontdekken; maar de felle regen, welke dien avond op de rookende massa neerviel, deed Maandagmorgen van brand niet anders ontdekken dan het afgebrande dak der kerk en den uitgebranden toren, waarin op den grond de neergevallen klokken, voor het grootste deel aan stukken, en het ijzeren uurwerk op het rookende puin lag. Reeds Maandagmorgen waagde onze moedige opzichter, de Heer Huiting [Hoiting], die gedurende den geheelen brand onvermoeid werkzaam was geweest, zich boven op den toren met een paar stadswerkers, en verklaarde, dat de muren van den toren nog even sterk als vroeger waren, zoodat niets omver of omhoog zou gehaald moeten worden, uitgenomen enkele stukken der bovenste balustrade, waarop Zaterdagavond de brandende koepel was gevallen. Deze stukken werden op den dag verwijderd, waardoor een groot deel van 't gevaar verdween. De aloude Cunerakerk werd door honderden menschen bezocht. Op de plaats, waar 't prachtig orgel heeft gestaan, is niets dan een open ruimte, welke in den geheel uitgebranden toren uitzicht geeft, terwijl de kerk vooral aan het dak zeer veel geleden heeft. Banken, preekstoel en het eenig schoone oksaal zijn gelukkig geheel behouden gebleven, evenals de



Een foto van de plaats van het orgel met het restant eronder

kunstig van snijwerk voorziene banken uit het midden der 16^e eeuw in de consistoriekamer. Het schoone oksaal is een op zuilen of bogen rustende hooge tribune, op welke de kerkzangers in vroeger eeuwen hunne plaats hadden; alleen in de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch en in de St. Joriskerk te Amersfoort kan men nog zulke oksaals zien. Het oksaal in de kerk te Rhenen rust op vier schoon bewerkte zuilen van rood geaderd marmer. Volgens den renaissance-stijl van het halfverheven beeldwerk is het uit het begin der 16^e eeuw en misschien evenals het vroegere orgel, dat in 1572 naast dit oksaal geplaatst werd, een geschenk van Paus Adriaan VI. Onder dit orgel was vroeger het Pauselijk wapen geschilderd, hangende aan een grooten witten strik waarop de woorden: 'Adrianus, Papa Sixtus'. Sedert dit orgel door een zeer schoon, klankvol instrument is vervangen aan de andere zijde der kerk, zag men het wapen van Paus Adriaan, van Utrecht, ter linkerzijde onder dit orgel aangebracht. Het was een in vier vakken verdeeld schild, waarvan de vakken één en drie een drietal scheepstimmermanshaken en de beide andere klimmende leeuwen bevatten.

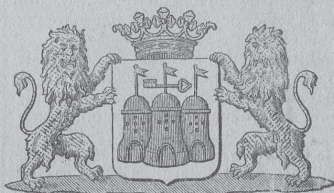
Van dit prachtige orgel is totaal niets overgebleven; de Rhenensche kerk heeft daardoor een instrument verloren, dat niet licht te vergoeden is. Dinsdagmorgen is men begonnen met de opruiming op het dak der kerk. Wijl dit geheel verwulfd is, heeft het aan de vlammen kunnen weerstand bieden, maar het schijnt toch meer geleden te hebben dan men eerst dacht. Ook is men onder den toren met het opruimen begon-

Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad

Weekblad voor Rhenen en Omstreken.

Abonnementsprijs

per kwartaal 30 Cent.
franco p^o post 35 „



UITGEVER: C. WAIBOER, RHENEN.

Advertentiën

van 1—5 regels 50 Cent
elke regel meer 7 „
Groote letters naar plaatsruimte.

Bovenzijde Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad Weekblad voor Rhenen en omstreken van 18 september 1897

nen. De prachtige groote klokken, die meesterstukken van gietkunst uit vroegere eeuwen, liggen aan stukken en brokken; de toren is van binnen net een zeer wijde schoorsteen, bedekt door het kluis van den bovensten omloop, waaraan nog een der grootste klokken is blijven hangen. Daar men vreest, dat deze klok ook nog naar beneden zal vallen, is de toegang onder den toren geheel met planken afgezet.

zwakke pogingen aangewend om zich te doen hooren, maar zij waren als de laatste stuip trekkingen van een stervende. Nu en dan hoorde men zware stukken hout, lood, steen enz. naar beneden vallen en telkens en telkens vlogen millioenen vonken en vuur omhoog, neervallende op de natte daken.

De afgebrande toren.

De brandslangen hangen op de eerste omloop te drogen

DE EERSTE BERICHTGEVING UIT RHENEN ZELF:

Pas vrij laat, een week na de brand, kan het op zaterdag verschijnende *Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad Weekblad voor Rhenen en omstreken* zich mengen in de berichtgeving. Onder de titel 'Rhenen' komt men op 11 september van binnen de eigen gemeente met het volgende verslag:

'Zaterdagavond omstreeks half negen werd ons oude stadje Rhenen door een vreeselijke ramp getroffen, de bliksem sloeg namelijk in den ouden Kuneratoren. Algemeene ontsteltenis onder alle bewoners, toen binnen enkele oogenblikken 't bovenste deel van den toren, de lantaarn in lichte laaie stond en heel den omtrek verlichtte alsof 't klaar dag was. Duizenden en duizenden vonken vlogen over de stad, de stukken vuur vielen tot op den stationsweg, iedereen vreesde het ergste, vooral daar de wind uit 't Zuidwesten in kracht toenam. Zooals te verwachten was, viel 't bovendeel van den toren met een donderend geweld naar beneden, terechtkomende op de arbeidershuisjes aan den voet van den toren, waardoor deze huisjes in brand raakten en een drietal een prooi der vlammen werd. De brand had zich weldra naar de lagere verdieping verplaatst en 't duurde niet lang of dit zeshoekig deel, geheel van Bentheimersteen opgetrokken en aan alle zijden open, was één zee van vlammen. Om half elf had de klok voor 't laatst gespeeld, maar bezat toen al de kracht niet meer om te slaan, wel werden nu en dan nog



Voorhanden:
Photografiën
 en
BRIEFKAARTEN
 van
Rhenen met den Toren
 (voor den brand)
 RHENEN. **C. WAIBOER.**

Een van de drie advertenties van C. Waiboer uit het Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad

De brand ging al lager en lager, aan blusschen viel niet te denken, door de Rhenensche brandweer, later geholpen door de Wageningsche werd de aangrenzende kerk zooveel mogelijk nat gehouden, doch toen de brand in den toren zich tot 't onderste deel had voortgezet, stond ook spoedig het prachtige orgel in brand terwijl 't neervallende vuur weldra 't dak van den ouden Kunerakerk in vlammen deed opgaan. 't Vlak tegenover liggend raadhuis begon gevaar te loopen, doch hoewel menigeen van de bewoners vreezende, dat de geheele stad in vlammen zou opgaan, 't kostbaarste gepakt had, bleef de brand gelukkig tot toren en kerk bepaald. 't Inwendige van den toren is geheel uitgebrand, de fraaie klokken liggen aan stukken op den grond. 't Uitwendige heeft niet veel geleden. Van de kerk is het dak geheel verbrand, terwijl van 't fraaie orgel niets meer dan enkele pijpen te vinden is.

Rhenen heeft een vreeselijk ongeluk getroffen, 't sieraad der stad de prachtige toren is van binnen geheel vernield en welk een kapitaal zal er niet noodig zijn om dit een en ander weer te herstellen – zooals ieder weet was de toren niet verzekerd – de kerk en orgel wel, zoodat met de werkzaamheden

Een van de drie advertenties van C. Waiboer uit het Rhenensch Nieuws en Advertentieblad

Bij den uitgever van dit blad is de in-teekening open gesteld voor:

3 Prachtige Photographiën
 op stevig carton, Cabinet formaat,
 van de
**Cunerakerk met Toren,
 het Koor en Orgel.**
 à 50 Cent per stuk.

voor opbouw wel spoedig zal begonnen worden.

In het volgend nummer dezer courant zullen we het een en ander van kerk, toren en orgel meedeelen.

[Pal daaronder nog een opmerkelijk bericht: 'Deze week passeerde onze gemeente voor het eerst een motorrijtuig. Het nieuwe en vreemde vervoermiddel had veel bekijks.'].]

Interessant is, dat de brand de dichtader van twee plaatsgenoten deed vloeien. Beide poëten worden achter elkaar opgevoerd in dit nummer van het *Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad*. Bekend was al eerder, en ook elders al afgedrukt, het op zondag 5 september al neergepende, sterk religieus getinte gedicht van P.J. Baale (1830-1901, de 'vader' van het Bestedelingenhuis) met de beginregels 'Hallef negen! Hallef negen! // 'Rhenen's Toren staat in brand!' // Deze maar' klonk allerwegen, // En bracht schrik aan alle kant'. Uit het collectieve geheugen is echter weggeleden, dat C.J. Voortman die een paar jaar eerder toren en kerk nog uitvoerig had beschreven in *Naar Rhenen en de Grebbe*, ook al op zondag 5 september een emotionele *Ontboezeming* afscheidde. Van het uitvoerige gedicht volgen hier het begin en het slot: Ontboezeming bij den brand van Rhenen's kerk en toren op 4 september 1897

Verschrikkelijk weer! - De lucht doorklieft met stralen

De heer en mevrouw C. Waiboer voor het pand van de drukkerij in de Herenstraat in circa 1910



Van 't machtig hemelvuur, toen op den vierden dag
 Der kille Herfstmaand, één slag langs bergen en
 door dalen
 Klonk, - 'en die sloeg in, waar of 't wezen mag?'
 'De toren staat in brand!' Komt burgers rept uw handen,
 Brengt water, water aan, 't geldt uw heiligdom-
 Moet dan uw pronksieraad, uw toren zoo verbranden-
 Helpt burgers, helpt elkaar, al zijn uw schoudren krom!
 Veel werd alras gewaagd, maar och 't mocht niet baten,
 't Al verslindend vuur gaf velen heldenmoed.
 Die moeite was vergeefs, men had ze kunnen laten,
 Want spoedig stond de stad in fellen, fellen gloed.
 Gelijk een oostvulkaan uitbraakt de heetste stroomen
 Zoo vloog een wolk van vuur ver over Rhenen's stad,
 Verlichtte heel het veld, verlichtte huizen, boomen,
 Helaas! het vuur ging door in Kuneer's kostbren schat.
 Een drietal eeuwen reeds en zes en zestig jaren
 Stond 't statig monument, gelijk een rots in zee.-

Dan rijst een treurlied hoog, een danklied ook daarneven,
 Dat veel nog werd gespaard, dat dreigde in haar bestaan,
 Dat zulk een schrikbre ramp de stad nooit weer beleven,
 Dat Rhenen door het vuur nooit moog tengronde gaan!
 Dieptreffend was het feit, dat aller oogen zagen,
 Toen Rhenen zag vergaan zijn trots door 't hemelvuur, -
 'Waar moet het met ons heen?' - hoorde men angst vragen,
 De stad liep groot gevaar in 't middernachtlijk uur!...

*De toren gezien vanaf de Markt voor het Oude Raadhuis.
 Links de Waag.*



WANDBORDEN.
 De Cunera-kerk met Toren en de Toren
 alleen, (tijdens den brand) geschilderd in
 Olieverf. Prijs f 1.50 p. stuk.
 Bestellingen worden aangenomen en ten
 spoedigste uitgevoerd door den Boekhandelaar
C. WAIBOER alhier.

*Een van de drie advertenties van C. Waiboer uit het
 Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad*

Heel Rhenen is verplet, nu zooveel is geschonden,
 Nu zooveel is vergaan, verbrijzeld ligt daar neer,
 Wie brengt genezing aan, - wie heelt de diepe wonden,
 Opdat de toren worde zoo sierlijk als weleer?...

En wat te zeggen van de handelsgeest en het snel inspelen op
 de actuele situatie van boekhandelaar C. Waiboer (1860-1938),
 die in zijn eigen weekblad van 11 september met maar liefst
 drie wervende advertenties komt: één over 'Wandborden
 met de Cunera-kerk en de toren of Toren alleen' tijdens den
 brand geschilderd in olieverf', 3 prachtige 'Photografiën' op
 stevig karton over kerk, toren, koor en orgel' en briefkaarten
 van 'Rhenen met den Toren (voor den brand)'.

DE MARE VAN DE BRAND BEREIKT ZELFS NED.-INDIË:

In het *Batavisch Nieuwsblad* van 15 september 1897 kon
 men lezen:

'Omtrent den Cunera-toren te Rhenen, die dezer dagen is
 afgebrand, ontvingen wij in dank de navolgende medede-
 lingen van een onzer lezers.

Tot op twee derden der hoogte was het vierkant, hoo-
 gerop achtkant. Het geheele gebouw was rijk versierd met
 beeldhouwwerk.

De toren bevatte 4 groote klokken, waarvoor 12 man
 noodig waren, om ze te luiden; 1 groote klok voor het uur-
 werk en tal van kleinere klokken voor het carillon.

Een wenteltrap van zandsteen leidde naar de bovenste
 omloop, vanwaar men een verrukkelijk uitzicht had naar
 alle zijden. Men zag daar Rijn, Waal en Maas, men overzag
 bijna de geheele Veluwe en het aantal zichtbare kerktorens
 was schier niet te tellen.

Eens in het archief te Rhenen snuffelende, vond ik daar
 met een mijner kennissen een document, dat een aflat bleek
 te zijn. Bij vertaling (het was Latijn) bleek, dat ieder die gedu-
 rende 100 dagen om niet aan den torenbouw werkte, zoo'n
 aflat kreeg. De kerk (ook naar Cunera genoemd) aan wier
 westelijke uiteinde de toren stond, is veel ouder. Zij is zeer
 groot en bevatte vroeger blijkens de vele nissen veel beelden,
 die echter alle verdwenen zijn.

Cunera, een edelvrouw uit de middeleeuwen, wier onme-
 telijke rijkdom en groote vroomheid het aanzijn heeft gege-



De bovenzijde van de Amerongsche Courant

ven aan enkele legenden, schijnt het noodige geld verschaft te hebben voor den kerkbouw. Ik heb omtrent den juisten tijd, waarin Cunera leefde, en aangaande haar afkomst nooit stellige aanwijzingen kunnen vinden.

Hoe de brand ontstaan is, zullen we later wel vernemen. Het kan zijn door onvoorzichtigheid, want in het voorjaar en in den zomer liggen de trappen en zolders vol met brandbare kraaiennesten. Voor een twintig jaar sloeg de bliksem er ook eens in zonder evenwel veel schade te veroorzaken. Dit gaf een der raadsleden aanleiding tot het voorstel om een afleider op het gebouw te plaatsen. Daarin wilde echter de behoudende meerderheid niet treden: dat streed tegen hun godsdienstige begrippen.

Hoe het ook zij, zeer te betreuren is het, dat Nederland thans een schoon monument uit het laatst der middeleeuwen minder telt!

Na ruim een week hebben de Nederlandse dagbladen hun zegje over de brand te Rhenen wel gedaan en zij doen er dan verder het zwijgen toe. Zo niet de *Amerongsche Courant* die met grote regelmaat zijn lezers informeert over de plannen tot restauratie en de aanvang van de werkzaamheden.

De Amerongsche Courant van 16 september:

De Torenbrand:

Naar aanleiding van den brand van Zaterdag 4 Sept. was reeds Maandag een ingenieur uit Amsterdam, de heer Posthumus Meyjes, hier, en wel om zich voor de restauratie van kerk en toren aan te bevelen. De heer Leichel uit Arnhem volgde hem spoedig; diens vader heeft het verbrande orgel geleverd, de zoon zou dit thans gaarne doen; hij was nog in het bezit van alle gegevens, teekeningen, enz. van het oude. Ook een inspecteur van de bij den brand voor f 60.000 betrokken

Utrechtsche algemeene brandwaarborg-maatschappij was tot opnemng der schade ter plaatse. Leveranciers van brandblusmiddelen lieten om zaken te doen, zich reeds zien.

De schade-regeling van de woningen van mevr. De wed. Van Luttervelt had vanwege de Zutphensche brandwaarborg-maatschappij Dinsdag plaats. De woningen waren verzekerd voor f 1500; de schade werd bepaald op f 1050. Van de inboedels van de drie bewoners van dat perceel die alles verloren, was slechts één, die van J. van Herne [Hernen], en wel in de Brusselsche maatschappij verzekerd. Wat de geheele schade door den brand veroorzaakt, betreft, spreekt men van drie a vier ton. Met zekerheid valt thans, nu het geheel nog niet door mannen van het vak is opgenomen, niets te zeggen. Indien men evenwel door deskundigen hoort verzekeren, dat alleen het steigerwerk voor den toren ongeveer twintig duizend gulden zou kosten, dan zal er zeker heel wat komen zien.

De toevloed van nieuwsgierigen uit alle oorden van het land, om Rhenen's uitgebranden toren en kerk te zien, is gedurende de laatste dagen verbazend groot geweest. In het hotel 'de Koning van Denemarken' kon men de vele bezoekers schier niet bergen.

Uit het ingesteld onderzoek is gebleken, dat het kluis der kerk op verschillende plaatsen zeer beschadigd is; daarom heeft men boven het prachtig oksaal balken aangebracht, om bij een mogelijk instorten, dit kunststuk te bewaren. Het kerkgebouw zelf, bleek – dank zij de zware muren en steunberen – nog voldoende soliditeit te bezitten, om te kunnen worden hersteld en van nieuwe bekappingen te voorzien.

De toren moet vooral aan het bovendeel op verschillende plaatsen gescheurd zijn, terwijl de meer dan een meter dikke benedenmuren oogenschijnlijk weinig geleden hebben. De

18 Sept.

1897. N^o. 38

De bovenzijde van het blad Eigen Haard

toren is aan de buitenzijde zeer weinig beschadigd. Van de balustrade van den bovensten omgang zijn aan de westzijde verschillende stukken uitgevallen; zoo ook van die van den tweeden omgang hier en daar geheele brokken steen. De wijzerborden zijn geheel verdwenen; alleen hebben de wijzers aan de west-, zuid- en oostzijde het tegen het vuur kunnen uithouden; zij wijzen nog op ongeveer halféén. Het gemis van de klok is voor de bewoners een groot ongerief; om daarin enigszins te voorzien klept het klokje van het stadhuis nu des morgens om 8, 9 en 12 uur en 's namiddags om 1, 4, 5 en 7 uur.

Volgens verschillende deskundigen zouden de klokken veel goud, volgens anderen zilver bevatten; vooral de dikke stukken der Koningsklok, welke een gewicht van 4080 K.G. had, doen sterk hieraan denken. Vroeger waren er nog twee groote klokken; maar die zijn, tengevolge van geldelijke moeielijkheden door den druk van het rampjaar 1672, te Amsterdam verkocht, en hebben – volgens den afrekening van den burgemeester Cupius in September 1682 – de somma van f 5436,90 opgebracht; zij hadden een gewicht van 7739 K.G. Naar ons werd medegedeeld, zou de klok, welke nog aan het kluis boven in den toren hangt, een gewicht van meer dan 4000 K.G. hebben.

Doordat de bekapping der kerk bij de Utrechtsche Brandverzekering-maatschappij was verzekerd voor f 36.000, vloer- en kerkmeubelen voor f 9.000, kussens en gordijnen voor f 2.900 en het orgel met toebehooren voor f 13.000, zal de kerk wel weer in orde komen. De toren echter, welke aan de gemeente behoort, was, - gelijk reeds terstond gemeld werd – niet verzekerd. De geldelijke draagkracht der gemeentenaren zelve zal met geen mogelijkheid in staat zijn het inwendige van den toren weer te herstellen; volgens deskundigen zal daarvoor op zijn minst f 300.000 noodig zijn.

Naar men verneemt, zijn H.H. burgemeester en wethouders omtrent de restauratie van den toren in overleg getreden met den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Door den heer Rutgers alhier [A.W. Rutgers (1855-1927), graan- en melkhandelaar, zie afbeelding ABR 626] is het door hem gebruikte pakhuis, gelegen aan de grintweg naar Veenendaal, tegenover de in aanbouw zijnde nieuwe school [nu de apotheek], met toestemming van den eigenaar, welwillend ter beschikking gesteld van H.H. Kerkvoogden, die het nu met den meesten spoed laten inrichten tot noodkerk. Indien enigszins mogelijk zal reeds a.s. Zondag daarin dienst worden gehouden, en wel des voorm. door Ds. De Lange [W. de Lange 1854-1917] en des nam. door Ds. Hattink [L.P. Hattink 1862-1904]. Door den heer Posthumus Meyjes, architect te Amsterdam, aan wien H.H. Kerkvoogden de herstelling van het door den brand geteisterde kerkgebouw hebben opgedragen, is uitzicht gegeven dat dit werk kan gereed zijn tegen Kerstmis 1898.²

De Amerongsche Courant sluit de berichtgeving van 16 september af met een aardige anekdote ontleend aan het in die tijd befaamde cultuurhistorische tijdschrift *De Aarde en haar Volken*:

'De Aarde en haar Volken' schrijft over den torenbrand te Rhenen en vertelt o.a.:

Nu vervalt ook de straf voor Kesteren en Lienden, de beide dorpen in de buurt, die naar de overlevering meldt, indertijd niet mee wilden doen aan de collecte voor den torenbouw en tot straf, aan hun kant van den toren geen wijzerbord kregen, dat den tijd aanwees, terwijl er aan de drie andere zijden wel een werd aangebracht. Wie weet, of bij den herbouw men niet meedogend is en die straf kwijtscheldt.'

DE BRAND IN EEN VAKTIJDSCHRIFT:

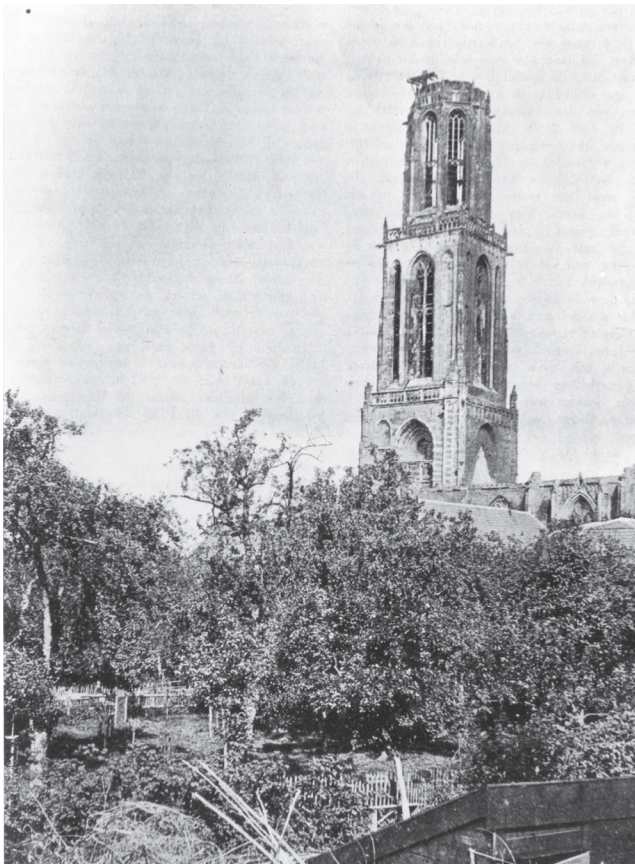
In Het *Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad* van zaterdag 18 september wordt in het Bijvoegsel in de rubriek 'Vervolg Nieuwstijdingen' uitvoerig geciteerd uit een kritisch artikel dat de architect A.W. Weissman onder de titel 'De klokken van Rhenen' schreef in het bouwkundig weekblad *De Opmerker* van 11 september 1897:

'Het is opmerkelijk, zo veel kerken er in den laatsten tijd hier te lande door brand werden vernield. Schagen, Boskoop, Asperen, en nu ook Rhenen en Hem zagen hunne bedehuizen in vlammen opgaan.

Zaterdag 4 dezer, op mijn terugreis van Amsterdam, genoot ik nog van het gezicht, dat de fraaie toren der Cunera-kerk te Rhenen opleverde. Weinig vermoedde ik toen, dat enkele uren later dit prachtig voortbrengsel der middeleeuwsche kunst een prooi der vlammen zou worden. Kort na de ramp ben ik naar het vriendelijk stadje gegaan, om de verwoesting in oogenschouw te nemen. De toren levert thans een prachtig gezicht op. De soliditeit van het werk der middeleeuwen is weer schitterend bewezen. Wel is al het houtwerk verbrand, doch metselsteen en gehouwen steen hebben slechts weinig geleden, ja het bovenste gewelf heeft zelfs den val van de spits weerstaan en draagt nog altijd een groote klok.

De kerk, uit de 14^e eeuw afkomstig, bezit een koor zonder omgang, terwijl de hoofdbeuk aan de noordzijde één en aan

De toren na de brand, gezien vanuit het zuidoosten



de zuidzijde twee zijbeuken bezit. De gewelven zijn allen even hoog, van steen vervaardigd en worden door geprofileerde pijlers gedragen. De toren, in 1492 begonnen, was in 1531 voltooid. De spits echter, een Renaissance-koepeltje, moet een toevoegsel van lateren tijd geweest zijn.

De toren is in de 'Oude bestaande gebouwen' der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst op zeer bevredigende wijze afgebeeld. Maar de klokkenopschriften schijnen nimmer afgeschreven te zijn. Daarom heb ik de fragmenten nauwkeurig beschouwd, om althans wat nog leesbaar was, voor de vergetelheid te bewaren. [...] Het was eigenaardig de fragmenten dezer oude klokken te vergelijken met de in onze eeuw gegootene. Terwijl het oude gietwerk wel gebroken, doch niet verbogen was, hadden de moderne klokken de zonderlingste vormen aangenomen.

De kerk heeft haar dak geheel verloren. Doch de steenen gewelven hebben het kerkmeubilair behouden. Het prachtig oxaal is geheel onbeschadigd. Mocht men nu eens eindelijk den predikstoel, daarvoor geplaatst, verwijderen. Een goede opmeting van het oxaal heeft de heer M.W. Smijting, te Amsterdam, gemaakt. Misschien wil hij die wel eens publiceeren.

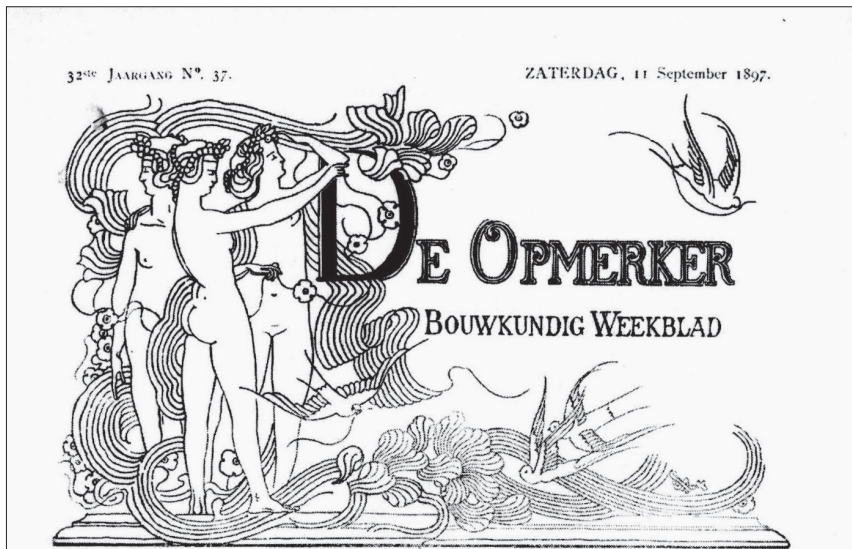
De banken van 1570 in het koor zijn ook geheel gaaf. Het is jammer, dat zulke gebrekkige hulpmiddelen om den brand te bedwingen, aanwezig waren [Zie voor de samenstelling van het brandweerpersoneel onder leiding van D. Hoiting en het beschikbare materieel *Brandalarm in de Grebbestad*, p. 25.] Reeds werd er in de bladen gesproken over het ontbreken van een bliksemafleider. Men mag dezen heeren niet te hard vallen, als men weet, dat ook in sommige onzer grootste gemeenten het nut van bliksemafleiders *niet* wordt ingezien.

Zoo heeft bijv. *geen der Amsterdamsche torens* er een, en moest zelfs het Gemeentemuseum der hoofdstad, dat toch zeker een kostbaren inhoud heeft tot dusverre zulke beveiligingsmiddelen derven.

Een andere opmerking geldt de vraag, waarom geen pogingen gedaan zijn, om den brand in zijn begin te stuiten. Toen in het begin dezer eeuw de bliksem in den *geheel van hout* gemaakten toren der St-Bavokerk (sic) te Haarlem sloeg, klommen een paar moedige mannen naar boven, en doofden de vlam. Ook de toren te Amersfoort is eens door zulk doortastend optreden gered. Als men zich gehaast had, ware ook nu wellicht blusschings mogelijk geweest, althans wanneer het waar is, dat de brand zoo langzaam voortging, dat om halfelf, dus twee uur na het uitbreken der vlammen, het carillon nog speelde.

Ook aan brandzeilen was gebrek. Waren zij er geweest, wellicht dat het kerkdak behouden had kunnen worden.

Ik mag hier niet nalaten mijn dank te brengen aan den predikant en den opzichter, die mij bij het naspeuren der klokopschriften met de meeste welwillendheid hun hulp verleenden.

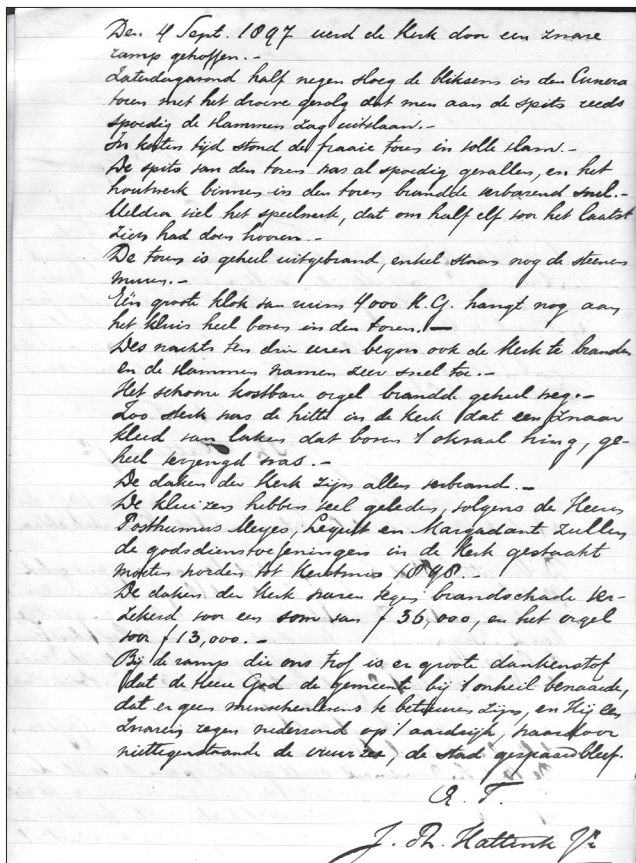


Bouwkundig Weekblad De Opmerker

In hetzelfde bijvoegsel van het *Rhenensch Nieuws- en Advertentieblad* worden de abonnees verder bijgepraat: 'Plaatselijke berichten

Rhenen: Voordat we verder gaan met een en ander van kerk en toren mee te delen, kunnen we de lezers van dit blad vertellen, dat verleden Zaterdag drie ingenieurs uit Amsterdam te Rhenen geweest zijn, om de kerk op te nemen. 't Onderzoek dezer heeren bepaalde zich voornamelijk tot

Het verslag van dominee J.Ph. Hattink jr. van de brand



de kluisen der kerk en dit onderzoek is niet bijzonder gunstig afgelopen, daar zeven kluisen zijn afgekeurd.

Sedert eenige dagen is men druk bezig met 't puin, gebroken dakpannen, stukken lood enz., van 't dak der kerk te verwijderen, terwijl ook onder aan den toren een groote opruiming heeft plaats gehad. Is ons stadje op Zondag voor acht dagen door eenigen honderden bezocht, laatstleden Zondag kon dit getal gerust op eenige duizenden geschat worden, die uit alle oorden van 't land, zelfs uit Friesland, Groningen, als ook uit Zeeland waren gekomen om dit uitgebrande monument te bezichtigen en tegelijk een kijkje te nemen op den eenigen schoonen Grebsche berg. De aankomende en vertrekkende

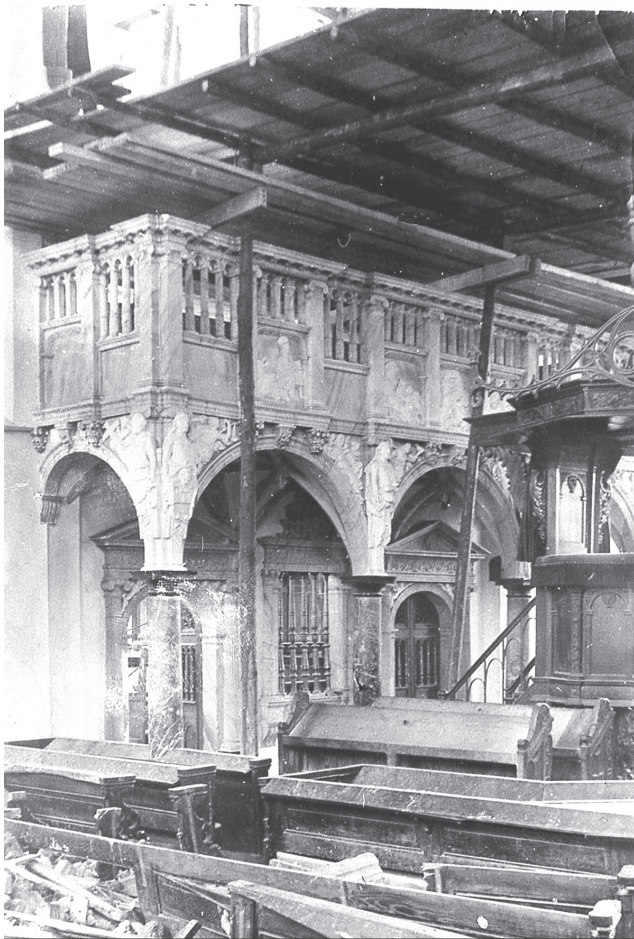
trams waren voortdurend propvol, terwijl de treinen ook zeer vele nieuwsgierigen aanvoerden, ongerekend de vele honderden, die uit de Betuwe met de pont werden overgebracht. Zoolang wij in Rhenen wonen, hebben we nooit zooveel vreemdelingen ons stadje zien bezoeken, dan gisteren; iemand heeft, om een klein voorbeeld van de drukte te geven, in één uur tijds 350 fietsen voorbij zien snellen. Dat de koffiehouders geen handen genoeg hadden om de hongerigen en dorstigen tevreden te stellen, laat zich begrijpen.

De overblijfselen der klokken trekken ieders aandacht, vooral nu 't bekend is geworden, dat die klokken zeer veel edelmetaal bevatten, en werkelijk, op de breuken zou men zeggen, dat ze veel goud of zilver hebben.

De stukken der grootste of koningsklok, die een gewicht van 4080 had, wordt vooral bewonderd; een klok van 't jaar 1791 staat nog ongebarsten op den grond. De klok, die nog aan het kluis heel boven in den toren hangt, zou een gewicht van ruim 4000 K.G. hebben. Het gewone uurwerk bevatte drie groote en twee kleinere klokken; [...]. Na vermelding dezer bijzonderheden omtrent den toren, dien men op grooten afstand door de Betuwe zien kan, keeren wij tot de geschiedenis terug.

Hoewel de arbeidsloonen en bouwmaterialen in het laatste der 15^e en begin der 16^e eeuw veel minder kostbaar dan in dezen tijd waren, daar men voor een hoed [ongeveer 970 liter kalk] bijna 10 Nederlandsche mudden [mud een hectoliter] 12½ cent betaalde, een metselaar 7½ cent en een opperman 6 cent per dag verdiende, kan men toch na een bezoek aan den toren begrijpen, dat er een aanzienlijke geldsom is noodig geweest, om dit meesterstuk van Gothische bouwwerde te doen oprichten.

Dat de kerk in den loop der eeuwen nog al eens iets heeft te lijden gehad, vertelt ons de geschiedenis. Zoo lezen we, dat bij een inval van den hertog van Kleef, in den zomer van 1499, in 't Nedersticht Rhenen, op den 8 Juli van genoemd



Het oksaal tijdens de restauratie van de kerk

jaar, stormender werd ingenomen en tempel en altaar door de Kleefschers werden verwoest; ze schijnen zooveel verwoestingen aangericht te hebben, dat 't bestuur van Rhenen in vervolg van tijd een schilderij liet vervaardigen, waarop dit oorlogsfeit werd afgeteekend. Bedoelde schilderij is nu nog te vinden op de raadkamer van 't gemeentehuis. [Het hangt nu in het Museum Catharijne Convent te Utrecht.] Een kopie bevindt zich in het Oude Raadhuis. Zie ABR14

DE BRAND IN ANDERE PERIODIEKEN

De brand bleek niet alleen belangwekkend nieuws voor de regionale en landelijke pers, maar kreeg ook aandacht in periodieken die meer op afstand en vanuit een specifieke belangstelling hun lezers wilden informeren, zoals de in de *Amerongsche Courant* ruimschoots geciteerde *De Opmerker*, maar ook meer algemene culturele tijdschriften, zoals de befaamde *Kroniek van Tak* en ten slotte ook in familiebladen die vaak uitvoerig geïllustreerd over de brand berichtten, zoals *Eigen Haard*. Al in het 38^e nummer, gedateerd op 18 september 1897 wordt onder de titel 'De torenbrand van Rhenen' in een lyrische beschrijving van Rhenen zelf de brand ten tonele gevoerd, verlucht met een aantal afbeeldingen van de toren, voor en na de brand, waaronder een fraaie paginagrote foto :

'Sommige onzer steden, vooral onzer oude steden, bezitten grootere en kleinere merkwaardigheden, die zij, als nationale monumenten, voor ons bewaren. Het vaderland beschouwt ze als nationaal eigendom en zij maken den trots en den roem uit van al wat belang stelt in land en volk. Zulke nationale schatten zijn de Haarlemmer hout, de Utrechtsche dom, Het Nijmeegsche Valkhof, de toren van Amersfoort, de Leeuwarder kanselarij, en nu het vuur van den hemel den toren van de Cunerakerk te Rhenen heeft getroffen, is er een oogenblik een gevoel van deelneming in den lande gerezen. De toren van Rhenen! Onze mooie toren van Rhenen! Hoe menigeen heeft, de heerlijke wandelingen van de Grebbe volgend, den toren van Rhenen en het stadje daaronder met een glimlach van welgevallen begroet, als ze uit den oever van de rivier voor hem oprezen! Hoe menigeen, die van Amersfoort over Kesteren naar Nijmegen snorde, daverend op de spoorwegbrug over den Rijn, heeft nog eens omgekeken, terwijl het oude Rhenen met zijne roode daken en zijn achtergrond van begroeide hoogten, als een vriendelijke verschijning voor zijne oogen voorbijschoof! Er is in de ligging, in den vrede en den eenvoud van het plekje, terwijl wij er bezigen gejaagd voorbijsnellen, iets van de poëzie en gemoedelijkheid der oude stadjes aan den Duitschen Rijn. Op een zonnigen dag is het een aardig gezicht het stadje, zacht gekoesterd, zich gemoedelijk te zien nedervleien aan de voet van de Grebber hoogten. Maar het mooiste van Rhenen is en blijft zijn toren. Zijn toren valt het eerst in het oog, van welken kant gij komen moogt. Rhenen is bijna: een toren met een stadje er onder. De toren geeft tegelijk iets voornaams en gedistingueerds aan de plaats, zooals een hoog voorhoofd aan een gelaat of een oud familieportret uit de dagen van Frans Hals aan een burgerlijk vertrek. Hij is het sieraad van de stad en hij geeft haar een deftigheid, die haar als de gelijke maakt van Amersfoort en betere steden. Zij was dan ook eenmaal de derde van het Sticht. Rhenen is met zijn toren niet alleen een aardig kijkje uit den trein, het heeft ook zijn air van voornaamheid en binnen gaande moet gij in goed gezelschap zijn. [...]

Menigeen, die nu voorbij het stadje spoort, zal met dubbele aandacht naar kerk en toren zien. Gelukkig zijn zij niet verdwenen, maar alleen geschonden en kunnen zij het sieraad in den lande blijven, dat zij waren. Het onweder, op Zaterdag 4 Sept. over ons land varende, heeft in 't voorbijgaan den hoogen toren getroffen, die vier eeuwen, weer en onweer tartend, omhoog rees. 'Fulgura frango' leest men misschien op één zijner beroemde klokken. Maar niet zij hebben den bliksem gebroken, de bliksem heeft het hen gedaan. Helaas geen nieuwerwetschen bliksembreker is de oude middeleeuwsche gedoopte klokken komen helpen, geen afleider stond op den toren – en zoo heeft het vuur zijn kans vrij gezien en is het in den toren geslagen. De koepel is verwoest; de klokken zijn met geweldige slagen, voor het laatst rumoerig, op den grond stuk gesprongen, het dak en het orgel van 1737 zijn vernield. Maar kostbaar snijwerk schijnt gespaard te zijn en

de toren, ofschoon tot een grooten vierkanten schoorsteen uitgebrand, is niet verloren: maar staat nog stevig op zijn breeden voet, zoodat alle kans bestaat, dat hij binnen korter of langer tijd, zich in vernieuwde heerlijkheid met koepel en lantaarn boven Rhenen zal verheffen, en opnieuw het oog van den voorbijgaanden reiziger zal verheugen. Misschien wil men omtrent het plaatsen van een bliksemafleider op den toren tot andere gevoelens komen. Waar een trefbaar voorwerp zoo uitdagend naar boven rijst, als zulk een toren doet, baant men den bliksem wat al te zeer den weg. Kan het electriche vuur het helpen, dat het, dus uitgenoodigd, van de gelegenheid gebruik maakt en gaarne toeschiet? Men moest het hemelsch vuur niet aldus verzoeken!

De toren van Rhenen is een nationaal monument en wij hebben het recht er het beste van te hopen, en het oude gedekteken aan de prudentie van de Rhenens gezaghebbers vriendelijk aan te bevelen.

2. DE RESTAURATIE IN DE KRANT

De Amerongsche Courant van 23 september 1897:

'Rhenen.

De Torenbrand.- Door onvoorziene omstandigheden zal niet het pakhuis aan den grintweg tot noodkerk worden ingericht, maar is men druk bezig de houtschuur van den heer G.J. Roghair op Spitsbergen daartoe in gereedheid te brengen [zie ABR 382]. Men hoopt nog a.s. Zondag daarmee genoeg gevorderd te zijn om er godsdienstoefening in te kunnen houden. In dat geval treedt des voorm. op ds. De Lange en des nam. ds Hattink.

Het voornemen van H.H. Kerkvoogden is, om de hulpkerk zóó in te richten, dat zij aan een ieder die een zitplaats in de kerk in eigendom of in huur heeft, een genummerde zitplaats zullen kunnen aanwijzen, terwijl nog een aantal vrije zitplaatsen zullen overblijven.

Omtrent de vraag of de Cuneratoren wederom gerestoureerd en in den staat van weleer zal worden opgetrokken, kunnen wij mededeelen, dat vanwege Rhenen's gemeentebestuur stappen gedaan zijn bij de regeering. Deze zal door den bekwamen kerkbouwkundige dr. Cuypers een onderzoek doen instellen naar de kosten. Door onderlingen steun van gemeente, provincie en rijk, zal dan waarschijnlijk dit grootsche monument weder als een phenix uit zijn asche herrijzen. Evenwel kan die bouw niet dan in het volgende jaar worden tegemoet gezien, wijl de Staatsbegroting reeds in ontwerp is vastgesteld.

De toren kan zeer goed hersteld worden. De geraamde cijfers loopen uiteen, en wel van f 200.000 tot f 300.000. Dit laatste cijfer moet zijn om den toren in denzelfden toestand te brengen als hij is geweest. Op den toren is van rijkswege aanwezig een inrichting voor graadmeting, zooals op vele torens in ons land. [Zie D. Wesselink, 'De rol van de Cuneratoren in de landmeetkunde', in *Oud-Rhenen* 21

(2002), nr. 3, p. 6-29] Volgens de opgave van 3 deskundigen moeten de gewelven boven het koor der kerk geheel worden vernieuwd en bovendien nog zes andere gewelven.

Zeer zeker heeft ook het rijk bij den wederopbouw belang. Indien de gemeente geen subsidie kreeg, zou men moeten volstaan den toren tot op den eersten trans af te breken, daar op een koepel te plaatsen en hierin de klokken te hangen. In het geheel waren er 26 klokken, waaronder 5 groote. Een is ongeschonden beneden gekomen, alle anderen zijn stuk. De grootste klok heeft een gewicht van ruim 4000 kilo, die er nog hangt van c.a. 2500 kilo. De stukken der klokken zijn zorgvuldig opgeborgen.

Men verwacht, dat voor de kerk voor geleden brandschade circa f 50.000 zal worden uitbetaald. Het blusschen van den toren had niet kunnen geschieden, ook al had men het water naar boven kunnen brengen. Het vuur werd tevens niet weinig bevorderd door de massa kraaien-nesten boven in den toren.

Bij inschrijving is aan G.J. Klaassen, meubelmaker alhier [G.J. Klaassen (1867-1950), meubelmaker en antiekhandelaar, wonende op de hoek van Fred. Van de Paltshof en de Hofsteeg, zie ABR 375] de levering gegund van de stoelen, benoemd voor de hulpkerk op Spitsbergen.

De Amerongsche Courant van 30 september:

'Zondag a.s., den 3. October, zal D.V. de eerste godsdienst-oefening gehouden worden in de Hulpkerk op Spitsbergen. De morgengodsdienstoefening zal aanvangen te 10 ure, de middaggodsdienstoefening om 3 uur. De gemeente wordt echter dringend verzocht de eerste maal wat vroeger te komen, opdat aan een ieder de hem door kerkvoogden toegevoegde plaatsen kunnen aangewezen worden. De koster zal daartoe reeds om 9 uur ter plaatse aanwezig zijn; alleen op die wijze zal onnoodig gedrang en onstichtelijke verwarring kunnen vermeden worden.

Naar men verneemt, is men op het bureau van dr. Cuypers bezig met teekeningen voor de Cuneratoren alhier. Als rijksadviseur zal de heer Cuypers de teekeningen bijeenbrengen, de begroting opmaken, enz. Dit monument zal dus niet aan de verwoesting blijven blootgesteld. Denklijk zal dan later een architect aangewezen worden voor de restauratie van den toren, indien 't rijk subsidieert, nevens den heer Posthumus Meyjes, die voor de kerk benoemd is.'

De Amerongsche Courant van 14 oktober:

'Het was Zondag 3 Oktober voor ons een goede dag. Na den verschrikkelijken brand in den nacht van 4 op 5 September, mocht de gemeente voor 't eerst opgaan in haar Noodkerk op Spitsbergen.

De oudste predikant, Ds. W. de Lange, sprak voor een breede schare naar aanleiding van Klaagliederen 1: 16a: 'Om dezer dingen wille ween ik' een treffend, gepast hoogst ernstig woord. Achtereenvolgens bepaalde Z. Eerw. zijne hoorders bij: 1. Een pijnlijke kastijding; 2. Een donker Godsbestuur; 3. Een onaandoenlijk hart, en 4. Een ontzaglijke toekomst.



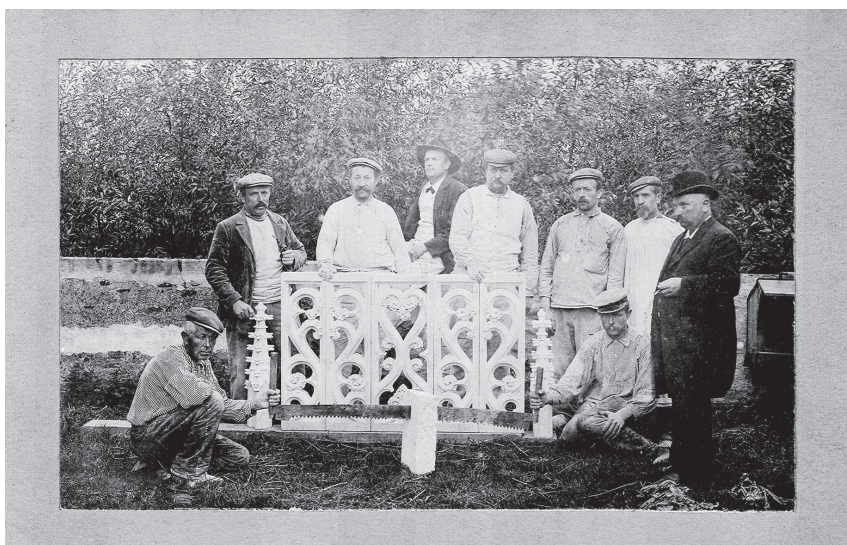
Tijdens restauratie van kerk en toren zit rechts op de voorgrond gem. architect D. Hoiting

Aan 't einde der rede werden toespraken gehouden en den dank van den Kerkeraad gebracht aan den heer Kerkvoogd G.J. Roghair, lid van de Provinciale Staten van Utrecht, die, evenals zijn waardige vader in 1857 [Pieter Huijbert Roghair (ca 1806-1872), houtkoper en gemeenteontvanger, die eveneens in verband met een omvangrijke renovatie van de kerk Spitsbergen ter beschikking had gesteld. Zie hiervoor Regionaal archief Wijk bij Duurstede T0033 *Inventaris van het archief van de Hervormde Gemeente Rhenen (1628-1969)*, door H.P. Deys en L.H. v.d. Sande (2002), p. 18-19] zoo bereidwillig Spitsbergen voor Noodkerk had afgestaan.

Ten slotte werd de Noodkerk eerbiedig opgedragen aan den dienst en de verheerlijking van den Drieëenigen God.

Naar wij vernemen zal de leerrede, door Ds. De Lange alhier op 3 October in de Noodkerk gehouden, in het laatst

Steenbouwers bij hun werk in 1904



dezer week in druk verschijnen, maar 'niet in den handel'. Voor belangstellenden zal zij echter te verkrijgen zijn tegen 25 cents, welks bedrag der diaconie ten goede komt. De boekhandelaar Waiboer belast zich met de toezending na ontvangst van het bedrag.' Helaas is van deze preek geen exemplaar teruggevonden.

Het *Bouwkundig Weekblad* meldt: 'Zijn wij wel ingelicht, dan bestaat het plan om de spits van den kerktoren niet te restaureeren in den toestand zooals die vóór den brand was. Het plan zou bestaan om den klokvormigen koepel wederom, hoewel in eenigszins anderen vorm, toe te passen, en daarop een spits te plaatsen, waaromheen eene koningskroon is aangebracht.'

De Amerongsche Courant van 21 oktober over een gemeenteraadsvergadering:

'Ten slotte stelt de voorzitter voor, omdat de geldmiddelen van de gemeente niet toelaten voor eigen rekening den toren te restaureeren, bij de hooge regeering pogingen aan te wenden om geldelijke steun te erlangen, ten einde den toren weder zooveel mogelijk in den vorigen staat terug te brengen, en aan burgemeester en wethouders op te dragen, daartoe de noodige stappen te doen, waartoe met eenparigheid van stemmen wordt besloten.

Naar wij vernemen bedraagt de uit te keeren assurantiesom voor de kerk alhier f 48.00. Het verzekerde bedrag was f 60.000.'

De Amerongsche Courant van 28 oktober:

'Nadat een hulpbekapping was aangebracht, heeft men de haan weder op de torenspits kunnen plaatsen. Met de voorlopige bekapping der kerk is men bijna geheel klaar.'

De Amerongsche Courant van 4 november over een gemeenteraadsvergadering van 26 oktober:

'Verder werd mededeling gedaan van het verzonden verzoekschrift om subsidie tot herstel van den toren. Dat de kosten van herbouw worden geraamd op ongeveer f 117.000. Daar de gemeente reeds door het bouwen eener nieuwe school eene leening moet sluiten van f 37.000 en 40 procenten moet leggen op de personeele belasting, is zij niet in staat de kosten van den herbouw te bestrijden, waarom het rijk wordt verzocht daarin tegemoet te komen. Voor algemeene kennisgeving aangenomen.

Ten slotte was nog ingekomen een concept van het bestaande reglement op de brandweer, om daarin de noodige wijzigingen aan te brengen. Er werd voorgesteld om dit in handen te stellen van burgemeester en wethouders.'

De Amerongsche Courant van 14 januari 1898:

'Van rijkswege is f 20.000 toegestaan voor de restauratie van den toren. Dit bedrag zal over een tijd van 7 jaren worden uitbetaald. Waar het maar zeer eenvoudig in orde brengen van 't uitwendige van den toren, volgens bevoegde deskundigen, minstens f 47.000 zal kosten, zullen milde handen het overige moeten bijeenbrengen.'

De Amerongsche Courant van 3 februari:

Uitvoerige aandacht schenkt de krant aan de mening van J. Kalff die in *De Kroniek van Tak* [zie daar diens 'Kerk en toren te Rhenen' 30-1-1898 en 'In Rhenen' 3-4-1898] over de toren schreef.

'De heer Jan Kalff, in *De Kroniek* schrijvende over de restauratie van de kerk en den toren te Rhenen, heeft, zooals de zaken thans staan, de verwachting, dat door het beleidvol te werk gaan van den architect met de restauratie belast, den heer C.B Posthumus Meyjes, deze 14^e en 15^e eeuwse bouw vrijwel ongeschonden uit zijn harde beproeving tevoorschijn zal komen.

Bij de herstelling van buiten immers zal men zich tot het noodige bepalen en de heer Kalff verheugt zich er over, dat men zich tot deze gedeeltelijke restauratie moet bepalen om redenen van geldelijken aard.

Maar na het herstellen komt de nieuwe versiering aan de beurt. Uit de door hem aangehaalde woorden van het bestek leidt de schrijver af, 'dat de algemeene toon dus zal worden als van de Arnhemse Eusebiuskerk, die door den heer Meyjes op dezelfde manier werd behandeld, en dat die grijze cementkleur veel beter doet dan het vuile wit van den stukadoor kan moeilijk ontkend worden. 'Schoongemetseld' is ook deze kerk waarschijnlijk nooit geweest en wandschilderingen zullen zeker ook hier wel met den gewonen afschuw gevreesd worden. Toch is het, meen ik, een ernstig verzuim, dat nergens in dit bestek de mogelijkheid harer ontdekking is voorzien. Nergens is ook de minste behoedzaamheid bij het wegnemen der witsellaag voorgeschreven – in tegendeel – 'alle losse vakken pleisterwerk, zoowel op de muren als op de gewelven zullen worden afgehakt tot op den baksteen' (blz.9). [In 1934 is het pleisterwerk verwijderd]

Me dunkt toch dat de architect, na de ondervinding door hem te Arnhem opgedaan, waar een allerbelangrijkste schildering in het koor juist door het schandelijk ruw afbikken geheel werd vernield, ditmaal voorzichtiger had moeten zijn en in ieder geval een onderzoek naar mogelijke fresco's, voorafgaand aan het 'afhakken', had behooren voor te schrijven. Te meer dringend een eisch wordt dit door het feit, dat op een enkele plaats in de gewelven, waar een klein gedeelte van de witsellaag was afgevallen, reeds duidelijke blijken van beschildering voor den dag zijn gekomen. Misschien is het echter



Cunerakerk voor de brand

ook thans nog niet te laat om vandalisme te voorkomen...

Geschiedt dit en kan de heer Meyes er ook toe besluiten – evenals hij in Arnhem deed – enkele versieringsdeelen bont te kleuren, dan zou er ook in dit opzicht weinig reden tot klagen blijven. Nog enkele wenken geeft de heer Kalff omtrent het behouden van eenige oude ruitjes, de behandeling van het eikenhouten schrijnwerk, het verplaatsen van den preekstoel, volgens hem noodzakelijk om het marmeren oksaal uit de 16^{de} eeuw tot zijn recht te doen komen.

Met den toren staat het echter nog niet zoo goed als met de kerk. De heer Kalff herinnert er aan, dat dr. Cuypers een herstellingsplan dat f 47.000 zou kosten heeft ontworpen, dat de Regeering f 20.000 subsidie zou willen geven en de gemeente zou trachten de rest uit een leening te vinden.

Met nog enkele wenken over het zeer wenschelijke dat met dit werk voortgang wordt gemaakt, vooral ook het plaatsen van een bliksemafleider, besluit de heer Kalff zijn schrijven. Die 'enkele wenken' die de journalist niet nader toelicht, werden door Kalff in zijn artikel in minder vleiende bewoordingen voor het Rhenense gemeentebestuur aldus geformuleerd:

'Misschien zou dit de heeren, die nu reeds de vermindering van dit grootsche monument, dat als versteend aan hunne laksheid in hun midden staat, op hun geweten hebben, kunnen dwingen tot het behartigen van een nationaal belang, waarvan de beteekenis hun maar al te zeer schijnt te ontgaan.

En indien hier wellicht slagen zijn toegebracht, waar ze niet behoorden te vallen, indien het der stad Rhenen niet aan den wil, maar aan het vermogen ontbreekt, en de voorgenomen leening zou gebleken zijn haar draagkracht te boven te gaan – dan voorzeker is het noodig dat dit spoedig bekend worde opdat, hetzij door hulp van alle belangstellenden, hetzij door hulp van het Rijk, de zoo noodige herstelling van den Kuneratoren niet langer blijve wachten, opdat ook de onttakelde romp niet verder verkondige hoe onwaardige erfgenamen wij zijn van die schoonste nalatenschap onzer vaderen: hun vrome kunst.’

De Amerongsche Courant van 17 maart over de gemeenteraadsvergadering:

‘Voorts was van den minister van Binnenlandsche Zaken antwoord ingekomen tot verleening van subsidie voor den bouw van den toren tot een bedrag van f 20.000.-, met voorbehoud tot het stellen van de volgende voorwaarden:

Dat de restauratie zal geschieden volgens door de regering goedgekeurde plannen en onder toezicht van een speciaal daartoe te benoemen commissie. Deze mededeeling was mede vergezeld van een verzoek tot het afstaan aan het Rijks-Museum van de ten stadhuize bevindende schilderij, betreffende een oude teekening van den toren, en daarvoor eene copy in de plaats te geven. [Ten onrechte wordt hier gesproken over een ‘oude teekening van den toren’. Het betreft hier het al hiervoor vermelde schilderij ‘De inneminghe van rienen’, ABR 14. Zie voor een uitgebreide beschrijving van

Pieter Saenredam 1644. Cuneratoren met het Koningshuis



het schilderij en een afbeelding in kleur nu ook *Goddelijk geschilderd*, p. 66-68.] Tevens werd de gemeente er op gewezen om bij de restauratie van de kerk het beeldhouwwerk en de oude muurbeschilderingen, indien die bij het afbikken tevoorschijn komen, in waarde te houden. Hiertoe wordt het gemeentebestuur in overweging gegeven, daarover met de kerkvoogdij te beraadslagen.’

De Amerongsche Courant van 31 maart over de gemeenteraadsvergadering:

‘Hierop wordt besloten op de missive van den minister van binnenlandse zaken, omtrent de restauratie van den toren, te antwoorden, dat de gemeente bereid is de te verleenen subsidie ad f 20.000 op de bij de missive gestelde voorwaarden te aanvaarden; wat echter den wensch betreft om de oude schilderij, die zich op het raadhuis alhier bevindt, ten behoeve van ‘s rijks museum te Amsterdam af te staan, de raad daartoe niet genegen is, bijaldien hiervan vanwege het rijk niet een getrouwe copie wordt gemaakt, om op het raadhuis alhier, ter vervanging van het origineel, te worden opgehangen.’

Het *Utrechtsch Provinciaal- en Stedelijk Dagblad* no. 182, van vrijdag 25 maart 1898 zegt hierover:

‘Rhenen, 24 maart

In de alhier gehouden raadsvergadering kwam ter tafel de missive ter beantwoording van het regeeringsvoorstel betreffende de restauratie van den Cuneratoren. Volgens de begrooting van den ingenieur Cuypers, zullen de kosten bedragen de ronde som van f 48.000. Nu is het rijk genegen eene subsidie van f 20.000 te geven, met voorwaarden, o.a. het afstaan van het oude schilderij, voor het Rijksmuseum, voorstellende de plundering van de Cunerakerk, welk kunstwerk berust op het stadhuis. Het antwoord van den raad spreekt van een gemeentelijke bijdrage, groot f 23,500, daar met het oog op den financieelen toestand der gemeente niet meer kan gegeven worden; aan den wensch der regeering aangaande het schilderij zal worden voldaan, na het nemen eener getrouwe copy. Het adres aan den minister werd goedgekeurd.’

Vervolg verslag Amerongsche Courant van 31 maart:

‘De heer Roghair wenscht tevens in de notulen te zien opgenomen, dat door de gemeente, behalve de kosten voor de klokken en het uurwerk, niet meer voor de restauratie van den toren kan worden besteed dan uiterlijk de helft van de geraamde kosten van f 48.000, alzoo niet meer dan f 24.000.

De heer Boodt [wellicht Dirk Boodt, 1854-1900, administrator] merkt op, dat er volgens deze berekening geld te kort zou komen.

De heer Ramondt vraagt of onder de begrotingsom begrepen zijn het maken van het bestek en tekening en het aanstellen van een opzichter. De voorzitter zegt: van bestek en tekening wel, doch dat de opzichter afzonderlijk beloond moet worden.’

De Kroniek van 3 april 1898:

Jan Kalff geeft in de rubriek Schilderkunst informatie over resten van wandschilderingen in de Cunerakerk en afspraken gemaakt door de gemeente met het rijk in het kader van een subsidieregeling:

‘Immers, het is mij gebleken, dat de wanden van koor en kerk in 1857 zijn afgebikt, om opnieuw, naar de hollandsche begrippen van degelijke zindelijkheid, netjes te worden overgepleisterd. Oude lieden wisten nog te verhalen hoe er toen veelkleurig schilderwerk aan den dag kwam – blauw en goud herinnerden zij zich nog, dat hun verbaasde oogen toen hadden gezien – maar zij meenden ook te weten, dat het rechtzinnig staal van brave metselaars die paapsche afgoderijen naar den eisch had weggebeukt. De gewelven schijnen echter bij die gelegenheid gespaard te zijn; dat daarop voor eenige maanden nog kleuren te zien waren deelde ik reeds mede. Hopen wij, dat de tusschenkomst der regeering vermogend zal blijken dit weinige althans te redden.

Het herstel van den toren wordt nu ook nabij genoemd. De Rhenensche gemeenteraad besloot onlangs den minister mede te deelen, dat de gemeente f 23,500 in de restauratie zou bijdragen en de voorwaarden, aan de rijkssubsidie verbonden, wilde aanvaarden. Die voorwaarden zijn, dat de herstellingsplannen door de regeering worden goedgekeurd en uitgevoerd onder toezicht van eene daartoe te benoemen commissie, terwijl een oud schilderij, aan de gemeente Rhenen behorende en op het raadhuis bewaard, wordt afgestaan aan het Rijksmuseum. Deze schilderij, waarop het innemen der stad Rhenen en plunderen harer kerk door Kleefsche benden op 8 Juli 1499 staat afgebeeld, moge van lokaal belang zijn, omdat de zuidzijde der stad met de Rijnpoort er vrij nauwkeurig op moeten zijn weergegeven – zij is toch ongetwijfeld meer op haar plaats in het museum, als belangrijk schilderwerk uit een tijd, die in de rijksverzameling waarlijk niet schitterend vertegenwoordigd is. Het paneel heeft zeer veel geleden door schoonmaak en – vooral – door periodieke opknappingen, maar er waren, toen ik het zag, toch nog mooie gave brokken in, die zeker meer kans hebben behouden te blijven onder de hoede van een museumbestuur, dan onder de zorgen van een nauwgezetten raadhuisbewaarder, die er van overtuigd is dat houtwerk op zijn tijd een kwastje moet hebben.’

De Amerongsche Courant van 19 mei doet verslag van de inschrijvingen voor de restauratie:

J.J.Boekholtz, Ede, voor	f 49.900, doch
voor korteren termijn . .	f 45.900
C. van Straten, Utrecht	f 48.700
Willemse, Vreeswijk	f 47.948
C.P.W.Dessing, Gouda	f 47.300
F. Raaymakers, Amsterdam	f 46.450
Pluim en Gielen, te R'dam en Nijmegen	f 44.400
H.R. Hendriks, Amsterdam	f 44.220
P.H. Versteinen, Oosterwijk	f 43.800



Het schilderij van de Meester van Rhenen dat door de gemeente Rhenen in 1898 is afgestaan aan het Rijk om de restauratie te bekostigen

N.H.J. van Groenendaal, Hilversum f 43.375
Aan welke laatste het wordt gegund.

Voorgelezen worden: 1^o Eene missive van Z. Ex. den Minister van Binnenl. Zaken, dat geen bezwaar bestaat om de subsidie te verleen voor den tijd van drie jaar, in plaats van 7 jaar; 2^o. een schrijven van den heer Cuypers, waarbij hij den heer van Groenendaal voor het werk aanbeveelt.’

De Amerongsche Courant van 2 juni:

‘Het restaureeren van den Cuneratoren is gegund aan den laagsten inschrijver, den heer J.H. van Groenendaal, te Hilversum voor f 43.375.’

Het Nieuws van den Dag van 12 december 1898:

‘Gedurende vele maanden stond de toren, van een noodkapje voorzien, als een uitgebrande schoorsteen, totdat de hooge Regeering een subsidie van 20 duizend gulden toezegde en de gemeenteraad van Rhenen het ontbrekende kapitaal wist te vinden, waardoor op den 28n Mei de herstelling van den toren kon aanbesteed worden. [...]’ t Duurde echter tot 27 juni, voor men met de werkzaamheden begon, door in den toren een hulpvloer te bouwen, waarboven weldra meerdere zolders volgden, totdat men binnen enkele weken het bovenste deel van den toren kon bereiken en de eenig overgebleven klok van het bovenste kluis kon loswerken en in een ijzeren stoel op een der zolders kon plaatsen. Met



Pieter Saenredam 1644. Cunerakerk en het Koningshuis vanuit het zuiden gezien

grooten spoed ging het werk, onder leiding van de heeren E. Stoks, opzichter van den Heer Van Groenendaal, en D. Hoiting, opzichter der gemeente, voort, zoodat men op den 31en Augustus, verjaardag onzer Koningin, voor het eerst na den brand de heldere toonen van de overgebleven klok over Rhenen's huizen hoorde klinken. Ieder inwoner van Rhenen liep uit, om deze vreugdevolle klanken op te vangen, en toen van het hoogste punt der nieuwe spits onze driekleur vroolijk wapperde had ieder een woord van lof voor die weinige flinke mannen, die in drie maanden zóó ver met de herstelling van den toren gevorderd waren, dat op dezen Kroningsdag Neerlands vlag aan in- en omwoners vertelde, dat de spits weldra klaar zou zijn. Toen daarop een der werklieden, staande op het hoogste punt tegen den vlaggestok, het Kroningslied van den heer C.J. Voortman [ter gelegenheid van de kroning van Wilhelmina op 6 september 1898 werden er, zoals ook dit jaar bij de inhuldiging van Willem Alexander, diverse kroningsliederen gecomponeerd] met heldere stem zong, kende de geestdrift van Rhenens bewoners geen grenzen en had men in een oogenblik een aardig sommetje opgehaald, om de werklieden van den toren te onthalen. Hoe meer de spits haar voleinding naderde, hoe beter men kon zien dat ze veel mooier van teekening en vorm zou worden dan de afgebrande spits. Deze nieuwe spits, ontworpen en geteekend door Dr. P.J.H. Cuypers, architect van het werk, naar een teekening van Pieter Saenredam van het jaar 1644, [zie ABR 43, en L. Schoemaker met medewerking van Henk Deys, *Tegen de Helling van de Heuvelrug*, p. 111 en 112] is, volgens alle deskundigen, dan ook veel mooier dan de afgebrande. Op den 7^e October j.l. was de spits zoo ver gevorderd, dat de haan op het kruis kon geplaatst worden, en algemeen hoorde men: 'Ziezoo, nu kunnen we weer zien waar de wind vandaan komt; nu nog een uurwerk, en dan is Rhenen weer klaar.' [Zie laatstelijk over de weerhaan Henk P. Deys, 'Het haantje van den toren' in *Oud-Rhenen* 33 (2014, 1, p.3-4)]. Enkele dagen na het plaatsen van den haan is door den Heer W.C. Olland,

uit Utrecht, Rhenens toren van een bliksemafleider voorzien. Deze bliksemafleider, geheel volgens het systeem van Dr. Maurits Snellen, bestaat uit een massief koperen stang van 130 M. lengte en 8mM. dikte, zit onmiddellijk aan den muur, zonder porseleinen isolators, loopt door den haan en steekt enkele dM. er boven uit, zonder platinapunt. Dr. Snellen beweert, dat zoo'n platinapunt niet noodig is, mits de afleider uit één draad bestaat. De bliksemafleider loopt zonder buis uit in een der nabijzijnde putten en is van een grondplaat voorzien. De nieuwe spits, die nu geheel klaar is, is circa 5 M. hooger dan de vorige. De hoogte van de muurplaat van het achtkant boven de straat is 61.5 M., terwijl de hoogte van de muurplaat tot den dwarsarm van het kruis is 16.5 M. en de breedte over het achtkant van het muurwerk 6.98 M. Dat de toren door den brand veel geleden heeft, zal men kunnen begrijpen uit het feit, dat 162 M³ Bentheimer zandsteen voor restauratie moeten verwerkt worden.

De eenig overgebleven klok heeft een gewicht van plm. 2000 K.G.; om den rand staat het volgende te lezen:

JAN. TOLHUIS. ME. FECIT. FRATRES. SCIENTES. QVIA. HORA. EST. JAM. NOS. DE. SOMNO. SVECERE. NVNC. ENIM. PROPIOR. EST. NOSTRA. SALVIS. QUAM. CVM. CREDIDIMUS. AD. ROMANOS¹³ PAVLVVS.

Hieronder staat een beeld met een groot zwaar [d?] 1555. Hetwelk vertaald wil zeggen: Jan Tolhuis heeft mij gemaakt. Broeders wetende dat het de ure is, dat wij nu uit den slaap opwaken; want de zaligheid is ons nu nader dan toen wij (eerst) geloofden, Rom.13:11.

Nu de spits geheel klaar is, kunnen we ieder, aanraden een bezoek aan Rhenen te brengen en dan de toren te beklimmen; de steenen trap, die omhoogvoert, is zonder eenig gevaar, ook door dames te beklimmen. Boven in de koepel, omgeven door een stevige omheining, ontplooit zich voor den toeschouwer het schoonste panorama. De torens van Utrecht, Amersfoort, Arnhem, Nijmegen, Osch, Den Bosch, Tiel, Bommel, enz., kan men bij helder weer duidelijk onderscheiden, en ieder staat verrukt over het schoone vergezicht, dat men in genoemden koepel heeft.'

De Amerongsche Courant van 22 december:

'Nu de nieuwe spits van den Cunera-toren klaar is, zal het onzen lezers zeker aangenaam zijn nog het een en anders bijzonder te kunnen lezen.' Die bijzonderheden neemt men vrijwel letterlijk over uit *Het Nieuws van den Dag* van 12 december 1898.

In 1899 worden de berichten over toren en kerk sporadischer.

De Amerongsche Courant van 23 maart 1899:

'Voor de verkoop van het materiaal der klokken uit den toren werd het hoogst ingeschreven door den heer J. Hartogen, te Tilburg voor f 73,50 per 100 K.G.'

De Amerongsche Courant van 4 mei:

(Uit de gemeenteraadsvergadering van 25 april): 'De voorzitter deelde mede, dat het oude klokkenmetaal, te za-



De gerestaureerde toren in juni 1908

men wegende 5819 kilo, heeft opgebracht *f* 4350,46½.

Over die transactie merkt in 1947 H. de Rhoter tegen Bovenschen op: 'Het leken wel vredeboeren of lompen- en oud-metaalhandelaars, die raadsleden van toen. Want men besloot zonder blikken of blozen het metaal van de klokken van

de hand te doen. De prijs was toen *f* 73,50 per 100 kg en in de gemeenteraadsvergadering van 25 april 1899 deelde de burgemeester mede, dat circa 6000 kg aan oude klokken en klokkeresten waren verkocht voor het toen lieve sommetje van *f* 4.350,46½. Daarmee was het geld voor de restauratie tot op de halve cent nauwkeurig bijeen en konden toren en kerk weer in de oude gedaante worden opgetrokken. Dat de Rhenenaren sindsdien altijd de bijnaam van 'Klokkenverkopers' hebben gehouden, doet de gemeenteraad van 1897 geen zeer meer....' [De Rhoter vergist zich: die naam werd al in 1682 gebezigd, toen een aantal *hele* torenklokken werden verkocht.]

De Amerongsche Courant van 11 mei:

Intrigerend is het volgende bericht:

'Men schrijft uit Amsterdam aan de N.R.Ct:

"Die inneeminghe van Reenen geschiedt int jaer 1499 door Jan II" is thans in het Rijksmuseum (zaaltje der vroege kunst) tentoongesteld. Men weet, dat het Rijk dit schilderij, dat voor korten tijd op het raadhuis te Rhenen hing, in eigendom heeft verkregen, men zou kunnen zeggen: als blijk van erkentelijkheid van genoemde gemeente voor het rijkssubsidie tot den wederopbouw van den onlangs verbranden Cuneratoren. Het stuk was in het raadhuis niet al te gunstig geplaatst, men had er althans niet de hand aan gehouden, zoodat het in nog al ontredde toestand verkeerde. Behalve dat de verf op verschillende plaatsen was weggeschilverd, liet ze ook los. Toch blijkt het schilderij, vermoedelijk in het begin der 17^{de} eeuw, een restauratie te hebben ondergaan. De gedeelten die toen zijn overgeschilderd, zijn zeer goed te herkennen en men heeft ze bij de tegenwoordige herstelling onaangeroerd gelaten. Terecht. Het gevaar was niet denkbeeldig, dat er bij verwijdering zoo goed als niets voor den dag zou komen

en wellicht heeft de restaurateur van vroeger gewerkt naar gegevens, die thans niet meer te vinden zijn. Slechts op enkele plaatsen, waar de overschildering gemakkelijk en zonder gevaar verwijderd kon worden, is dit geschied.

Omtrent het schilderij is in het archief te Rhenen niets te vinden, maar de voorstelling is niet moeilijk in hare betekenis te volgen en het is zeker een belangrijke aanwinst voor het museum; ook uit historisch oogpunt.

Het stuk ziet er nu, dank zij de uitnemende herstelling, heel goed uit. De copie naar het verhelderde origineel prijkt thans op het raadhuis.'

De Amerongsche Courant van 30 juni:

'Naar aanleiding van een berichtje in een paar bladen, als zou de Cunera-kerk alhier van den 6den Aug. a.s. weer in gebruik genomen worden, kunnen we verzekeren dat daaromtrent nog niets is besloten.'

De Amerongsche Courant van 27 juli:

(Uit verslag van de gemeenteraadsvergadering van 18 juli): 'Aan de orde is de aankoop van een torenuurwerk.

De heer G.J. Roghair het woord hierover verkrijgende, deelt mede, dat hij een onderzoek heeft ingesteld naar de verschillende aanbiedingen, waaruit hem gebleken is, dat die van den heer Addicks, van Amsterdam [J.A. Addicks, 1819-1907] de beste is. De heer Roghair vindt deze aanbieding beter dan buitenlandsche, ook met het oog op mogelijke reparatiën, en zegt zich zelf te hebben overtuigd van het goede werk door den heer Addicks geleverd. Ook de heer Boonzaaijer alhier [vermoedelijk Johannes Boonzaaijer (1831-1899), horlogemaker], die met een onderzoek belast was, kwam volgens Spr. tot dezelfde conclusie.

De heer Roghair stelt na deze bespreking voor aan den heer Addicks de levering van het uurwerk op te dragen voor den prijs van *f* 3900, met ijzeren wijzerplaten, 10 jaar garantie, de zorg voor genoegzame capaciteit en toestel voor carillon, te stellen en leveren uiterlijk voor 1 Januari 1900.

De voorzitter stelt voor om de levering van de borden voor eigen rekening te houden, waardoor de kosten aanmerkelijk minder zullen worden. De heer Roghair kan zich met dit voorstel niet vereenigen, omdat dan de aflevering daardoor schade lijdt.

Nadat de verschillende voorstellen in stemming zijn gebracht, wordt het voorstel van den heer Roghair met algemeene stemmen op één na, die van de voorzitter, aangenomen.'

De Amerongsche Courant van 3 augustus:

'Thans is men met de werkzaamheden aan de Cunerakerk zoover gevorderd, dat het niet lang meer zal duren of de kerk zal weer hare deuren kunnen doen openen tot het houden van de godsdienstoefeningen. Met de samenstelling van het nieuwe orgel, waarin ± 2200 pijpen geplaatst moeten worden, is de firma Leichel en Zoon, te Lochem, druk bezig. Jammer,

dat het gezicht op het frontstuk van het orgel, dat een sieraad van houtsnijkunst is, door de regeerdersban belemmerd wordt.'

De Amerongsche Courant van 14 september:
(Uit de gemeenteraadsvergadering van 5 september 1899):

'Ingekomen is de goedkeuring van de Ged. Staten van Utrecht, voor de gunning van de uurwerken in den Cuneratoren aan den heer J.H. Addicks, te Amsterdam. Wordt voor kennisgeving aangenomen.

Tevens is binnengekomen een schrijven van den heer Cuypers, waarin deze meldt, dat er aan de aannemingssom, wegens bijkomende werken, nog f 1325 ontbreekt, en waarin hij vraagt of hij deze f 1325 kan besteden om den toren geheel af te maken.

De voorzitter stelt voor om deze f 1325 niet te verschaffen, en het werk te laten staken. De gemeente is nu bij den toren reeds f 37.50 te kort gekomen; er is reeds meer aan gewerkt als men eerst dacht. Spr. stelt voor te wachten met het werk totdat de gemeente meer geld heeft.-Wordt goedgekeurd.

Een adres van den heer H.P. van Noort, waarin hij verzoekt aan hem de Cuneratoren te willen verhuren, onder de voorwaarde dat hij toegang tot dien toren kan verlenen aan volwassenen à 15 en aan kinderen à 10 ct. per persoon; een buffet te mogen houden, waar behalve alcoholische dranken, kwast, limonade enz. verkrijgbaar zijn, en den toren te zullen schoonhouden.

Dit adres werd ter behandeling uitgesteld tot de volgende vergadering.'

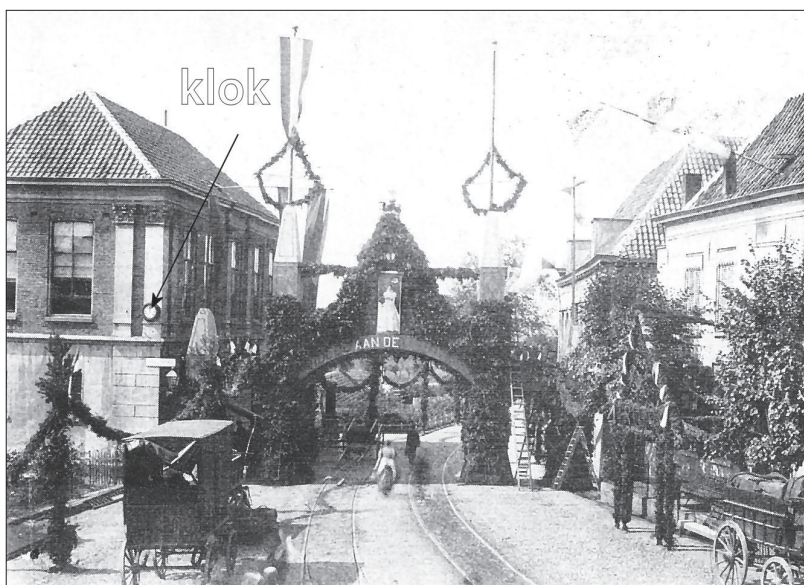
'Uit goede bron vernemen wij, dat naar alle waarschijnlijkheid de gerestaureerde Cunera-kerk en het nieuwe orgel in gebruik zullen genomen worden den 15. October a.s.

De toren nadert thans zijne voltooiing.... Of beter gezegd, binnenkort zal het werk worden geëindigd. Van voltooiën zal zeker geen sprake zijn. In de eerste plaats heeft men nog ongeveer f 1.300 nodig om de eerste omgang met de pinacles in orde te brengen, waarvoor blijkbaar noch het Gemeentebestuur, noch het Rijk gelden wil beschikbaar stellen. Doch zelfs wanneer hiertoe nog wordt overgegaan, zou bovendien nog een aardig bedrag ten koste moeten worden gelegd aan de restauratie van hoofd- en zijingangen, gewelf, binnenbekleding, balustrade enz.

Naar gissing zou daar nog ongeveer f 10.000 mee gemoeid zijn.'

De Amerongsche Courant van 21 september:

'Daar de voorgaande week door den gemeenteraad besloten is geen verdere onkosten te maken voor de restauratie van den Cuneratoren, spreekt 't vanzelf dat de steigers welke nu nog om den toren staan en hun dienst binnenkort gedaan hebben, verwijderd zullen worden. De steigers dienen toch



Links aan het Sociëteitsgebouw is de elektrische klok zichtbaar die daar na de torenbrand was aangebracht

zeker niet ter verfraaiing.

Verschenen Dinsdagmiddag hadden wij 't voorrecht 't nieuwe orgel door den fabrikant, den heer Leichel uit Lochem, te hooren bespelen, en hadden wij meteen gelegenheid 't inwendige van dit kunststuk te bewonderen. En een kunststuk is 't en dat zal ieder begrijpen, als we meedeelen, dat meer dan 2200 pijpen en pijpjes, van klein tot groot, moesten geplaatst worden, allen in verband met elkaar, maar men moet 't zien en dan staat men verbaasd over 't kunstig samenstel van zulk een kerkorgel. 't Orgel heeft een heerlijk vollen klank en volgens muziekkenners is de klank veel schooner dan die van 't verbrande orgel. 't Uitwendige, dat geheel uit gesneden eikenhout bestaat, is geheel in overeenstemming met de kerkbanken en zal op ieder bezoeker een goeden indruk maken.'

De Amerongsche Courant van 28 september:

'Maandag heeft de Minister van Binnenl. Zaken, vergezeld van den burgemeester, een bezoek gebracht aan den herstellenden Cuneratoren en Kerk.'

De Amerongsche Courant van 12 oktober:

(Uit het verslag van de gemeenteraadsvergadering van 3 oktober): 'Het verzoek van den heer H.P. van Oordt [bedoeld is H.P. van Noort] over het huren van de Cuneratoren werd, nadat een heden ingekomen verzoekschrift van den heer J.W. Lammers Hzn [Jan Willem Lammers (1856-1933), koffiehuisouder ABR 317] was voorgelezen betreffende informatiën over het verhuren van genoemden toren, van de hand gewezen.

Daar B. en W. door onderling verschil geen voorstel konden doen het bovenstaande betreffende, vraagt de voorzitter den leden hun oordeel te willen uitspreken.

De heer Roghair, het woord verkregen hebbende, zegt gemeend te hebben, een voorstel te hooren van B. en W.

Nu dit niet het geval is, wensch hij voor te stellen het request

van de hand te wijzen. Spr. zegt, het komt niet van pas het sieraad van Rhenen te gebruiken voor verkoop van bier, koffie, limonade enz, en te kijk te stellen voor een zeker bedrag. Dit blijft in handen van B. en W.; zij geven vergunning tot bezichtiging. Spr. weet wel, dat in Utrecht ook de toren bezichtigd kan worden en daar gelegenheid bestaat iets te gebruiken, maar dit geschiedt in de woning van den torenwachter, die den toren bewoont. Ook gaat het niet aan, ging Spr. voort, dit op Zon- en feestdagen te doen.

Niemand meer iets daaromtrent in het midden te brengen hebbende, wordt het voorstel van den heer Roghair met algemeene stemmen aangenomen.

'Het is thans zeker dat ons orgel ook den 29. dezer nog niet gereed zal zijn. Wanneer het in gebruik zal kunnen genomen worden kan op 't oogenblik nog niet bepaald worden, maar zal toch niet lang na dien datum zijn.'

De Amerongsche Courant van 26 oktober:

'Hoewel de algeheele herstelling van den Cuneratoren niet is voltooid, heeft men de werkzaamheden toch beëindigd en den steiger geheel afgebroken. Het steigerhout is voor een gedeelte verkocht; het bracht f 150 op, terwijl de raming was f 90. De werklieden, die aan den toren zijn bezig geweest, zijn grootendeels vertrokken.'

De Amerongsche Courant van 9 november:

'De herbouwde Cunerakerk zal nu definitief op Zondag 26 November in gebruik worden genomen. Des voorm. 9½ zal optreden Ds. W. de Lange en des avonds 5½ uur ds. J. Ph. Hattink Jr.

De kerk was reeds eenigen tijd gereed, maar de ingebruikneming wachtte op de voltooiing van het orgel, dat thans bijna gereed is.'

De Amerongsche Courant van 23 november:

'Het blijft nu bepaald dat de Cunerakerk den 26sten dezer zal in gebruik genomen worden. [...] Het nieuwe orgel zal worden bespeeld door den heer A.C. Moinat' [Abraham Cornelis Moinat (1858-1929), muziekonderwijzer en organist].

De Amerongsche Courant van 30 november:

'O roerend oogenblik, toen uit Cunera's toren, Na twee jaar zwijgens ruim, het plechtig klokgebom

Ons Zondagmorgen weer de noodiging deed hooren:

"De deuren van Gods Huis gaan open! Kom! Kom! Kom!" Ja, 't was roerend, 't was hartverheffend, zoo geheel onverwacht door de meer dan twee jaren gezwegen hebbende klok er aan te worden herinnerd, dat het tijd werd zich gereed te maken om op te gaan naar het in den nacht van 4 op 5 September 1897 zoo zwaar door brand geteisterde, maar nu weer gerestaureerde Kerkgebouw.

In breede scharen toog men dan ook Tempelwaarts en weldra was het Huis des Gebeds overvol. Ook uit andere plaatsen was menigeen opgekomen, om de wijding van de herstelde Kerk aan den Heere der Gemeente bij te wonen. Onder het zingen, zonder begeleiding van het orgel, der ver-

zen 1 en 2 van den 103den Psalm, betrad onze oudste leeraar Ds. W. de Lange den kansel. De Wet des Heeren en Psalm 121 gelezen zijnde, hief Z. Wel Eerw. de handen op en sprak op treffende wijze de Aäronitische [priesterlijke] zegenbede, die we vinden in Numeri 6: 24-26, over de gemeente uit, waarna hij haar in het oude en thans er niet minder vriendelijke dan vroeger uitzierende Bedehuis hartelijk welkom heette, om haar vervolgens in een vurig dankgebed voor te gaan.

Na het gebed werd gezongen Psalm 150, maar thans met begeleiding van het, helaas, tot veler spijt, nog niet geheel en al voltooid orgel, hetwelk, niettegenstaande dat, door den heer A.C. Moinat toch meesterlijk werd bespeeld.

Nadat de laatste tonen van dit heerlijke lied, dat zoo schoon en krachtvol door de gewelven van den Tempel ruischte, weggestorven waren, sprak Ds. De Lange naar aanleiding der woorden: "Gods gebouw zijt gij" (1 Cor.3:9c), eene bijzonder gepaste, zeer treffende en boeiende rede uit, zijn gehoor achtereenvolgens bepalende bij den *grondslag*, de *bestemming*, het *sieraad* en de *duurzaamheid* van het Geestelijke Huis, waarvan de Tempel, waarin wij hier op aarde vergaderen, om God te dienen, slechts een flauwe afschaduwing kan worden genoemd.

Deze schoone rede, aan 't einde waarvan tot het EdelAchtbaar Bestuur der Gemeente, Heeren Kerkvoogden, Notabelen, en inzonderheid tot den administreerenden Kerkvoogd den heer G.J. Roghair, aan wien de gemeente voor het afstaan zijner localiteit om als noodkerk te dienen zooveel dank verschuldigd is, zoomede tot allen die in meerdere of mindere mate aan de restauratie der kerk hadden medegewerkt, hartelijke toespraken werden gericht, - deze zoo schoone rede, herhalen wij, werd van het begin tot het einde met een onverdeelde aandacht gevolgd.

Behalve de reeds genoemde Psalmen werd nog gezongen Ps. 116:1, 2 en 3, Gezang 54: 5 en Ps. 98: 3.

Des avonds trad onze jongste leeraar, Ds. J. Ph. Hattink Jr., voor de gemeente op, om haar naar aanleiding van Psalm 84:2 een gepast woord toe te spreken. Ook toen was de opkomst groot.

De herstelde kerk ziet er keurig net uit en de verlichting bij avond is schitterend. In één woord: allen, die er aan en voor gearbeid hebben komt een woord van lof voor hunne werkzaamheden toe.'

De Amerongsche Courant van 21 december:

'De vorige week is de Cuneratoren alhier in de Tweede Kamer ter sprake gekomen. De heer Jhr. Mr. L.H.L.M. van Asch van Wijck in Veenendaal, afgevaardigde voor Ede, heeft den minister gevraagd, om voor de restauratie van den toren alhier, waarvoor thans geen subsidie is uitgetrokken, althans op de volgende begrooting weer gelden aan te wijzen. De toren, van zoo groote architectonische waarde, verkeert thans in deplorabelen toestand.

De minister heeft den heer Van Asch van Wijck geantwoord, dat 't wenschelijk is dat Rhenen zoo spoedig mogelijk in de

gelegenheid gesteld worde den Cuneratoren te restaureeren. Hij kon nog niet zeggen of het subsidie op de volgende begrooting zal voorkomen. De minister stelde zich voor, persoonlijk een onderzoek in loco in te stellen. Zoo bestaat er dus alle kans, dat Rhenen spoediger dan nu het uitzicht daarop bestaat den toren geheel ziet gerestaureerd. Naar men weet, ontbreekt er op dit oogenblik nog heel wat aan.'

De Amerongsche Courant van 1 maart 1900:

'Zondagmorgen 18 Februari, is het nieuwe orgel in de Cunerakerk alhier ingewijd, na daags te voren te zijn onderzocht door den heer Joh. Wagenaar, organist van den Domkerk te Utrecht, en den heer A.C. Moinat, organist te Rhenen. Het kon de bijzondere tevredenheid van genoemde heeren ten volle wegdragen. De fabrikanten, de firma Friedrich Leichel en Zoon te Lochem, hebben alle eer en getoond volkomen op de hoogte van hun vak te zijn. Het front is van eikenhout in Gothischen stijl, en een waar sieraad voor de kerk. [Volgt een technische beschrijving van het orgel, hier weggelaten] De voorganger der gemeente, ds. Hattink, sprak eenige waardeerende woorden tot h.h. kerkvoogden, orgelmaker en organist, en wenschte de gemeente geluk met het schoone instrument.'

De Amerongsche Courant van 24 mei:

'De werkzaamheden aan den Cuneratoren alhier, welke, zooals men zich zal herinneren in September 1898 [neen, 1897 wb] geheel uitbrandde, zijn sedert eenigen tijd gestaakt. In het geheel is nu aan de restauratie f 44.000 ten koste gelegd, nl. f 24.000 door de gemeente en f 20.000 subsidie door het Rijk. Desniettemin ziet de toren er nog erg berooid uit; de eerste en tweede omgang zijn weder geheel in orde,

De Cuneratoren in 2015 weer in de steigers in afwachting van de restauratie



maar onderaan heeft alles nog veel weg van een ruïne. Daar de gemeente echter voor de verdere restauratie geen geld meer disponibel stelt, is bij de Regeering opnieuw om subsidie aangeklopt. Naar aanleiding van dit verzoek is door minister Borgesius een bezoek aan den toren toegezegd.

Bij de firma Laddix [Addicks] te Amsterdam is voor rekening van de gemeente een nieuw uurwerk besteld, dat over eenige weken zal worden aangebracht. Dit kost f 4.000.'

De Amerongsche Courant van 19 juli:

'Men is thans bezig met de stelling te maken van het uurwerk in den Cuneratoren, zoodat het lang verwachtte [sic] nu weldra in orde zal gebracht worden.'

De Amerongsche Courant van 27 september:

'Eindelijk is er weder een begin gemaakt om het uurwerk in den toren in orde te brengen. Het is nu ruim drie jaren, dat de gemeente het heeft moeten missen, en daarom zou het voor de inwoners wel te wenschen zijn, dat in deze behoefte toch eindelijk eens spoedig zal voorzien worden.'

De Amerongsche Courant van 4 oktober:

'Werd er de vorige week melding gemaakt, dat er weder een begin met de herstelling van het uurwerk in den toren was gemaakt, thans kan worden medegedeeld, dat het in orde is gebracht, en ieder zich verheugt in eene geregelde tijdaanwijzing; echter wordt algemeen gesproken over het onduidelijke der wijzerborden; zoude door eene verbetering hierin kunnen voorzien worden?'

De Amerongsche Courant van 11 oktober:

(Uit verslag gemeenteraadsvergadering van 2 oktober):

'Op de begroting van binnenlandse zaken zijn gelden aangevraagd voor de herstelling van de Ned. Herv. Kerk alhier.'

De Amerongsche Courant van 22 november:

(Uit de gemeenteraadsvergadering van 13 november):

'Ten slotte is nog ingekomen een verzoek van de firma J. Häberlein & Co. te Arnhem, om de electriche klokken, die vanaf den brand van den toren tot het nieuwe uurwerk van den toren gereed was, gebruikt zijn, nog 2 jaar dienst te laten doen. [Zie afbeelding ABR nr. 380] De klokken, die 2 jaar in weer en wind hebben gehangen, zullen geheel nieuw worden opgeschilderd en schoongemaakt, en zal voor goed loopen gezorgd worden. De verbinding, die eerst onder den grond was, zal nu bovengrondsch worden aangelegd. Voor iedere storing van meer dan 2 minuten zal adressant 25 cent boete betalen. In andere plaatsen, zooals in Arnhem, Wageningen, enz. worden de draden verbonden met gas- en waterleiding, doch hier moest adressant zich maar behelpen. Adressant beweert verder, dat het slecht loopen van de klok bij het Jongheeren-Instituut, (de verst afgelegene) niet zijn schuld is. De voorz. stelt voor, dit verzoek direct te behandelen. De heer Roghair zegt, dat hij tegen inwilliging van het verzoek is. De klokken hebben wel in de bestaande behoefte voorzien, doch hebben zeer slecht voldaan. Ieder verlangde, dat het uurwerk in den toren spoedig gereed mocht zijn. De heer Häberlein zal er misschien wel iets [onleesbaar], maar

de klokken hebben zoo slecht voldaan, dat wij blij mogen zijn, dat we er nu buiten kunnen. Spr. stelt voor het voorstel van den heer Häberlin niet in te willigen. Het voorstel van den heer Roghair in rondvraag gebracht zijnde, wordt met alg. st. goedgekeurd. De voorz. vraagt, of de heer Häberlein nu geen schadeloosstelling moet hebben. De heer Roghair zegt, als zij nu voldaan hadden, was dit goed, maar nu niet.'

De Amerongsche Courant van 17 april 1902:

(Uit gemeenteraadsvergadering van 8 april):

'Ingekomen van den minister van Binnenl. Zaken eene missive, waarin wordt medegedeeld, dat een subsidie wordt verleend groot f 7.000, voor het restaureeren van den Cuneratoren, naar aanleiding van aan H.M. de Koningin gezonden adressen.'

De Amerongsche Courant van 26 juni:

'Naar wij vernemen zal het verdere herstellingswerk aan den Cuneratoren te Rhenen worden verricht onder toezicht eener commissie, bestaande uit het dag. Bestuur der gemeente, den commissaris der Koningin in de provincie Utrecht, en den heer dr. J. Cuypers te Amsterdam. Zooals bekend is, heeft de regering voor deeze herstelling f 7.000 subsidie verleend.'

De Amerongsche Courant van 25 september:

'Met het restaureeren van den Cuneratoren is thans weder een begin gemaakt; de kolossale stukken Morley-steen, die de vorige week per spoor werden aangevoerd, zijn thans aan gedeelten gezaagd en naar de werkplaats vervoerd, om daarna voor het doel te worden bewerkt.'

De Amerongsche Courant van 31 december 1904:

'Het einde van de restauratiewerkzaamheden', zo schreef H.P. Deys in *500 jaar Cuneratoren te Rhenen*, 'werd gevormd door de plaatsing op 31 december 1904 van het Cunerabeeld' [De beeldhouwer van het Cunerabeeld boven de ingang van de toren was Bernard van Binnebeke (1851-1921), vanaf 1883 chef afdeling ornamentwerkers van de firma Cuypers & Co te Roermond]. Het lijkt curieus dat de *Amerongsche Courant*, die zo getrouw tot dan toe elk stapje van het restauratieproces had gerapporteerd er nu het zwijgen toe deed en niet repte over de plaatsing van het beeld. Vreemder is echter, dat in de gemeenteraad van Rhenen bij mijn weten niet even stil werd gestaan bij dit heuglijke feit.

EPILOOG

Na zeven jaar was dus de restauratie eindelijk afgerond! Velen zullen begin 1905 gehoopt hebben, dat de Cuneratoren nu weer moeiteloos de tand des tijds voor misschien wel eeuwen zou kunnen doorstaan. Helaas, de geschiedenis leert wel anders. Wie had kunnen vermoeden, dat in 1934 de toren, alweer door een felle brand, ontstaan op het kerkdak, veel schade zou worden berokkend en dat een decennium later, op 24 april 1945, vlak voor de bevrijding, ten gevolge van een bombardement door Engelse jachtbommenwerpers dit imposante bouwwerk wel heel zwaar zou worden beschadigd?

En nu, na alle restauratieve werkzaamheden in de jaren na de bevrijding, staat de Cuneratoren van top tot teen alweer in de steigers in verband met vallend gesteente. Anno 2015 omhoog blikkend naar dat zo vaak geteisterde monument kan men zich in gemoede afvragen wanneer de plaatselijke en regionale kranten zullen kunnen berichten dat de herstellingswerkzaamheden zijn afgerond... En toch, er gloort hoop. Berichtte de *Rhenense Betuwse Courant* van woensdag 15 oktober 2014 niet, dat de gemeente Rhenen maar liefst drie miljoen euro gaat lenen om de toren weer haar oude glorie te hergeven?

LITERATUURLIJST

- Berg, Peter J. H., *Welkom in 't leven. Een beschrijving van het geïllustreerde tijdschrift Eigen Haard, 1875-1941*, Amsterdam 2003.
- Blankestijn, H. e. a., *Begraven in Rhenen*, Rhenen 2006.
- Combrink, J., *Rhenen van vestingstad tot grebbestad*, Zaltbommel 1981.
- Deys, H.P., *Achter Berg en Rijn. Over boeren, burgers en buitenlui in Rhenen*, Wageningen 1981.
- Deys, H.P., *Voorlopige Inventaris van de archieven der Hervormde Gemeente te Rhenen*, Rhenen 1984.
- Deys, H.P., A. J. de Jongen W.H. Strous, *1492-1992. 500 jaar Cuneratoren te Rhenen*, Rhenen 1992.
- Deys, H.P., *Brandalarm in de Grebbestad. 80 jaar vrijwillige brandweer in Rhenen*, Rhenen 2004.
- Deys, H.P., 'Het haantje van den toren', in *Oud-Rhenen* 33 (2014), p.3-4.
- Eeden, Frederik van, *Dagboek 1878-1923*, deel 1/1878-1900, Culemborg 1971.
- Gids, *De* 1831, eerste deel, boekbeoordelingen, p. 25-26.
- Haakman, G.C., *Rhenen en omstreken*, Amersfoort 1847; Fotografische reproductie, Alphen aan den Rijn 1975/1978.
- Krayenhoff, C., *Handleiding tot het stellen van bliksem-afleiders*, Nijmegen 1836.
- Kalff, J., 'Kerk en toren te Rhenen', in *De Kroniek* 1898, 30 januari 1898, p. 35.
- Kalff, J., 'In Rhenen', in *De Kroniek* 1898, 3 april 1898, p. 107.
- Leeuwen, Wies van, 'Pierre Cuypers en de "grote toren"', in *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 360-369.
- Schoemakers, Laurens, met medewerking van Henk Deys, *Tegen de helling van de heuvelrug. Rhenen in oude tekeningen 1600-1900*, Utrecht 2007.
- Schooten, C.J.F. en W.C.M. Wüstefeld (eindred.), *Godelijk geschilderd. Honderd meesterwerken van Museum Catharijneconvent*, Zwolle 2003.
- Thys, Walter, *De Kroniek van Tak. Brandpunt van Nederlandse cultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw*, Amsterdam 1956.
- Voortman, C.J., *Gids voor Rhenen en de Grebbe*, Veenendaal 1890.
- Wesselink, D., 'De rol van de Cuneratoren in de landmeetkunde', in *Oud-Rhenen* 21 (2002), p.6-29.

Met dank aan de heer H.P. Deys die mij waardevolle informatie verschaftte en mij behoedde voor grote blunders, aan de dames en heren van het regionale archief te Wijk bij Duurstede voor hun hulp en gastvrijheid en de heer Frits Spee voor het mogen inzien van en het kopiëren uit zijn bijzondere krantenverzameling.

Het huis Zandheuvel, alias het Teldershuis

H.P. Deys

Rhenen-stad heeft in de loop der tijden drie windkorenmolens gehad. Het waren de Westmolen, de Oost- of Bergmolen, beide zogenaamde buitenmolens, dus buiten de stadsmuur gelegen, en dan de Binnen- of Walmolen, die óp de stadsmuur was gebouwd. In oude stadsnotulen werd wel over de 'burgermolen' gesproken. De molenaars van de beide andere molens bleken namelijk misbruik te maken van hun monopoliepositie, reden waarom in 1572 door de stad deze burgermolen werd gebouwd.

De Bergmolen is vermoedelijk kort na 1600 afgebroken, maar hier is nog weinig onderzoek naar gedaan. Helaas ontbreken de stadsnotulen van 1594-1606. Deze molen staat afgebeeld op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer, die gedateerd wordt omstreeks 1568. De bouw van de Binnenmolen op de stadswal (1572-1580) is beschreven in 1991'.

Ik wil mij in dit artikel beperken tot de Westmolen, en met name de molenaarswoning die erbij hoorde. De Westmolen heeft gestaan ten noordwesten van de binnenstad, op de noordwestelijke hoek van de tegenwoordige Oude Veenendaalseweg en de Zandheuvelstraat. De oudst bekende vermeldingen van deze molen vinden wij in 1370 en 1371 in een acte van de Ridderlijke Duitse Orde². Zoals vaak gebruikelijk was, stond er bij een molen ook een molenaarswoning, zo ook bij de Westmolen. Reeds op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1568) staat



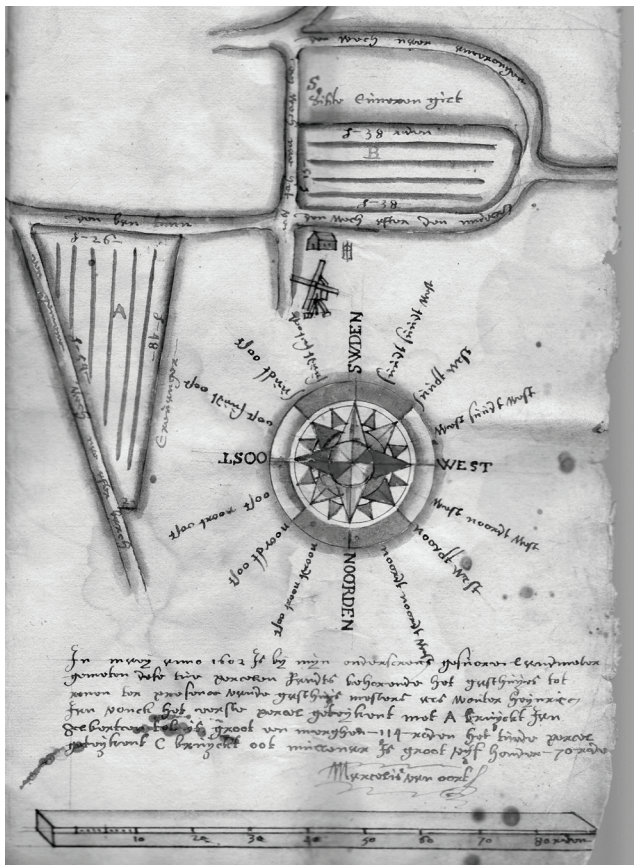
er een woning ten zuiden van de Westmolen getekend. Ook op de kaart³ van Marcellis van Oort van 1602 staat er een woonhuis bij de molen aangegeven. Dit was echter niet altijd het geval: in het kohier van het Haardstedegeld⁴ van 1606 staat bij 'de molen competerende de stede Rhenen': 'bij dese molen en is geen huijse behorend'. Bij de binnenmolen heeft geen specifieke mole-

naarswoning gestaan; de molenaar woonde vlakbij, in de Molenstraat.

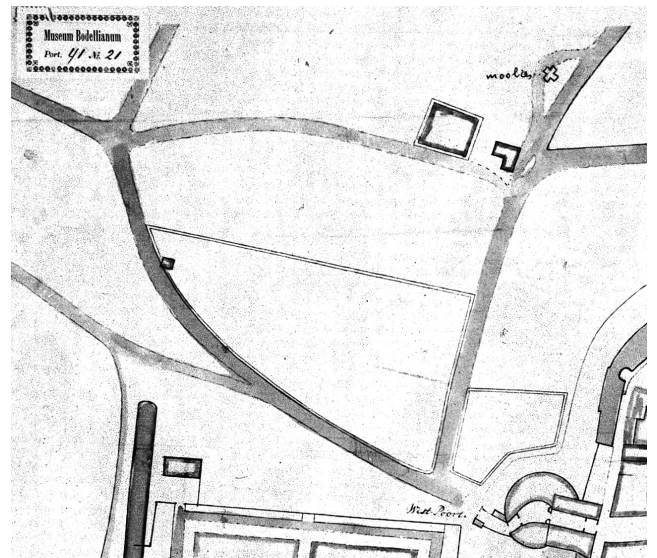
Hier volgt een kort samengevat overzichtje van molenaars, die eigenaar dan wel gebruiker van de Westmolen zijn geweest.

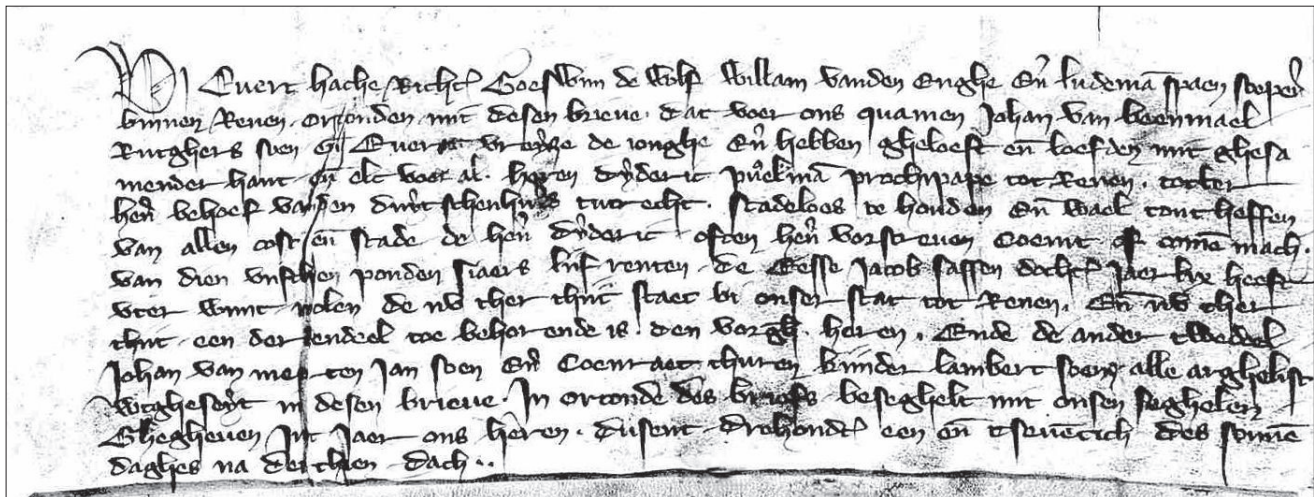
Een van de oudste bij naam bekende molenaars was Jan Paescier, die in 1446 van de Kerk 'een wintmoelen staende buiten de Westpoorte' voor zes jaar had gepacht⁵. In een verantwoording van inkomsten van het St. Cunera Gilde (1549) wordt vermeld dat Jop Jansz. de molenaar voor zijn huis in de Doodstraat (de tegenwoordige Torenstraat), gelegen ten

Landmeterskaart door Marcellis van Oort, anno 1602. Zie noot 3.



Plattergrond Rhenen Bodel Nijenhuis c 1740. Het L-vormig gebouw rechts is de molenaarswoning.





Charter, Ridderlijke Duitse Orde nr. 2360, anno 1371. In regel 8 wordt de molen vermeld.



Onder: Rhenen, detail, ca 1568 door Jacob van Deventer.
Links de Westmolen, rechts de Bergmolen

noorden van de 'Baghijnen steegh', jaarlijks 10 stuivers moest betalen. Ook een vroeg vermelde molenaar was Cornelis Willemsz⁶, die in 1654 met vrouw en dochter buiten de Westpoort woonde, dus ongetwijfeld in de molenaarswoning bij de Westmolen. In 1665 (en mogelijk reeds eerder) was

Rhenen door T. Doesburgh, fragment 1700. Zie ABR 49.



Herbert (of Harbart) Jansz. de Wijs eigenaar en gebruiker van de buitenmolen. Deze molen zou hierna nog gedurende 87 jaar in de familie blijven. De dochter van De Wijs uit diens eerste huwelijk, Maria, trouwde op 22-03-1691 met Jhr. Warnard Jacob van Lennep⁷, luitenant in het regiment van generaal-majoor van Weede, in garnizoen te Breda. Hijzelf was een zoon van Jhr. Warner Stevensz. van Lennep (Lennip), die van 1618 – 1637(?) schout van Rhenen is geweest. In 1699 was hij 'Captein', later werd hij majoor. Hij sneuvelde in 1709. De weduwe was weliswaar eigenaar van de molen (sinds 1715), maar zij verpachtte de molen aan Jan van Breda (1716-1738) en daarna aan Hendrik Brouwer (1739-1744). 'Vrouwe Maria de Wijs, weduwe wijlen den Hoog Wel Geboren Heer Warner Jacob van Lennip, in leven majoor ten dienste deser Landen' zette het bedrijf door van 1745 tot 1754. In 1745 verwierven Gerrit van Holst en Elsbeth Arentse van Setten, echtelieden, een zesde part in de twee windkorenmolens met de annexe huizen, schuren en hoven etc. Het stuk land dat bij de buitenmolen behoorde was ca. 2 morgen (ca. 1,7 ha) groot. Van Holst kocht toen meteen van Maria de Wijs de helft van een tabaksschuur, staande naast het huis behorende bij de buitenmolen.

Westmolen met molenaarshuis, N. Wicart, ca. 1790, detail, Helling 168 = zie ook ABR 148





Westmolen met molenaarswoning, Haakman detail, 1848

De molen was in 1752 in bezit gekomen van de heer Van Randen⁸; na 1756 werd Willem van de Brug pachter. In 1766 kocht deze de molen en pachter werd Hendrik Brouwer, vermoedelijk een zoon van de hierboven vermelde Hendrik Brouwer. In 1777 werd Hendrik eigenaar en hij verhuurde de molen toen aan Johannes Quint, die in 1788 of wat eerder de molen kocht op een openbare veiling.

Tenslotte kwam door aankoop van de Westmolen met huis in 1790 de familie van Pieter van Voorthuijsen (of Voorthuizen)⁹ in beeld. Uit kadastrale gegevens blijkt dat in 1841 aan de noordoostzijde van de woning een stuk werd aangebouwd. Bij bestudering van de verschillende tekeningen uit de 18e eeuw komt naar voren dat de molenaarswoning een fors, *stenen* gebouw moet zijn geweest. In de 17e eeuw was er sprake van een 'camer' bij het molenhuis. Het zou inderdaad een 'stenen camer' kunnen zijn, met het woongedeelte boven een kelder die deels bovengronds is.

HAARDSTEDEGELDEN EN ANDERE INFO

- ♦ 1606 de molen met huis, eigenaar Willem Sandersz., bruiker Oth de Molenaar, betaald 1 gulden
- ♦ 1665 Cornelis Willemsz. Wolfswinkel, betaald voor 3 haardsteden 6 gulden
- ♦ 1687 Claes Gerritse van Voorthuijsen, c. 1660 gehuwd met molenaarsdochter Geertje van Wolfswinckel. Zij waren volgens testament eigenaar van de Westmolen.
- ♦ 1715 eigenaresse was Mevr. de weduwe Lennip, bruiker Jan van Breda, betaald 3 gulden 10
- ♦ 1722 eigenaresse van de buitenmolen en molenhuis was Mevr. de weduwe Lennip, bruiker was Jan van Breda, betaald 14 gulden
- ♦ 1750 eigenaresse van de buitenmolen met huis was Mevr.

de weduwe Lennip, bruiker Hendrik Brouwer, betaald 14 gulden

- ♦ 1779 eigenaar en bruiker van de buitenmolen en molenhuis (nabij de Westpoort) Hendrik Brouwer, betaald 14 gulden
- ♦ 1793 eigenaar en bruiker van de buitenmolen en woonhuis omtrent de Westpoort was Pieter van Voorthuijsen (geh. met Johanna van Hatten), betaald 14 gulden.

In deze reeks valt de toename in belasting tussen 1606 en 1665 op, maar nog meer die tussen 1715 en 1722. We kunnen aannemen dat er toen een aanzienlijke uitbreiding heeft plaatsgevonden en kennelijk is nu de *stenen* molenaarswoning in het geding, misschien wel in de staat die we aantreffen bij Jan de Beijer¹⁰.

INTERESSANTE PERIODE

In 1842 begon er in Rhenen een interessante periode aan te breken met de komst uit Gouda van Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler, getrouwd met Johanna van Alphen. Hij was benoemd als ontvanger der registratie en vestigde zich in Rhenen in de Heerenstraat¹¹. Eigenaresse van dit pand was de logementshoudster Neeltje Stevens. JCA kocht het huis in 1842 en in dat jaar werd hier ook hun zoon Jacques Anne François geboren. Helaas stierf daarbij de jonge moeder, 11 dagen na de geboorte. JCA verkocht het huis in 1865 aan de commissionair G.C.J. Tielenius Kruijthoff. In 1858 kocht hij samen met zijn broer Jacob Weldijk een woning op de hoek van de (toenmalige) Heerenstraat en de Kloostersteeg waar hij met hem de eerste sigarenfabriek in Rhenen vestigde: La Mercatura, de Gebrs. Van Kuffeler (Rh1,F272).

JCA behoorde al gauw tot de notabelen en ik citeer hier Voortman (1890): *In 1852 werd door eenige ondernemende mannen, de gebroeders Ruijs in vereniging met den heer J.C.A. Van der Meer van Kuffeler, van de kerk 100 bunders heidegrond gepacht om dezen voor de tabaksteelt geschikt te maken. In Maart van genoemd jaar werden de werkzaamheden op de plantage Willem III, zooals de onderneming genoemd werd, met 6 vaste werklieden begonnen, maar 't volgende jaar gaf men reeds zulk een uitbreiding aan de zaak, dat 60 morgen met*

Het echtpaar V.J.P. de Blocq van Kuffeler - Georgine van Doorn





De Zandheuvel, ca 1920

tabaksperken werden aangelegd en 28 vaste werklieden, voor 't grootste deel uit 't naburige Elst, hun brood op de plantage verdienden. Nog behoort deze plantage tot de grootste landbouwondernemingen in de gemeente Rhenen.

Omstreeks dezen tijd werd door J. van der Meer van Kuffeler de eerste sigarenfabriek in 't stadje opgericht, terwijl nu een tiental grootere of kleinere fabrieken aan vele ingezetenen een goed stuk brood verschaffen. Door de heeren mr. G.J.D. Hondius en J.A.F. van der Meer van Kuffeler werd in [1875] alhier een departement der M.t.N. van het A.¹² gesticht.... Zoowel door de spaarbank, die later bij 't in werking treden der rijks-postspaarbank werd opgeheven, als door hare vrij uitgebreide bibliotheek, is deze vereeniging steeds werkzaam geweest tot nut van 't algemeen.

AFBRAAK MOLEN

De familie Van Voorthuijsen intussen heeft de molen met de woning in 1844 verkocht aan de Renkumse houtkoper Gerrit Ottozoon Jansen, die in 1855 de molen doorverkocht aan de Rhenens/Achterbergse koornmolenaar Jan (Johannes) Meijer¹³. Van Voorthuijsen bleef wel in de molenaarswoning

Zandheuvel met stadsomroeper Klaas van Zetten, ca 1936



wonen. Door Meijer werd de molen in 1862 afgebroken, mogelijk om zijn eigen molenbedrijf in Achterberggeen concurrentie aan te willen doen. Jansen heeft de molenaarswoning, eveneens in 1855, verkocht aan Roelof van Lent, tabaksplanter, gehuwd met Neeltje Liethof. Het echtpaar Van Lent woonde elders, de molenaarswoning werd verhuurd aan verschillende, kortstondig verblijvende personen. De eerste was Pieter Jaques Bourier¹⁴, die er woonde van 1863-1867 met twee dochters. Hij is in deze woning op 81-jarige leeftijd overleden.

Zijn dochter Victoire zou later grootmoeder worden van Jean Henri Telders¹⁵.

Na Bourier werd de woning van 1873 tot

1878 bewoond door de weduwe Clara C. Visser met een zoon en vier dochters, waarover verder geen informatie bekend is. Hierna vinden wij van 1881-1882 Jhr. Ir. Karel de Vidal de Saint Germain en van 1883-1885 Cornelius Gröll, civiel ingenieur hier als bewoner. Beiden logeerden hier ongetwijfeld in verband met de bouw van de spoorbrug over de Rijn.

SIGAREN EN LAARZEN

In 1884 werd de molenaarswoning gekocht door Dr. Claas Noorduijn, geneesheer-directeur van het Wilhelminaziekenhuis en stadsgeneesheer in Nijmegen. Hij is vermoedelijk slechts geldschietter geweest, want in het pand werd alles uitgebroken ten behoeve van een sigarendrogerij, opgezet door (zoon?) Antonie Hendrik Noorduijn, die er tevens met zijn in Rhenen geboren vrouw Elise Tielenius Kruijthoff ging wonen. Compagnon was Lukas Johannes van Haeften

Wijlen Job Baars¹⁶ heeft mij ooit enkele details over de sigarenmakerij in het huis Zandheuvel verteld. Het schijnt echter niet zo goed gegaan te zijn met de sigaren, want in 1886 werd in de voormalige molenaarswoning een laarzenfabriek gevestigd. Het is niet uit te maken uit de kadastrale gegevens, in welk gedeelte van het complex deze fabriek kwam, ernaast of wel in plaats van. In elk geval werd ook deze fabriek weer van de hand gedaan. In 1895 namelijk kocht Gerrit Jan van de Waal, manufacturer, de sigarenfabriek en hij bouwde de ruimte om tot 3 huizen. Het oostelijke deel werd verhuurd aan J.A.F. de Blocq van Kuffeler, 'oud wijnhandelaar' en sigarenfabrikant. In 1907 werd dit geheel¹⁷ gekocht door zijn zoon Victor Jean Pierre (VJP) de Blocq van Kuffeler, die er al gauw een 'zomerhuis' bij liet bouwen. Dit is ongetwijfeld het gebouw achter in de tuin, dat door de familie *de Koepel* werd genoemd. Elk van de 3 huizen kreeg kadastraal een eigen nummer en hiermee is de situatie ontstaan, die tot aan de afbraak in 1975 heeft geduurd: het oostelijk deel werd het hoofdonderkomen; hierin kwam vader (JAF) te wonen tot aan zijn dood in 1917. Het westelijk deel bleef bestaan uit



Het Teldershuis, ca 1960

twee zelfstandige woningen onder één kap. Intussen trouwde VJP (in 1918) met Georgina F.W. van Doorn. Er werden (in 's-Gravenhage) drie zoons geboren: Frans (1919), Marinus (1920) en Victor (VG, 1922)¹⁸.

Om schulden van zijn vader JAF af te lossen moest VJP het oorspronkelijke familiebezit verkopen; de sigarenfabriek aan de daar werkzame meesterknecht. Hij had het geluk dat zijn familielid en vriend Ir. J.H. Telders in 1918 bereid was Zandheuveld, zoals het huis inmiddels heette, aan te kopen.



De lange Job Baars en Rinie van Veenendaal 27-8-1953

Zo kon VJP met zijn familie er tijdens vakanties nog steeds blijven komen. Het is moeilijk na te gaan wanneer de vakanties in Zandheuveld voor het eerst plaatsvonden. Dit zal naar schatting ongeveer 1920 geweest moeten zijn.

Het huis heeft buiten de vakanties van de familie veel, weliswaar gemeubileerd, leeggestaan, omdat VJP er alleen maar 's zomers kwam logeren. Er is een vakantieschriftje¹⁹ uit ca. 1931 gevonden, waarin het huis met de familie wordt beschreven. Dankzij een

interview met Victor (VG) heb ik veel nadere bijzonderheden meegekregen.

VJP was geboren in Rhenen en ging daar ook naar de lagere school. In verband met zijn middelbare schoolopleiding verhuisde de familie JAF naar Amersfoort, waar zij woonde van 1891-1897. VJP ging daarna naar Delft en JCA kwam tot aan zijn dood in 1917 op Zandheuveld te wonen. VJP werd in 1900 op 21-jarige leeftijd civiel ingenieur. Hij verbleef hierna nog 4 maanden op Zandheuveld, waarna zijn fabelachtige carrière, leidend tot één van de hoogste functies in ons land, een

aanvang nam. VG heeft op Zandheuveld sinds zijn geboorte tot aan 1938 iedere zomervakantie ongeveer vier weken met zijn ouders en broers doorgebracht. Zij woonden toen in Den Haag; Zandheuveld werd gehuurd van Ir. Telders.

Er was in huis een Duits dienstmeisje, Erna, maar tijdens de vakanties ging zij naar Duitsland en kwam er in Rhenen een Rhenense dienstbode voor in de plaats. Vanaf 1938 ging de familie in Groningen met vakantie op de Heremastate van de familie Vegelin van Claerbergen.

Er is veel in de tuin gespeeld en een hoogtepunt was *de Koepel*. Hierin mocht echter niet gespeeld worden. Op de verjaardagen van Marinus, die spastisch was, werden alle kinderen uit de buurt uitgenodigd. Zij kregen dan heerlijkheden die ze thuis nooit te eten of te drinken kregen: ranja, koekjes, taartjes enz.

Iedere dag, wel een keer of vijf, kwam de stadsomroeper aankondigen dat er iets speciaals op de Markt te koop was: vis, vlees, kaas etc. Het was altijd een vast punt waar de stadsomroeper zijn boodschap rondbazuinde, op een plaats vlakbij Zandheuveld. Dit was naar Victor vertelde toen toch wel vrij specifiek voor Rhenen.

Er waren in die tijd beneden twee slaapkamers, één voor mejuffrouw Beet (kindermeisje, volgens VG vermoedelijk Verbeet geheten) en Muis (=Marinus), en één voor Kien (=Victor=VG). Voorts waren er een eetkamer, een voorkamer en een speelkamer, en tenslotte de keuken, waarin een pomp stond. Op zolder waren de kamer van 'vader en moeder', een slaapkamer van Frans, een logeerkamer (waar 'tante Cor of Liet' logeerde) en de slaapkamer van Erna. Dan was er nog een badkamer en verder was de zolder leeg.

MOBILISATIE

Zandheuveld werd tijdens de mobilisatie van 1939 door het Nederlandse Leger gevorderd. Overste Hennink, de regimentcommandant van 8 R.I., installeerde er zijn commandopost en er moesten ook meerdere andere militairen in gehuisd hebben. De paarden, toen nog noodzakelijk in het

Gemobiliseerde militairen bij Zandheuveld ('Stichting De Greb - www.grebbeberg.nl').



leger, waren gestald in de ernaast gelegen schuur van Cornelis ter Haar en bovenin op zolder, sliepen de soldaten. Ze zaten dan vaak te kaarten of zo en dat mocht eigenlijk niet. Wanneer de kapitein dan aankwam begon het wildste paard te snuiven en dat was het teken om gauw aan het werk te gaan. Meer is er over die periode helaas niet te vinden.

DE BEZETTING

Er zijn ook over de periode 1940-1945 weinig gegevens meer te achterhalen. Met de vernietiging van de binnenstad in mei 1940 zal er ongetwijfeld een grote behoefte aan woonruimte geweest zijn, maar er is aangaande Zandheuvel weinig over deze oorlogsjaren te vinden. Door een toeval vond ik dat er van eind 1942 tot juni 1945 W.A. van Bijlert gewoond heeft, die vóór de oorlog in de Kastanjelaan en aan de Grebbeweg heeft gewoond. Hij was directeur van de Rotterdamsche Bank en onder andere voorzitter van de Nederlandsche Protestantenvbond afd. Rhenen.

NA DE BEVRIJDING

Na de bevrijding hebben er, als gevolg van de grote naoorlogse woningnood, vele personen in Zandheuvel gewoond. Eén van de eerste bewoners na de oorlog was kapper Marinus Mulder met zijn gezin. In maart 1946 werden zij ondergebracht in het huis Zandheuvel, waar zij de zijkamer kregen en de grote zolder. Mulder heeft hier ook nog thuis als kapper geknipt. Wim Mulder, zoon van kapper Mulder, vertelde dat zijn vader, die ook parfums maakte, werkzaam was geweest bij kapper Linde. In de nadagen van de oorlog zijn ze geëvacueerd geweest en bij terugkomst (van de tweede evacuatie) kwamen ze dus terecht in Zandheuvel, waar ze gewoond hebben van maart 1946 tot aan de verhuizing in 1953 naar de

*Het echtpaar
Huiberts-Van de Klift*



*Geurt Huiberts in livrei, in
dienst bij graaf Van Lynden
van Sandenburg*



De Zandheuvel en omgeving, gezien vanuit het zuiden, ca. 1936

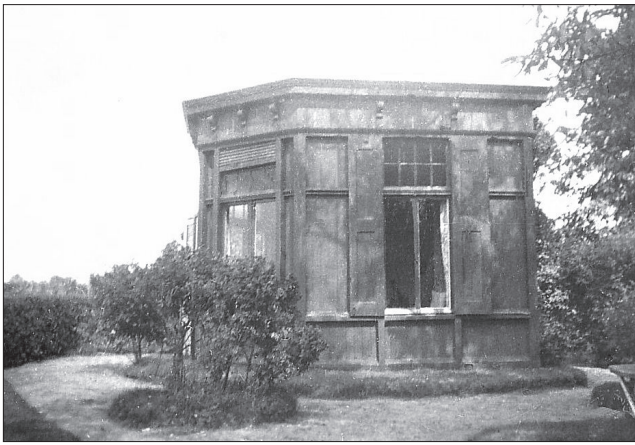
Stationsweg. Mulder is daar in het stationsgebouw een kapperszaak begonnen.

Het huis is in die tijd echt een doorgangshuis geweest. Aanvankelijk was het er erg koud; het smeltwater van sneeuw kon er niet makkelijk wegstromen. Later is er centrale verwarming gekomen. Zoon Wim vertelde dat hij er een leuke jeugd heeft doorgebracht. Voor het huis was tussen twee bomen een staalkabel gespannen, waar ze een schommel aan hadden gemonteerd. Er stonden bij de notenboom twee poezenhokken in de tuin. De kinderen mochten niet in *de Koepel* spelen; de deuren waren dan ook steeds op slot. Ze spraken toen ook wel over het *zonnehuis*. De keuken werd gedeeld met de andere bewoners. Op de zolder was veel speelruimte.

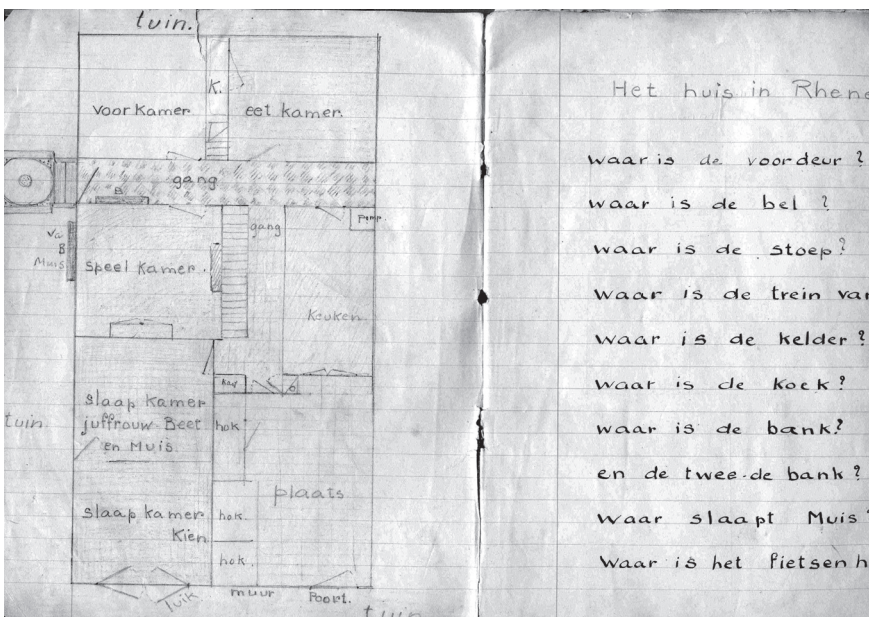
In de periode augustus 1949 - april 1952 woonde er ook Pieter Jan Aartsen met vrouw Janna Gijsberta van de Waal en dochtertje Pietronella. Jan was tijdens de oorlogsjaren op zee; hij was sergente-machinist bij de Marine.

Het westelijk deel van de woning, Zandheuvelstraat 4 en 6, bestond uit twee woningen. Het was korter maar hoger dan de hoofdwoning, Zandheuvelstraat 2. Op nr. 4, aan de voorzijde, heeft heel lang Gerritje van Kreel ('Gervan Stef') gewoond, de weduwe van Stephanus van Veenendaal. Haar man overleed in 1966. Hun dochter Gerie trouwde met Job Baars (de 'lange' Job). Op nr. 6 heeft tot aan de oorlog Gerrit van Setten gewoond, gehuwd met Teuntje van der Horst. Later, van 1949-1960, woonde er Gerrit Meurs, gehuwd met Willemijntje van Remmerden. Gerrit was meubelmaker en fotograaf. Ook woonde hier geruime tijd François Wilhelm van Remmerden, stoffeerder.

Ir. Telders en zijn vrouw, in 1953 komend vanuit Beverwijk, woonden in de voorkamer en andere kamers aan de oostgevel. Vanuit de voorkamer had je een prachtig uitzicht op de Oude Veenendaalseweg, richting de Rijn, en zelfs was de Cuneratoren te zien. Telders kon beschikken over een auto



De Koepel, gezien vanuit het zuidwesten



Een bladzijde uit het schriftje van Oma Georgina en Marinus

Het Teldershuis tijdens de sloop, 1972



met chauffeur, die tevens tuinman was. Het waren bijzondere mensen. Ze waren heel aardig tegenover de Muldersen en andere burens, vooral de kinderen. Met Pasen en Kerst brachten ze altijd wat voor hen mee, een parapluutje, paaseitjes en zo. Ook voormalige buurjongen Cees ter Haar noemde Telders een hele fijne man.

Het was er heerlijk wonen, vooral voor de kinderen. Op de grote zolder was veel speelruimte. Ook in de tuin kon veel gespeeld worden. Je kon er zo fijn schommelen. Langs de straat stond een hekwerk, dat doorliep in westelijke richting. Het toegangshek tot de tuin lag aanvankelijk aan de Zandheuwelweg. Er stond een haag om de tuin, bestaande uit verticale houten latten, en in de zuidoosthoek was een stenen trapje met een smeedijzeren hek, waarop in een boog, in witte letters, het woord ZANDHEUVEL

gelast was. Later, omstreeks 1960, is er een gemetseld bakstenen muurtje om de tuin aangebracht, waarbij het stenen trapje naar de Oude Veenendaalseweg, aan de oostzijde van de tuin werd verlegd, tegenover de hoofdingang van het huis. Het toegangshekje is mee- verhuisd.

De Koepel achterin de tuin was aantrekkelijk, maar de kinderen mochten er niet zomaar in spelen. Mevrouw Telders liet ze er wel vaak binnen. Er stond een grote S-vormige bank, waar zeker wel 6 personen op konden zitten. Langs de Oude Veenendaalseweg, in het oosten van de tuin, stond een soort prieeltje waar je heerlijk in kon zitten en waar onder meer huisschilder Ernst de Rhoter zijn verfspullen opborg. Hij deed vaak onderhoud aan het huis ("We kregen altijd koffie wanneer wij onze boterhammen aten." vertelde Gijs van Ingen, die er ooit gewerkt heeft.) In die jaren is ook de centrale verwarming aangelegd.

Ir. Telders zelf heeft op Zandheuvel met zijn vrouw gewoond van 1953 tot aan zijn overlijden in 1957. Zij is een jaar eerder overleden. Het huis Zandheuvel is toen overgedragen aan de firma Van Hattum en Blankevoort, het (toenmalige) baggerbedrijf waarvan Telders jarenlang directeur is geweest. Dit bedrijf heeft het huis gebruikt als vakantieoord voor het personeel. Als huismeester was aangesteld Geurt Huiberts; zijn vrouw Willemijntje werd er kok.



*Ir. V.J.P. de Blocq van Kuffeler
(1879-1963)*

PENSION

Mevrouw Willemijntje ('tante Mien') van de Klift²⁰, geboren in Elst op 11 november 1913, trouwde op 1 september 1938 met Geurt Huiberts, geboren 27 juni 1913 in Dodewaard, overleden 1980. Zijn familie had daar een sigarenfabriekje.

Geurt en Willemijntje zaten eens in 1958 bij Laheij²¹ toen er een heer Nijssen uit Beverwijk in het café kwam, die

zocht naar een echtpaar zonder kinderen, dat als huisbewaarder wilde fungeren in het huis Zandheuvel. Het echtpaar Huiberts, dat in de Julianastraat nr. 56 woonde, aanvaardde de uitnodiging. Als het ze niet beviel mochten ze er namelijk mee stoppen en anders zouden ze een vaste baan aangeboden krijgen. Inderdaad bleek het te bevalen en zij zijn uiteindelijk de enige huisbewaarders in het huis Zandheuvel geweest. Ze hebben op Zandheuvel gewoond en gediend van 1958-1968.

Het huis, dat inmiddels Teldershuis werd genoemd, was door de nieuwe eigenaar, de firma Van Hattum en Blankevoort bestemd als vakantieoord voor personeelsleden.

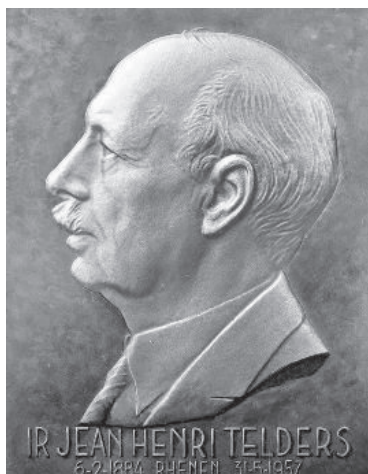
In het pension kon gastvrijheid worden geboden aan 18-20 logeergasten. Bovenin het huis waren 12 kamers gereserveerd voor deze vakantiegasten. Ze kwamen overal vandaan, maar vooral uit Zeeland en Limburg.

Men kwam er via de voordeur naar binnen: aan de oostgevel moest je eerst een stenen trapje op, dan was er voor de voordeur een molensteen en dan kwam je in de gang. Je kon

ook via de achterdeur naar binnen; daar waren een plaatsje en een fietsenhok. Er hing ook een bel, waarmee voor de maaltijden iedereen bijeen kon worden geroepen.

Links naast de voordeur hing een lantaarn, die er tot het einde heeft gehangen. Achter was ook een molensteen. Beneden, rechts van de voordeur (in de oostelijke gevel), waren twee kamers gereserveerd voor het echtpaar

*Ir. Jean Henri Telders 1884-1957,
plaquette in het Baggermuseum te
Sliedrecht*



Huiberts. Links was een eetzaal. Mien Huiberts noemde expliciet de parketvloer, kennelijk een grote luxe. Herhaalde malen verklaarde zij dat ze het er zo naar hun zin gehad hebben. Het was zo'n fijne tijd geweest. Het was er gezellig, de mensen waren vriendelijk en het was niet zwaar. Het was steeds Tante Mien dit, Tante Mien dat. Soms, als het erg druk was, kwam er een mevrouw uit Beverwijk helpen. De echtgenoot van Mien, Geurt Huiberts, was de huismeester. Hij zorgde voor de boodschappen, de kleine reparaties aan het huis en hij nam de telefoon op. Een aantal boodschappen werd aan huis bezorgd, zoals de aardappelen (reeds geschild) en groente, die er door Thijs van den Berg werden bezorgd. Ook het brood kwam aan huis. Willemijntje, maar meestal Tante Mien genoemd, zorgde voor het koken. Vrijdags was er altijd vis. Op donderdagavond nam ze bij de gasten de bestelling op wie er vis wilde hebben de volgende dag. Ze belde dan de visboer en die kwam de bestelling thuis bezorgen. Het was meestal schelvis. Ze bracht altijd een visje naar Van Remmerden, die achter het huis op zichzelf woonde. Melk werd bezorgd door Van Nieuwamerongen. Slager was Van Veenendaal. Er was een tuinman in dienst die uit Rhenen kwam. Hij



Ir. J.H. Telders

Het Teldershuis (foto Piet Terlouw)





De dubbele schuur met woningen ten westen van het huis Zandheuvel

zorgde 's winters ook voor de verwarming, kolen sjouwen e.d. Er was wel op elke kamer kachelverwarming. De kolen kwamen van R. van Walsum. Er was een klein keldertje waar de kolen werden opgeslagen.

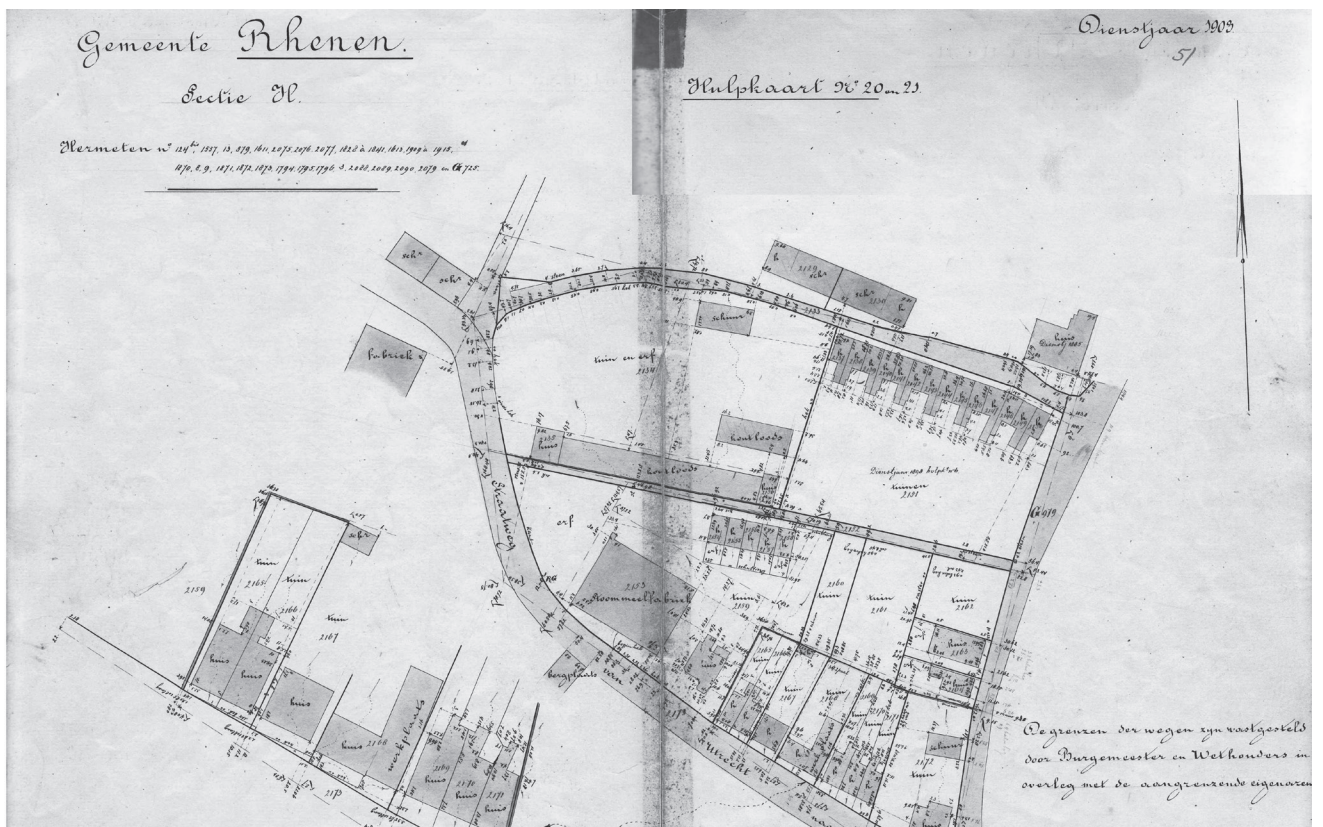
Het echtpaar Huiberts had na de oorlog een jaar of vier, vijf als huismeester en kokkin bij de graaf en gravin van Lynden van Sandenburg gewerkt. Het was een bijzonder

aardig echtpaar en de Huibertsen hebben het daar ook bijzonder naar hun zin gehad. Zij sliepen in een kamer op de bovenste verdieping van het middendeel van Sandenburg, 85 treden klimmen. Hij was huismeester, dekte de tafels en diende de maaltijden op. Als het erg druk was met gasten viel er een tweede bediende in. Geurt Huiberts had een livrei dat hij steeds diende te dragen. Mien was er kok in de keuken. Tevens moesten zij op de kinderen passen als de ouders uit waren. Die gingen vaak naar Zwitserland. Er waren twee kinderen, een meisje Elles en een jongen Moppie. Het echtpaar Huiberts had daar eens in de 14 dagen een weekend vrij. Zij woonden in Veenendaal en hadden van de familie Van Lynden elk een nieuwe fiets gekregen, waarop zij naar huis konden fietsen. Mevrouw kwam iedere morgen in de keuken en zei dan: "Mina, vandaag wil ik dit of dat eten. Als je 't niet weet, zoek je het maar op in 't kookboek, want ik weet het zelf ook niet".

Er was in het huis Zandheuvel ook steeds ruimte gereserveerd voor de graaf en de gravin. Zij kwamen er regelmatig logeren. Later zijn er kennelijk dus logeerkamers in gebouwd voor de vakantiegangers van Van Hattum en Blankevoort.

Mien vertelde: "Achter het huis, naar boven, was een grote tuin met enkele gekronkelde paden. Bijna aan het eind hiervan stond de grote tuinkoepel. Deze grote hoekige koepel was zeker 6x6 m groot en ongeveer 4 m hoog. Hierin stonden enkele kasten, een theetafel, enkele banken en een grote tafel met stoelen. Aan beide zijden, west en oost, was een stoep.

Kadastrale hulpkaart Rhenen H 330 A, 1902.





Ir. V.G. de Blocq van Kuffeler en M. Roeters van Lennep anno 2011

HOOFDPERSONEN

De eigenlijke hoofdpersonen in dit overzicht over het huis Zandheuveld zijn beiden in Rhenen geboren en één van beiden is er zelfs ook overleden. Zij waren neven via moederszijde. Beiden hebben in Delft hun ingenieurstitel behaald en beiden zijn in de eerste helft van de vorige eeuw beroemd geworden door het aanleggen van de Afsluitdijk, een feit dat wordt gerekend tot de grootste waterbouwkundige projecten die ooit zijn uitgevoerd. De één, Dr. Ir. V.J.P. de Blocq van Kuffeler, als directeur-generaal van de Zuiderzeewerken en verantwoordelijk voor de aanleg van de Afsluitdijk, de ander, Ir. J.H. Telders, als directeur van de M.U.Z., de Maatschappij tot Uitvoering der Zuiderzeewerken, voor de praktische uitvoering ervan.

Vlak achter de koepel was een vijver. Mevrouw Van Lynden ("We noemden haar altijd Tante Poessie") was eens met haar fiets in de vijver terechtgekomen. Ze riep toen keihard "Huiberts, Huiberts, kom, want ik verdrink."

AFBRAAK

Aan alles komt een eind, en zo ook aan het huis Zandheuveld. De gemeente Rhenen wilde uitbreiden en in het kader van het bestemmingsplan 'Molenberg' moest het Teldershuis, zoals Zandheuveld inmiddels consequent genoemd werd, het veld ruimen. We leven dan in 1972 en de Gemeente heeft samen met bouwexploitant N.V. Rijnvast, die elk ongeveer de helft van het gebied in handen hadden, dit gebied 'ontwikkeld'. Hierbij was sprake van 293 nieuwe woningen met zes woningtypes, waaronder 66 drive-in-woningen, 81 eengezinswoningen in de zogeheten categorie 'meerruimteswoningen', bungalows, 57 normale eengezinswoningen, 16 bejaardenwoningen en 40 etagewoningen. Langs de Oude Veenendaalseweg, het wandelpad vanaf de Willem van Nasstraat tot de Zandheuveldweg, waren 36 bungalows geprojecteerd. Er werd een groot aantal parkeermogelijkheden geschapen met een mogelijkheid van 127 garages. Langs de wegen waren 310 parkeerplaatsen geprojecteerd. Midden in het plan ligt de Teldersweg, die toen als een doorgangsweg werd beschouwd.

In 1993-1994 ging ook het bekende rijtje van 14 woningen langs de zuidzijde van de Zandheuveldstraat tegen de grond. Zij waren in 1897 gebouwd door de vleeshandelaar Hendrik van Beek en in 1929 verkocht aan slager Gerrit Hooijer. Er staan nu negen nieuwe woningen voor in de plaats.

DE BLOCQ VAN KUFFELER

Min of meer centraal in dit korte overzicht van de geschiedenis van het huis Zandheuveld staat Victor Jean Pierre de Blocq van Kuffeler (VJP). Hij werd geboren in Rhenen op 22

V.J.P. de Blocq van Kuffeler met zoons Frans en Victor ca. 1934

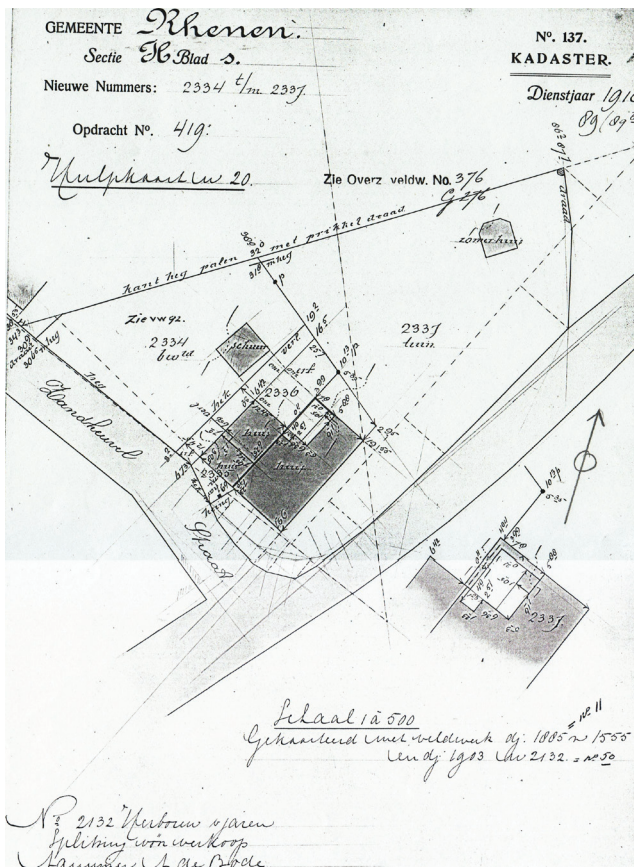




Familiegraf De Blocq van Kuffeler, Herenstraat Rhenen

maart 1879, in het huis²² A 87. De vader van VJP was Jacques Anne François (JAF) van der Meer van Kuffeler, gehuwd met Louise Pierrette van der Schroeff en het echtpaar had één zoon: Victor Jean Pierre. JAF was aanvankelijk sigarenfabrikant: Jacques Anne François van der Meer van Kuffeler, die in 1897 de familienaam veranderde in De Blocq van Kuffeler. Diens vader Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler is de stichter van de sigarenindustrie in Rhenen geweest met een sigarenfabriek La Mercatura (ABR379 midden achteraan, ABR382, geheel rechtsonder, Rb1).

Kadastraal veldwerk, 1918



VJP zag in Rhenen als kind van nabij hoe de bouw van de spoorbrug over de Rijn vorderde en heeft mede hierdoor besloten zelf ook ingenieur te worden. Hij studeerde in Delft van 1896-1900.

VJP heeft na zijn afstuderen als civiel ingenieur heel veel functies bekleed. Zijn belangrijkste prestatie was, als directeur-generaal van de Zuiderzeewerken, de aanleg van de Afsluitdijk en daarmee de afsluiting van de Zuiderzee. Het werk werd uitgevoerd door de M.U.Z., de Maatschappij tot Uitvoering der Zuiderzeewerken, onder directoraat van Ir. J.H. Telders. Thans is het een van de werkmaatschappijen van Koninklijke Volker Wessels Stevin NV. Literatuur: Horn - van Nispen (2006).

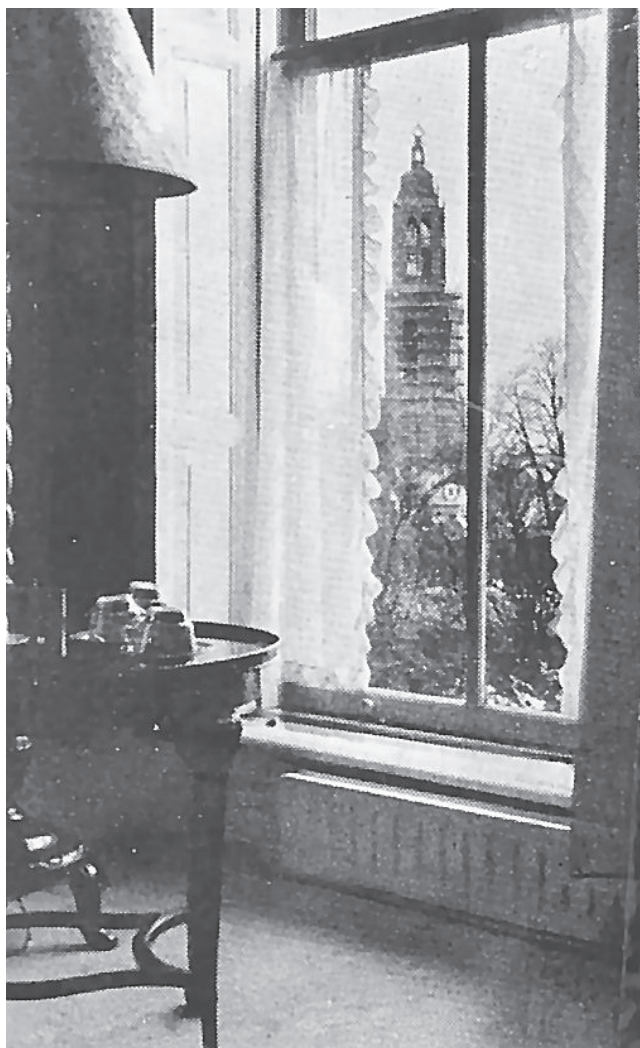
VJP (Rhenen 22 maart 1879 - Den Haag 01 juni 1963) trouwde met Georgina Frederika Wilhelmina van Doorn, die allerlei functies heeft gehad in het teken-onderwijs.

TELDERS

In Rhenen kwam in 1880 vanuit Renkum de ongehuwde Ir. Jean Marie Telders (1842-1900) te wonen in het huis aan de Heerenstraat 104²⁴. Hij was hier als waarnemend eerstaanwezende ingenieur belast met de voltooiing van de spoorweglijn Amersfoort-Nijmegen en hij had het toezicht op de bouw van de spoorbrug over de Rijn bij Rhenen. De ontwerpers van de stalen brug waren hoofdingenieur J. G. van de Bergh van de Staatsspoorwegen, samen met Ir. J. M. Telders en jhr. O. J. H. Repelaer van Driel. Deze brug werd gebouwd door de Duitse firma 'Gute Hoffnungshütte zu Oberhausen'. De aanbesteding van de brug vond plaats op 16 november 1881 (zie ABR 709-719).

Telders trouwde er op 2 augustus 1881 op 39-jarige leeftijd met de 27-jarige Adriana Anna van der Schroeff (geb. 1853). Op 6 februari 1884 werd hun zoon Jean Henri geboren. Telders Sr. vertrok in september 1884 naar Delft waar hij hoogleraar werd aan de Polytechnische school.

Jean Henri studeerde²⁴ in Delft af als civiel ingenieur, van 1908-1913 was hij ingenieur bij Rijkswaterstaat en de Spoorwegen; van 1913-1950 was hij als ingenieur en sinds 1922 als (president-) directeur van M.J. van Hattum's Havenwerken werkzaam. In interne kringen werd hij 'de stadhouder' genoemd. Hij is ook bekend geworden door zijn functie als president-directeur van de M.U.Z. (Maatschappij tot Uitvoering van Zuiderzeewerken), een door zijn initiatief gevormde combinatie van vier Nederlandse aannemers van baggerwerken, waaronder M.J. van Hattum's Havenwerken, Beverwijk. Hij heeft de leiding gehad bij de aanleg van de Afsluitdijk (1927-1932), waarmee in 1932 de Zuiderzee werd afgesloten en hiermee officieel de naam IJsselmeer kreeg. Opdrachtgever was zijn goede vriend V.J.P. de Blocq van Kuffeler van de Dienst der Zuiderzeewerken. In 1950 kwam de fusie tot stand van Van Hattum met Van Blankevoort, onder de naam Van Hattum en Blankevoort. Hiervan is



Interieur van het Teldershuis met gezicht op Cuneratoren

Telders de president-commissaris geweest. Hij was ook verantwoordelijk voor de bouw van de Maastunnel (1937-1942) in Rotterdam. In 1950 trok hij zich langzamerhand terug uit het bedrijf, maar bleef president-commissaris en adviseur van Van Hattum en Blankevoort NV te Beverwijk.

We zien dus het opmerkelijke feit dat de twee belangrijkste partijen die de afsluiting van de Zuiderzee hebben geklaard: de Dienst Zuiderzeewerken als ontwerper en opdrachtgever, en Van Hattum & Blankevoort (gezamenlijk met drie andere maatschappijen als M.U.Z.) die het werk uitvoerde, beide door twee goed bevriende ingenieurs werden geleid, beide geboren in Rhenen, waar een van beide ook overleden is.

In de herdenkingsuitgave van de maatschappij Van Hattum en Blankevoort (Stiksma 1988) wordt vermeld dat hij "zijn 'Witte Huis', een tot een zeer gerieflijk vakantie-huis omgebouwde tabaksschuur te Rhenen", ten behoeve van de personeelsvereniging beschikbaar stelde. "Het Ir. J.H. Teldershuis, eerst te Rhenen, later in Wageningen, geniet warme belangstelling van de leden in de vakantieperiode. Het dient tevens als 'hotel' voor het personeel uit het buitenland met verlof 'thuis'". Omdat het Teldershuis niet meer



Zandheugelstraat, 1969

aan de eisen van de tijd voldeed, werd de naam van Ir. J.H. Telders verbonden aan een stichting. In januari 1976 werd de 'Stichting Ir. J.H. Telders Fonds' gevormd, waarmee de herinnering levend werd gehouden aan de 'stadhouder' van weleer, zo vermeldt de herdenkingsuitgave. Het doel van de stichting valt onder de categorie 'Overkoepelende organen, samenwerkings- en adviesorganen en fondsen op het gebied van welzijnswerk', waarmee aan het gedachtegoed van Telders alle eer werd betoond.

Het echtpaar Jean Henri Telders kreeg geen kinderen. Ze hebben heel lang in Beverwijk gewoond, maar Jean Henri heeft altijd een grote voorliefde voor Rhenen behouden, zodat hij na zijn terugtreden ook daar weer is gaan wonen. Per 11 maart 1953 verhuisden ze naar de Zandheugelstraat 2 in Rhenen, het huis Zandheugel, waarin hij op 31 mei 1957 overleed. Hij werd op de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg bij zijn vrouw begraven. Het is niet verwonderlijk dat de naam 'Teldershuis', die vooral in de volksmond gangbaar was, de herinnering oproept aan dit bijzondere echtpaar.

BRONNEN:

Gemeentearchief Rhenen: Bevolkingsregister, Burgerlijke stand, kadastrale legger.

Interviews: 2010 met Ir. V.G. de Blocq van Kuffeler († 2012), 2010 met Mevr. W. Huiberts-van de Klift († 2012) en informatie van Kobus van Ingen, Job Baars, Evert van Hees, Jan Quint, Wim Mulder en Kees van de Waal.

LITERATUUR:

- Belonje, J., 'Oude grafstenen op de oude begraafplaats te Rhenen', in: Oud Rhenen 11 (1992), nr. 3, 15-71
- Deys, H.P., 'De eerste jaren van de Rhenense stadsmolen, 1572-1580', in: Oud Rhenen 10 (1991), nr 3, 86-98
- Deys, H.P., 'Oude grafstenen op de oude begraafplaats te



De voormalige sigarenfabriek van Spaan & Bertram, vlak voor de afbraak in 1975

Rhenen', in: Oud Rhenen 11 (1992), nr. 3, 22-31

►Deys, H.P., 'De geschiedenis van de plantage Willem III te Rhenen', in: Oud Rhenen 15 (1996), nr. 1, 3-13

►Deys, H.P., 'De molen Crescendo in Achterberg', in: Oud Rhenen 18 (1999), nr. 3, 34-58

►Deys, H.P., de Jong, AdJ. en Vlak, Just M., 'Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners - De huizen 'Op de Trappen' en 'Trappenborch', in: Oud Rhenen, 33 (2014) nr. 1, 7-26

►Hollaar, C., 'Familie van Voorthuysen, Genealogie'. 508 pagina's. In eigen beheer als fotokopie uitgegeven, Beverwijk 1992

►Horn-van Nispen, M.L. ten, 'Victor Jean Pierre de Blocq van Kuffeler', in: Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis, 15 (2006)2, 66-77

►Iterson, W. van, *De Stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek*, Assen 1960. Hierin *De molens*, p.p. 216-221

►Jong, A.J. de, en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen*, Voorthuizen/Zeist 1996 (privé-uitgave)

►Laheij, D. en Gerrit Laheij, 'De ontstaansgeschiedenis van Hotel "Het Wapen van Hardenbroek" te Rhenen', in: Oud Rhenen 24 (2005), no. 1, p. 8-11

►Meer van Kuffeler, F.C. van der, *Stamboek van het Geslacht Van Kuffeler*, 's-Gravenhage, 1952. (privé-uitgave)

►C.L. van Otterlo en Ph. J. van Daal, *Historische reeks Rhenen dl II Rhenense Geslachten*, Zeist/Rhenen 1990 (privé-uitgave)

►Schoemaker, L., *Tegen de Helling van de Heuvebrug*, Utrecht 2007

►Stiksma, R., *Bewoonbaar voor de mens -150 jaar Van Hattum en Blankevoort*, Beverwijk 1982

►Voortman, C.J., *Naar Rhenen en de Grebbe*, Veenendaal 1890

NOTEN:

Onder ABR wordt verstaan de afbeelding in 'Achter Berg en Rijn' (1981 met desbetreffend nummer. Onder *Rb1* wordt verstaan het nummer 1 (en zo voorts) op de plattegrond op pag. 86-87 van hetzelfde boek (Rhenen 1981).

1. Over de molens zie Van Iterson 1960 p. 216-221; Deys 1991. In zijn boek geeft Van Iterson een overzicht van de oudst bekende molens in Rhenen. Over de Bergmolen stelt hij: 'De Bergmolen bestond in het midden van de 16e eeuw blijkbaar niet meer.' Even verderop schrijft hij dat in het jaar 1599 zowel de Westmolen als de Bergmolen met name worden genoemd (Oud archief Rhenen 1337-1851, Inv. 105. Inderdaad blijkt hier Willem Jansz. 'mollenaar' van de 'Berchmolen' vermeld te worden). Enkele zinnen verder zegt hij dan: 'Deze beide molens zijn in de tweede helft van de vorige eeuw afgebroken.' Dat is onjuist, want behalve de niet ter discussie staande Walmolen (de Burgermolen) was er na ca. 1600 nog maar één buitenmolen, de Westmolen. Deze werd in 1862 afgebroken.

In het haardstedegeld van 1606 wordt, naast de stadsmolen en de Westmolen (van Willem Sandersz. met gebruiker Oth de molenaar), nog een derde molen vermeld met 'nu eijgenaers derffgenaemen van Geertruijt de Cruijff ende bruijct Willem Jansz. molenaar van Stadts molen'. Het kan niet anders dan dat hiermee de Bergmolen wordt bedoeld. De in het haardstedegeld van 1665 vermelde molenaar was Herbert Jansz. de Wijs, molenaar, eigenaar en gebruiker (van de Westmolen).

2. Arch. Ridderlijke Duitse Orde, Inv. 2360 en 2454.

3. Oud Archief Rhenen, Inv. 120. Deze kaart door Marcelis van Oort (1602) heeft het noorden onder. Er werden twee percelen gemeten ten behoeve van het Gasthuis, waarvan perceel A gebruikt werd door Jan Aelbertcen Tol. Hieraan heeft deze kamp later de naam Tollekamp te danken en hiernaar is de moderne zorglocatie De Tollekamp genoemd. Op de kaart staan bij het kruispunt bij de molen de straatnamen: *den ban tuin* (van links af, de huidige Bantuinweg), *den wech after den muelen* (naar rechts, de huidige Zandheuveweg), van boven af komt *den wech nae het veen* (de huidige Oude Veenendaalseweg). Tot slot zien we geheel bovenaan *den wech naer Amerongen*, lopend langs een perceel S van het *sinte cuneren gilt* (de huidige Utrechtsstraatweg).

4. Van het haardstedegeld, een informatieve bron met gegevens betreffende vastgoed en bewoning, zijn uit de 17e eeuw helaas slechts de kohieren van 1606 en 1665 bewaard gebleven.

5. Helaas ben ik de vindplaats kwijt geraakt.

6. Lidmatenregister van de Ned. Herv. Kerk, zie Van Otterlo en Van Daal, 1990, pag. 9. Van Willemsz. is verder niets bekend.

7. Naar de families Lennip en de Wijs is veel genealogisch onderzoek gedaan, o.a. door resp. A.J. de Jong, Ph.J. van Dael en W. Brouwer (alle nog te publiceren).

8. Van Van Randen is vrijwel niets bekend. Zijn weduwe woonde in 1779 in een armenhuisje van de Diaconie, ergens 'omtrent de Bontekoeij'



Opening weg Afsluitdijk 25-9-1933. Ir. V.J.P. de Blocq van Kuffeler

(Haardstedegeld 1779).

9. Over de genealogie van de familie Van Voorthuisen bestaat een uitgebreide publicatie door ing. C. Hollaar, 1992.
10. Voor afbeeldingen van de molen en de molenaarswoning: zie Schoemaker 2007, afb. 166, 167, 168, 169.
11. JCA vestigde zich in het huis Heerenstraat 50, waar tegenwoordig de HEMA is gevestigd, kad. F338, Rb 19. Hier werd JAF (1843-1917) geboren.
12. Maatschappij tot Nut van het Algemeen.
13. Deys 1999. Johannes Meijer had in 1847 in Achterberg de molen Crescendo laten bouwen. Meijer zelf woonde in de stad, Molenstraat (F353) en is in 1870 naar Zelhem vertrokken. Deze molen is tot in 1945 in gebruik geweest, totdat de Duitse SS-ers de molen hebben opgeblazen.
14. Er is weinig over Pierre Jacques Bourier te vinden. Hij is gedoopt op 13-02-1791 in Amsterdam, Oude Waalse kerk en hij is overleden op 04-01-1873. Hij was fabrikant, vermoedelijk van behangpapier en hij woonde aanvankelijk in Amsterdam aan de Heerengracht. Jaques Bourier heeft in Rhenen van 1863 tot 1867 in de voormalige molenaarswoning gewoond, later woonde hij in Rhenen in de toenmalige Heerenstraat (A115, kad. F166, Rh69), tegenover de huidige Hema. Hij is echter op 81-jarige leeftijd overleden in de voormalige molenaarswoning. Waarom hij in Rhenen kwam is niet bekend. Hij was weduwnaar van Margaretha Louise Kickhefer (1793-vóór 1863). Zijn oudste dochter Victoire Jeanne Pierrette (1820-1892) trouwde met Gerardus Cornelis van der Schroeff (medicinae doctor), waarbij 2 dochters geboren werden: Louise Pierrette (1845-1907) trouwde 1870 met J.A.F. van der Meer van Kuffeler, die de familienaam in 1897 mocht veranderen in: de Blocq van Kuffeler. Het paar woonde aan de Heerenstraat, zie noot 23. De tweede dochter Adriana Anna (1853-?) trouwde in 1881 met Ir. Jean Marie Telders. Zij kregen in 1884 één zoon: de latere Ir. Jean Henri Telders, van het Teldershuis. Jean Marie Telders heeft mede de spoorbrug over de Rijn (1886) ontworpen, en in die periode ook het toezicht op de bouw ervan gehad. Telders woonde van 1880-1884 in de Heerenstraat in het voormalige gebouw van het Kantongerecht (ABR306, zie noot 23). Gedurende deze tijd is hij kennelijk tegen zijn toekomstige vrouw Adriana Anna aangelopen.
15. De geboorteaangifte werd mede ondertekend door Willem Gerrit de Bruijn, 60 jaar oud, die hoofdopzichter bij de aanleg van Staatsspoorwegen was, en door Jacques Anne François van der Meer van Kuffeler, (later De Blocq van Kuffeler geheten), 40 jaar van beroep sigarenfabrikant (van 1890-1915). Vader van Jean Marie was mr. Jean Henri Telders, president van het Hoog Militair Gerechtshof; een broer van hem, mr. Adriaan Telders, was Officier van Justitie te Amsterdam. Willem Gerrit de Bruijn woonde van 1879-1887 met zijn vrouw Carolina F.A. Schlosser in Rhenen. Hij wordt onder meer vermeld in Voortman (1890) p. 40.
16. Er blijken hier ook sigaren gemaakt te zijn voor de heren J.A. Spaan

en C.M. Bertram, sigarenfabrikanten, want een voormalige bewoner van de Zandheuvelstraat, Job Baars, vertelde mij dat er in het gebouw brandafdrukken van stempels aanwezig waren van hun merk 'De Amsterdamsche Bank'. Deze beide fabrikanten hadden op de westelijke hoek van de Servetstraat en de (toenmalige) Heerenstraat een grote sigarenfabriek en sigarendrogerij. Volgens de Hinderwetvergunning van 19-10-1906 was het een fabriek, gebouwd van steen, met pannen gedekt waaronder delen beschoten met lichtkappen van geribt Engels glas. Er zouden hoogstens 120 sigarenmakers op de werkplaats aanwezig zijn. Er was centrale warmwaterverwarming met ribben buizen en radiatoren. Op de voorgrond van de voorgevel stond volgens de bouwtekening o.a. SPATRAM. In 1911 telde het bedrijf 124 werknemers. In 1931 werd het bedrijf overgeplaatst naar Amersfoort. Job Baars (Rhenen 1926 - Rhenen c. 2004) heeft aan de Zandheuvelstraat gewoond van 1952-1956 en van 1961-1968. Daarna verhuisde hij naar de Bruine Engseweg.

17. Publieke verkoop bij inzet en toeslag een Heerenhuis en twee kleinere woningen onder één dak en Erven en Tuinen waarin 2 Bergschuren en diverse Vruchtboomen op Zandheuvel' in 1907 bij notaris Van Iterson in 'De Koning van Denemarken'.
18. Het gezin bestond uit VJP, zijn echtgenote Georgina Frederika Wilhelmina van Doorn (1887-1976) en Frans (1919-2005), die carrière (met veel hoge onderscheidingen) maakte bij de Nederlandse Marine, en tijdens WOII samenwerkte met de Royal Navy. Frans was gehuwd met Stella Hall (1919-1992) en woonde in Engeland. Victor George (1922-2012) werd Delfts ingenieur en vond een loopbaan bij de BPM en de olieraffinaderij te Pernis. Daarna was hij nog werkzaam bij het ECN in Petten. Victor was getrouwd met M.N.E. Roeters van Lennep. Marinus ('Muis') was spastisch en heeft helaas geen carrière kunnen maken. Frans heeft als 12-jarig zontje van zijn vader met een vlag het sein gegeven tot het sluiten van het laatste gat in de toen vrijwel voltooid Afsluitdijk.
19. Met veel dank aan Adrie van Hattum, Rhenen. Het schriftje werd voor Frans samengesteld door Oma Georgina van Doorn. Hierin staan plattegronden van het huis en de tuin, voorzien van foto's van Pa en de drie kinderen.
20. Bezoek aan Mevrouw W. Huiberts-van de Klift op 11-12-2010 in De Tollekamp, toen tijdelijk i.v.m. verbouwing gevestigd te Wageningen. Zij is op 28-10-2012 op 96-jarige leeftijd overleden in De Tollekamp, Rhenen.
21. Hendrik Laheij was de eigenaar van het Hotel-Restaurant 'Het Wapen van Hardenbroek'. Zie Laheij 2005.
22. Dit is het pand waarin later (1894) de boekhandel en drukkerij van Waiboer werd gevestigd, ABR324, Kad. F372, Rb30. Cornelis Waiboer was gehuwd met Johanna Christina Wicherink. Hun zoon Jan heeft de drukkerij, later voornamelijk als boekhandel, tot aan zijn dood in 1969 geleid. Daarna heeft zijn weduwe, met in loondienst twee zusters (in de volksmond de 'dames Waiboer'), de onderneming voortgezet tot haar overlijden in februari 1996. Regelmatig kwam Hannes Visch te hulp. De boekhandel werd uiteindelijk in april 1997 definitief gesloten.
23. Hier was eertijds het Kantongerecht gevestigd. Zie ABR 305, 306, 309, Rb56, kad F100.
24. Telders heeft in 1904 een boekje uitgegeven: *de Groentijd te Delft*. Er was in die jaren een polemiek over het al of niet afschaffen van de groentijd als introductie tot het lidmaatschap van studentenverenigingen. Telders gaf in een 68 pagina's tellende monografie, na het bespreken van vóór- en nadelen van een groentijd, zijn conclusie: IK GELOOF, DAT HET WERKELIJK BELANG VAN DEN AANSTAANDEN STUDENT VORDERD, DAT DE GROENTIID BLIJVE VOORTBESTAAN. Dit boekje is in 2010 in een repro-uitgave als 'culturally important' in de VS herdrukt en via Internet te bestellen.

Illustratieverantwoording; collectie H.P. Deys.

datum	naam bewoner	beroep	adres	naam eigenaar	kadaster	bijzonderheden
1830 1840 1850	Pieter van Voorthuisen ,, ,,	molenaar	Buiten de Westpoort 3 Buiten de Westpoort 3 Buiten de Westbarrière 2	Pieter van Voorthuisen, molenaar, Legger 500	H15, H16 > H581, H582	molenhuis en koornmolen en plaats. De woning werd aan de NO zijde van 230 m ² vergroot tot 249 m ²
1856-1856	Petrus van Voorthuisen	koornmolenaar	Buiten de Westbarrière A 2; A 269nk	Gerrit Jansen Ottozoon houtkoper (Renkum), Legger 1241	H581 H582	huis (molenaarswoning) korenmolen en plaats
1858-?	Petrus van Voorthuisen H 1860 laatste bewoner als molenaar	koornmolenaar	A269	Jan Meijer, koornmolenaar Legger 1315	H582>H1104>1105	koornmolen en plaats> korenmolen en erf (in 1862 afbraak molen H1104)
1863-1884	1863-1873 P.J. Bourier H 1873 1873-1878 Cremer-Visser 1881-1882 Jhr. Ir. K. de Vidal de Saint Germain 1883-1885 Ir. C. Gröll	ingenieur civ. Ingenieur	Molenweg A 269nk	1855 Roelof van Lent, tabaksplanter, later wed. Neeltje Liethof; Legger 929	H581>H1498, H1499	1881 bouw aparte, afgescheiden woning in H581 met Kad. Nr. H1499, overig grootste deel wordt H 1498 P.J. Bourier H in het huis Zandheugel
1884-1893	1884-1884 A.H. Noorduijn geh. m. Elisa Tielenius Kruijthoff	sigarenfabrikant	Molenweg 5	dr. Claas Noorduijn, geneesheer-directeur Legger 2244	H1498 + H1499 > H1555 > H1683	1884 sigarendrogerij; voegt 1884 de 2 woningdelen weer samen en vestigt er een laarzenfabriek H1683
1895-1907	1897 J.A.F. (v.d. Meer) de Blocq van Kuffeler geh. m. Louise Pierrette van der Schroeff H 1907 1900 V.J.P de Blocq van Kuffeler	sigarenfabrikant civiel ingenieur (Delft)	A 269; A 449; Zandheugelstraat 9	G.J. van de Waal c.s., Manufacturier Legger 1732	H1683>H2132	de laarzenfabriek verbouwd tot sigarenfabriek. 1896 werd het pand onderverdeeld in 3 huizen, onder eenzelfde kadastraal nummer H1683
1907-1917	J.A.F. (v.d. Meer) de Blocq van Kuffeler H 1917	sigarenfabrikant	A 269; A 449; Zandheugelstraat 9	1907: Dr. Ir. V.J.P de Blocq van Kuffeler, Ingenieur bij de Rijkswaterstaat Legger 3223	H2132>H2334, H2335, H2336, H2337	1908 bijbouw van een >zomerhuis= de Koepel J.A.F. H 1917 in het huis Zandheugel, Zandheugelstraat 9
1918-1922 1922-1937	K. Kuiper (verder onbekend) V.J.P. de Blocq van Kuffeler gedurende vacaties, veel leegstand in Zandheugel	-Ingenieur bij de Rijkswaterstaat	Zandheugelstraat 2	Ir. Jean Henri Telders, civiel ingenieur Legger 3631	H2334, H2335, H2336, H2337	
1940-1945	W.A. van Bijlert ?? - ??	dir. Rotterd. Bank	Zandheugelstraat 2	Ir. Jean Henri Telders, civiel ingenieur	H2334 - H 2337	Duitse Bezetting
1953-1957	Ir. Jean Henri Telders H 1957 geh.m. Josine Pompeja de Fremery H 1956	civiel ingenieur	Zandheugelstraat 2	Ir. Jean Henri Telders, civiel ingenieur Legger 3631	H2335, H2336, H2337	Jean Henri Telders overleed op 31 mei 1957 in zijn huis Zandheugel
1957-1970	Vakantieoord voor personeel van de Fa. Van Hattum en Blankevoort	-	Zandheugelstraat 2	Van Hattum en Blankevoort NV, Legger 6908	H2335, H2336, H2337	In 1969 verkoop aan de gemeente Rhenen Legger 8675, en afbraak

